Natuurinclusief Platteland in de Friese Kleiweide

Aansluiten daar waar energie zit

Streefbeeld 2030 en actieplan 2021-2023

Januari
2021

Greidhoeke Plus, voor een natuurinclusieve regio

provinsje fryslân
provincie fryslân

Gemeente Leeuwarden

De Fryske Marren

Wetterskip Fryslân

Gemeente Súdwest-Fryslân

Colofon

Teksten
Jan Theun Visser, *Compass 4U*
Kees de Vries, Wim van Gorkum, Hielke Hijlkema en Anita van der Werf, *Greidhoeke Plus*

Vormgeving
Hiske Hartmans, *MiddelPuntMedia*

Illustraties drieluik
Elisabeth van der Spek, *Atelier Spek*

Foto's
Greidhoeke Plus,
Marcel van Kammen, *Kening*

Eindredactie
Kees de Vries, Wim van Gorkum en Anita van der Werf, *Greidhoeke Plus*

Met speciale dank aan
Symen Bouma en Bert Vollema, *ANV Greidhoeke*
Wigle Sinnema en Jetty de Vries, *Collectief Súdwestkust*
Roos van der Veen en Jan Galema, *Stichting Gouden Land*
Marcia de Graaff, *Kening*
Skelte Brouwers en Johannes Wassenaar, *Natuerkoöperaasje Baarderadiel*
Jaap Jepma en Ilse Luijken, *Noordtij*

Mogelijk gemaakt door

Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw

Copyright © 2021 Greidhoeke Plus

Inhoudsopgave

Aanleiding		3
Proces		4
Streefbeeld 2030		9
Actieplan 2021-2023		11
Vervolgproces		13
Bijlage 1	Plannen van de vier deelgebieden	15
Bijlage 2	Actielijnen gekoppeld aan de plannen uit de vier deelgebieden	86
Bijlage 3	Deskstudie Kleiweide	96

Aanleiding

Grote opgave in het landelijk gebied

In het landelijk gebied zijn de komende jaren enorm grote opgaven, ook in Fryslân. Veel van die opgaven hebben te maken met een combinatie van ontwikkelingen in de landbouw en andere grote maatschappelijke transities. De uitdaging is om maatschappelijke kernwaarden (mooi landschap, rijke natuur, een gezond milieu, klimaat adaptieve leefomgeving, veerkrachtige ondernemers en samenleving) te verbinden en in samenhang te beschouwen. Er gebeurt al heel veel op dat terrein, want zowel boeren, burgers, bedrijven als beleidsmakers zijn zich volop bewust van de uitdagingen en opgaven. Vanuit verschillende kanten worden landelijk en regionaal initiatieven ontplooid.

Natuurinclusieve landbouw

Veel van de activiteiten vinden plaats onder het motto van het streven naar natuurinclusieve landbouw. Die opgave raakt sterk aan de bedrijfsvoering van individuele boeren, maar kan eigenlijk alleen succesvol zijn als er in de hele keten goed wordt samengewerkt en er een min of meer gemeenschappelijk beeld is van de toekomst. Om daar vorm aan te geven heeft Noord-Nederland een Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw gesloten met het Rijk. Het doel van de Regio Deal is om de transitie naar een meer natuurinclusieve landbouw te versnellen.
Er zijn in de drie noordelijke provincies acht gebieden gekozen waar ruimte is om te experimenteren om tot de gewenste ontwikkeling te komen. Het Friese kleiweidegebied is één van die acht gebieden.

Het gebied tussen Leeuwarden, Sneek, Workum en Harlingen bestaat uit een grondsoort die voornamelijk bestaat uit jonge zeeklei op veen. Hierdoor is het gebied vooral geschikt voor melkveehouderij. In het noordelijk deel, langs de Wadden, liggen de zwaardere kalkarme kleigronden, het gebied de Noordelijke Kleischil, dat doorloopt in Groningen. Hier wordt voornamelijk akkerbouw bedreven. Langs de zuidrand van het Friese kleiweidegebied is er sprake van een geleidelijke overgang naar het Friese veenweidelandschap. Anders dan in het kleiweidelandschap zorgt bodemdaling in het veengebied voor een noodzaak tot peilaanpassing om landbouwgebruik te kunnen voortzetten. De Friese kleiweide wordt aan de westkant begrensd door water. Met noordelijk van de Afsluitdijk, de Wadden met de UNESCO Werelderfgoedstatus en zuidelijk van de Afsluitdijk het IJsselmeer, een internationaal belangrijk zoetwatergebied.

Proces

Binnen de aanpak Regio Deal Natuurinclusieve landbouw is de interbestuurlijke samenwerking Greidhoeke Plus door de organisatie van de Regio Deal gevraagd om voor het Friese kleiweidegebied een streefbeeld en actieplan te maken. De gemeenten Leeuwarden, Súdwest-Fryslân en De Fryske Marren, de provincie Fryslân en Wetterskip Fryslân, werken samen onder de naam Greidhoeke Plus. Er wordt samengewerkt aan een natuurinclusief platteland, met o.a. processen rond de landbouwtransitie en de natuurinclusieve kringloopaanpak. Het kleiweidegebied ligt deels in de Gemeente Waadhoeke. Deze gemeente is ambtelijk al aangesloten bij Greidhoeke Plus. De gemeente overweegt ook bestuurlijk aan te haken. Hierover wordt begin 2021 een besluit vanuit de gemeente Waadhoeke verwacht.

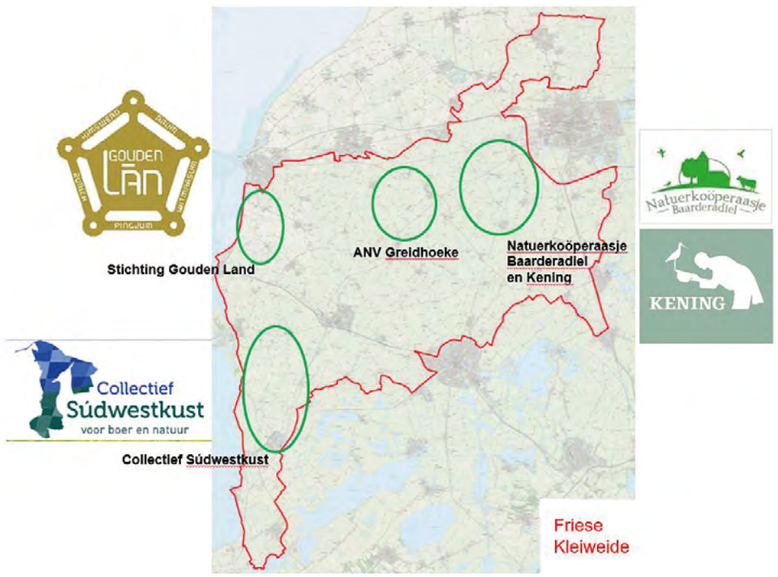
Greidhoeke Plus heeft de opdracht vanuit de Regio Deal Natuurinclusieve landbouw opgepakt op een experimentele wijze door gebruik te maken van energie in het gebied zelf. Waar zit binnen de Friese kleiweide energie bij direct betrokkenen om met natuurinclusief platteland aan de slag te gaan? Dit gaat verder dan alleen natuurinclusieve landbouw.

In het kleiweidegebied heeft Greidhoeke Plus vier initiatieven/energiebronnen getraceerd: ANV Greidhoeke, Collectief Súdwestkust, Stichting Gouden Land en een samenwerking in Baarderadiel tussen Kening en Natuerkoöperaasje Baarderadiel.

De vier gebiedsprocessen zijn opgestart in Corona tijd waardoor we te maken kregen met beperkingen in de groepsgrootte van fysieke bijeenkomsten. Dit was een extra handicap. Dat het toch gelukt is om in de gebieden een proces op te starten en te doorlopen met vele deelnemers, zien wij als een teken van veel positieve energie in de gebieden. In de gebieden voelt men het belang en de urgentie. Het enthousiasme komt uit meerdere onderdelen van de gemeenschap. Vanuit Greidhoeke Plus hebben wij onze uiterste best gedaan om de gebiedsprocessen de afgelopen maanden te ondersteunen en te faciliteren. Om extra inhoudelijke voeding te geven aan de diverse gebiedsprocessen in het kleiweidegebied is voorafgaand aan de gebiedsprocessen een deskstudie uitgevoerd.

Deskstudie

Er is veel nationaal en regionaal beleid geformuleerd rond de (natuurinclusieve) landbouw en daaraan gerelateerde onderwerpen. Het Rijk, de provincies, gemeenten, waterschappen, landbouw- en natuurorganisaties hebben, ook in onderlinge samenwerking, al uitvoerig nagedacht over de toekomst en de noodzakelijke transitie van de landbouw. Daarom is gestart met een deskstudie naar een breed scala van deze (beleids)documenten. De notitie ‘Deskstudie Natuurinclusief Landbouwbeleid’ is het resultaat en gaat hierbij als *bijlage 3*.

De Agro agenda Noord-Nederland, vertrekpunt voor de gebiedsprocessen

Omdat er zoveel verschillende partijen aan de slag zijn om op de één of andere manier invulling te geven aan het begrip natuurinclusieve landbouw, bestaat er eigenlijk geen eenduidige definitie die door iedereen op dezelfde manier wordt gebruikt. Natuurinclusieve landbouw is een containerbegrip, dat vaak geladen wordt vanuit de focus van de partij die er mee aan de slag gaat. Voor het stimuleren van het denken over belangrijke ingrediënten voor plannen en activiteiten in de Friese kleiweide, hebben wij aansluiting gevonden bij de Agro agenda Noord-Nederland met thema’s als schone en vruchtbare leefomgeving, rijk cultuurlandschap, verbondenheid met de omgeving en een diverse en vitale agrarische sector.

Met de Agro agenda in de achterzak hebben wij de vier gebieden benaderd. Er zijn werkbijeenkomsten georganiseerd om ‘van onderop’ droombeelden, wensen en concrete ideeën op te halen. Hoe zou het er hier in 2030 uit kunnen zien en wat betekent dit voor ontwikkelingen in landbouw, natuur en samenleving langs de denklijn in de vier pijlers?

Aan de bijeenkomsten deden mensen mee uit heel veel verschillende invalshoeken, zoals landbouw, toerisme, landschap, natuur, ondernemerschap, mienskip, advies, onderwijs, cultuur en overheid. De uiterst divers samengestelde gezelschappen bogen zich over het gewenste toekomstbeeld voor hun deelgebied en organiseerden actieve ideeënuitwisselingen. Het resultaat van die bijeenkomsten is per gebied op een creatieve wijze verbeeld, waarmee de transitieopgave ook visueel en voelbaar werd gemaakt.

In vervolgsessies is in kleinere groepen nagedacht over actielijnen die passen bij de gemaakte streefbeelden, die de basis kunnen zijn voor actieprogramma’s en concrete projecten. Belangrijk was dat steeds het lokale initiatief centraal stond, géén druk of vergezicht van bovenaf, zodat het kon borrelen in de samenleving.

Het resultaat is dat er nu streefbeelden ontwikkeld zijn met een eerste verkenning van bijbehorende actieplannen, voor de Natuerkoöperaasje Baarderadiel, ANV Greidhoeke, Collectief Súdwestkust en Stichting Gouden Land (zie *bijlage 1*). De vier streefbeelden en actieprogramma's staan centraal bij de uitwerking en uitvoering van projecten in het gebied. Prachtige basis om in de gebieden voortvarend de uitvoering op te pakken. Hieronder een preview van een aantal inspirerende voorbeelden.

In samenwerking met de bestaande webshop boerderijshop.nl wordt een ***Gouden Land Boks*** *ontwikkeld om gebruik van streekeigen producten in de regio te stimuleren. Het kopen van lokaal geproduceerd voedsel (aardappelen, groente, melk, kaas, fruit, honing, eieren enz.) bespaart energie voor verpakking en vervoer, is goedkoper en kan de producenten meer opleveren. De Gouden Land Boks is op 7 december 2020 voorgesteld door Romke Sijtsma, 1 van de jonge boeren uit het gebied.*

ANV De Greidhoeke wil met het project ***Werken met water*** *o.a. de opvaarten in het gebied behouden en het beheer verbeteren. Bert Vollema toonde ons op 7 december de opvaarten, de waterverbindingen tussen de hoofdvaart en de boerderijen. Deze hebben een cultuurhistorische en ecologische waarde. Het ecologisch belang van de opvaarten wordt de komende tijd exacter in beeld gebracht en daaruit volgt ook hoe de opvaarten het beste be- en onderhouden kunnen worden.*

In Baarderadiel willen boeren perceel of perceelranden inzaaien met kruidenrijk graszaad. Met het project ***Krûdfunding*** *wordt kruidenrijk zaad gefinancierd. Zaad wordt samen met vrijwilligers geoogst uit Skrok, Skrins en Leonserpolder en verstrekt aan boeren. Door de beperking vanwege de stikstof-, nitraat- en CO2-problematiek hebben veel boeren meer dan genoeg voedsel voor de winter en is er dus ruimte om een paar percelen kruidenrijk te maken. Ook nog goed voor de gezondheid van de veestapel.*

In de robuuste weidevogelgebieden van de Súdwestkust willen boeren een zoveel mogelijk open landschap creëren. En tegelijkertijd wil men er voor zorgen dat er voldoende bomen blijven om te compenseren vanwege de CO2-vastlegging en het klimaat. Met het project ***Boom voor Boom,*** *wil Collectief Súdwestkust voor elke boom die gerooid wordt t.b.v. een goede weidevogelbiotoop een vervangende boom planten.*

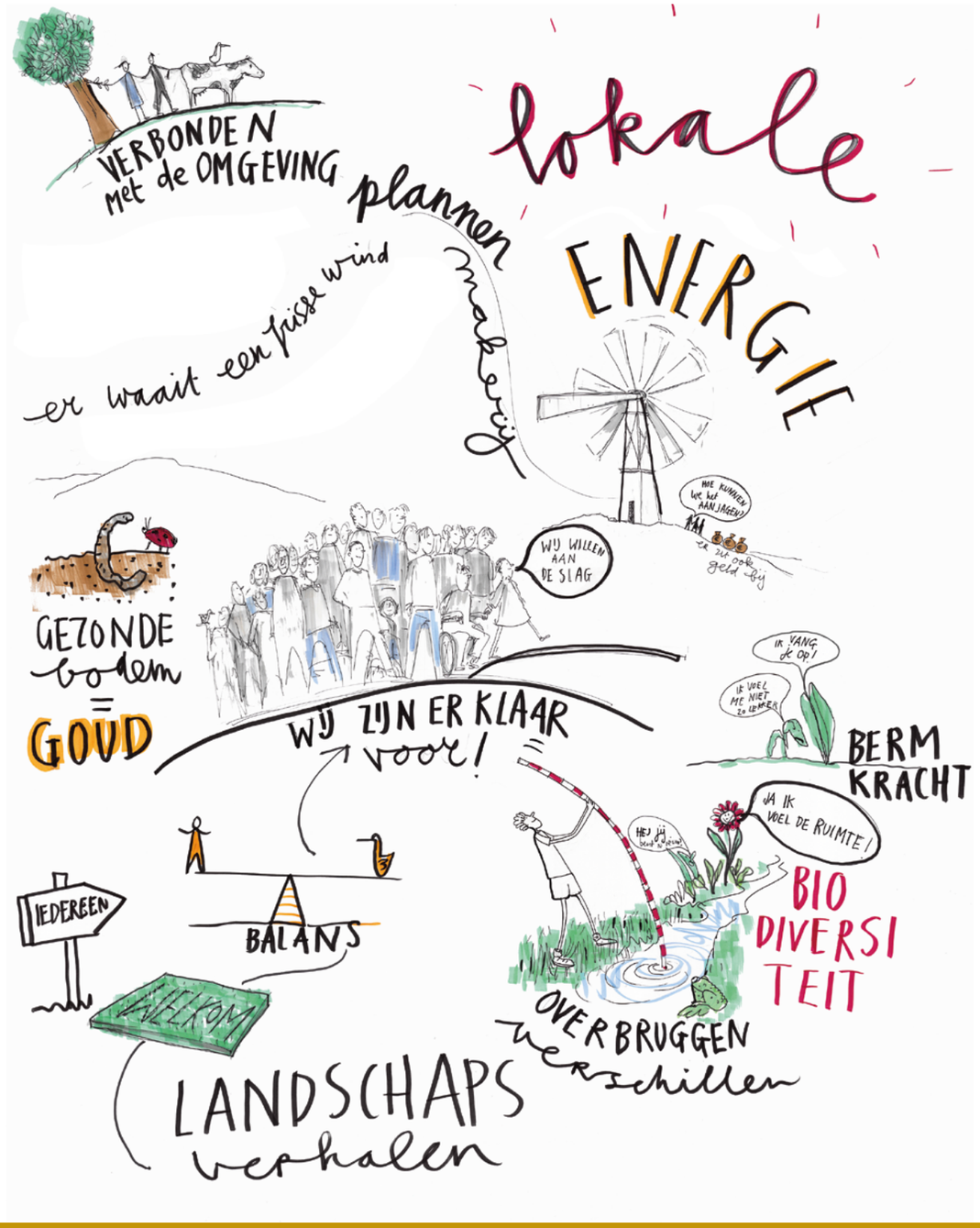

In de door Greidhoeke Plus georganiseerde live televisie-uitzending 'Veerkrachtige landbouw in een natuurinclusieve regio' op 7 december 2020 hebben de lokale initiatiefnemers hun streefbeelden en ideeën aan de buitenwereld gepresenteerd in de vorm van films, presentaties en gesprekken. Vanuit de studio werd door vertegenwoordigers van verschillende maatschappelijke organisaties en bestuurders van overheden hierop gereflecteerd en nadere verdieping en noodzakelijke verbinding verkend. De uitzending is terug te kijken op YouTube (https://youtu.be/_NNhJj5VcyE) en zeer de moeite waard om nog eens te bekijken.

Dromen en doen

Deelnemers aan het proces zijn uitgedaagd om vooral in de toekomst te kijken. Met gesloten ogen in een luchtballon te stappen en ze – op dezelfde plek – tien jaar later in verbeelding weer te openen. Dat was geen eenvoudige vraag. Veel mensen zijn doeners, willen graag aan de slag en eigenlijk is het voor iedereen best lastig om zonder ijkpunt van het heden naar een onbekende toekomst te kijken.

Tijdens deze droombijeenkomsten is daardoor soms ook heel praktische oogst op het kleed gekomen: wat willen we graag en hoe verhoudt zich dat tot nu. En in hoeverre is het ook haalbaar wat we durven te dromen. Na deze droomsessies zijn we met de deelgebieden in gesprek gegaan om het droombeeld uit te werken tot grijpbare actielijnen. In die oogst is een onderscheid gemaakt naar proces (de noodzaak om mét elkaar op te trekken en de constatering dat het zonder die samenwerking niet lukt!) en de inhoud (een aantal terugkeren kernthema's, met de eigenheid van lokale biodiversiteit en landschappen als verbindende factor).

Eerste deel van de drieluik

Aanleiding, uitdagingen en proces van de transitie naar een natuurinclusief platteland geïllustreerd op de bijeenkomst van 7 december 2020.

Streefbeeld 2030

Waar willen we in 2030 zijn in het kleiweidegebied

Boven de verschillende gebieden uit gloort een gemeenschappelijk beeld van toekomstwensen, gebiedsbeleving en kijk op samenwerking en ontwikkeling in het Friese kleiweidegebied:

In 2030 is de melkveehouderij in het kleiweidegebied nog steeds een sterke beeldbepalende factor. Het open en diverse karakter van het landschap heeft een rijke (cultuur)historie die zichtbaar en beleefbaar is. Een sterke en veerkrachtige landbouw is in de toekomst nog steeds een belangrijke economische drager. De uitstraling van het landschap -met de oude dijken, de kruidenrijke graslanden en greppels, de oude opvaarten- ademt meer de geur en aanblik van ‘vroeger’, maar de bedrijfsvoering van de landbouw is modern, technologisch hoogstaand en vernieuwend. De boer van 2030 is niet alleen meer een producent van agrarische producten als zuivel en vlees, maar levert daarnaast ook natuur, biodiversiteit en landschapskwaliteit. Daar krijgt hij een eerlijke prijs voor. De diversiteit in bedrijfsvoering is er in 2030 nog steeds. Grootschaligheid en kleinschaligheid, biologisch en regulier wisselen elkaar af. Gemeenschappelijk is de inzet op kwaliteit. Meer agrariërs hebben in denken en werken een omslag naar meer natuurinclusief gemaakt. De bodemvruchtbaarheid blijft hierdoor goed. De landbouw levert gezonde producten voor een goede prijs. Kringlopen op de bedrijven zijn zo goed mogelijk gesloten, mede door meer samenwerking met akkerbouwbedrijven die zich ook in het kleiweide-, of daaraan grenzende gebied, bevinden. De flora en fauna die typerend is voor het kleiweidegebied is versterkt, de talrijke aantallen gruttokuikens in het voorjaar zijn hierbij karakteristiek voor de gezonde stand aan weidevogels. De natuur heeft zichtbaar terrein gewonnen en het landschap wint aan kleur en rijkdom.

Het is misschien wel juist de rijkdom aan verhalen over dat landschap en van de mensen, dat zo sterk bijdraagt aan de verbondenheid tussen de bewoners en hun omgeving. Ook de talrijke bezoekers ervaren dat als ze het gebied verkennen. In dat rijke landschap wordt de opgave om in 2050 energieneutraal te zijn zorgvuldig ingepast op een manier die past bij de aard en schaal van de mensen en hun omgeving. Iedereen draagt daar een steentje aan bij.

In al deze transities heeft de landbouwsector een voorname rol, in samenwerking en samenhang met alle andere gebiedspartners. Kennisdelen, respectvol samenwerken en vertrouwen in de gezamenlijke toekomst zijn daar kernbegrippen in. Het vermengen van functies - waardoor natuur, landschap en landbouw elkaar in een krachtige wisselwerking versterken – zorgt letterlijk voor een bloeiende regio die de natuurinclusieve landbouw als wenkend perspectief heeft omarmd. De wijze waarop daaraan wordt gewerkt is richting andere delen van het land een succesvol exportproduct: van onderop, met veel energie en initiatief vanuit de betrokkenen in het gebied.

Tweede deel van de drieluik

Van onderop: streefbeelden, wensen en ideeën en opgaven rond een natuurinclusief platteland, geïllustreerd op de bijeenkomst van 7 december 2020.

Actieplan 2021-2023

Wat gaan we doen om daar te komen

Wanneer we door de oogharen heen kijken naar wat er genoteerd en bediscussieerd is tijdens de verschillende bijeenkomsten, dan zijn er een aantal hoofdlijnen in de aanpak om de transitie naar een meer natuurinclusief platteland te versnellen.

Voor elk gebied is de biodiversiteit van soorten zoals planten, vogels en insecten van belang voor de productie van zuurstof, afbraak van dode dieren en planten, bestuiving van planten (waaronder landbouwgewassen), waterzuivering en het beheersen van plagen. Daarom gaat de regio actief bijdragen aan de bescherming van planten en dieren die ook hier steeds meer achteruit zijn gegaan. Landbouw en natuur staan daarbij ten dienste aan elkaar. Concrete projecten die men wil ondernemen zijn bijvoorbeeld gericht op ecologisch bermbeheer, meer kruidenrijke graslanden of stroken en kennisontwikkeling op het gebied van gezonde bodem met bijpassend beheer.

Gezien de grote effecten van veel vormen van landbouw op milieu en natuur, wordt gezocht naar een meer duurzame vorm van het landbouwsysteem. Essentie van duurzame landbouw is om grondstoffen en producten zo lang en zo hoogwaardig mogelijk in de kringloop te houden door volledige benutting van grondstoffen, hoogwaardig gebruik van biomassa en recycling van reststromen. Dit vraagt om samenwerking vanuit alle schakels in de keten en op alle niveaus. Voor het kleiweidegebied liggen er kansen voor samenwerking tussen veehouderij en akkerbouw om de kringloop zo goed mogelijk te sluiten. Kennisontwikkeling en -overdracht is van groot belang bij herstel van de bodemgezondheid specifiek voor kleiweidegronden.

Bij interacties van gebruik wordt waar mogelijk gestreefd naar meervoudig ruimtegebruik en afstemming met belanghebbenden in het kleiweidegebied. De landschappelijke, ecologische en cultuurhistorische waarden worden behouden en waar mogelijk versterkt. In het kleiweidegebied liggen bijvoorbeeld een aantal cultuurhistorische dijken, denk aan de Pingjumer Halsbân en (een deel van de) Slachtedyk. Door aanpassingen in het beheer van deze dijken en oeverranden of door het zaaien van kruiden in de akkerranden naast de dijk, wordt de cultuurhistorische waarde versterkt en levert een bloeiende brede dijk een plus aan de biodiversiteit van het gebied.

De actielijnen in kleiweidegebied

Met oog op het overall streefbeeld, de verschillende vormen van input vanuit de deelgebieden en de daarbij aangegeven punten is besloten tot het in samenhang formuleren van twaalf actielijnen. De actielijnen doen recht aan de breedte van de thematiek en de diversiteit in de opbrengst uit de deelgebieden:

1. Oppakken integrale gebiedsprocessen vanuit de gemeenschap
2. Versterken open landschap
3. Renderende landbouw zonder nadelige effecten voor de leefomgeving
4. Meer verbinding met een biodivers platteland
5. Verrijken bodemleven
6. Optimale benutting water
7. Versterken leefgebied weidevogels
8. Beter benutten circulaire ketens
9. Bijdragen aan energie- en klimaatopgaven
10. Stimuleren lokale voedselmarkt
11. Versterken toeristisch-recreatief netwerk
12. Vergroten kennis en ruimte voor experimenten en nieuwe samenwerkingsvormen

12 actielijnen

In de volgende tabel kleuren we de 12 actielijnen in. De basis hiervoor is de inhoud van de streefbeelden en actieprogramma's uit de vier deelgebieden. De vertaling naar meetbare doelen op de 12 actielijnen doen we de komende periode in overleg met betrokkenen en de kennisinstituten die betrokken zijn bij de Regio Deal Natuurinclusieve landbouw.

1. Oppakken integrale gebiedsprocessen vanuit de gemeenschap

- Energie in gebieden vasthouden
- Instandhouding van korte lijnen met initiatiefnemers
- Voeden gebiedsprocessen met kennis en personele en financiële middelen
- Successen vieren
- Procesmonitoring
- Communicatiestrategie

2. Versterken open landschap

- Behoud en ontwikkeling cultuurhistorische waarden
- Gebiedseigen landschap houden
- Zorgvuldig inpassen nieuwe energievormen

3. Renderende landbouw zonder nadelige effecten voor de leefomgeving

- Alternatieve verdienmodellen
- Breder perspectief
- Meer verbinding landbouw-natuur
- Geen nadelige effecten landbouw op natuur

4 Meer verbinding met een biodivers platteland

- Beleving en interactie vergroten tussen dorp en platteland
- Oude routes/paden en landschapselementen versterken
- Biodiversiteit herstellen en vergroten

5. Verrijken bodemleven

- Kwaliteitsbehoud/-verbetering bodem(leven)
- Omgaan met verzilting

6. Optimale benutting water

- Meer waterberging
- Benutten opvaarten
- Meanderende sloten

7. Versterken leefgebied weidevogels

- Toegesneden inrichting voor weidevogels
- Predatiebeheer
- Uitvoering geven aan aanvalsplan Grutto

8. Beter benutten circulaire ketens

- Hergebruik
- Afval/grondstof

9. Bijdragen aan energie- en klimaatopgaven

- Bijdragen aan energieneutraal
- Bijdragen aan CO2-neutraal

10. Stimuleren lokale voedselmarkt

- Kopen in de regio
- Streekproducten
- Aandacht voor smaakbeleving

11. Versterken toeristisch-recreatief netwerk

- Samen investeren in recreatie/toerisme
- Verdienmodel

12. Vergroten kennis en ruimte voor experimenten en nieuwe samenwerkingsvormen

- Inzetten op agrarisch onderwijs
- Basisschool betrekken
- Verbeteren relatie boer burger
- Meer waardering voor de boer Gezamenlijk werken aan opgaven
- Overheid geeft ruimte voor experimenten en initiatieven

In *bijlage 2* geven we aan wat er concreet vanuit de vier deelgebieden aan plannen is ingebracht op de 12 actielijnen. Dit is uiteraard een momentopname. Voortschrijdend inzicht en nieuwe energiebronnen in het gebied kunnen ook weer nieuwe ideeën, kansen en initiatieven opleveren op de 12 actielijnen. Jaarlijks stellen we op basis van hetgeen uit de gebieden komt een jaarplan op met concrete projecten.

Vervolgproces

Hoe kunnen we dit oppakken

Stappenvolgorde

In het streefbeeld is benoemd waar we in 2030 willen zijn in het Friese kleiweidegebied. Door betrokkenen in het gebied zijn en worden stappen gezet die het streefbeeld dichterbij brengen. Voor de eerste driejaarsperiode is een actieplan met 12 actielijnen opgesteld die de ambities uit het streefbeeld concreter invullen en een stap dichterbij brengen. Dit actieplan geeft op strategisch niveau richting aan mogelijke initiatieven, groot en klein die bijdragen aan een natuurinclusief systeem in de Friese kleiweide.

Op basis van streefbeeld en actieplan worden de ideeën en plannen uit de vier deelgebieden (zie *bijlage 1*) verder uitgewerkt met als doel om de actielijnen en ambities te realiseren. Sommige ideeën en projecten uit de deelgebieden kunnen in principe morgen worden opgepakt en worden uitgezet, zo kant en klaar zijn ze. Voor andere ideeën is nog veel uitwerking en perspectiefwisseling nodig. Grofweg vallen de ideeën in de plannen van de deelgebieden in drie groepen uiteen:

NOW: projecten waarmee je in principe komende maandag kunt beginnen.

HOW: ideeën en processen die uitgewerkt moeten worden om er samenwerking en richting in te brengen.

WOW: toekomstdromen die rijp en groen zijn benoemd maar nog verkend moeten worden op haalbaar, betaalbaar en wenselijkheid.

In de jaren 2021, 2022 en 2023 wordt de financiering van concrete projectinitiatieven uit de Regio Deal Natuurinclusieve landbouw jaarlijks geregeld via een uitvoeringsprogramma. In zo'n uitvoeringsprogramma staan niet alleen projecten en/of clusters van projecten die onder de categorie NOW vallen en direct uitgevoerd kunnen worden, maar ook activiteiten gericht op uitwerking en verkenning van de 12 actielijnen (de HOW en WOW categorie). Greidhoeke Plus zal de uitvoering van het geheel faciliteren en coördineren. Een consortium van kennisinstituten is beschikbaar om bestaande kennis optimaal te gebruiken, nieuwe kennis te delen, te borgen en gebiedsprocessen te monitoren.

Taken en rollen om tot actie te komen

De initiatiefnemers op lokaal niveau krijgen de ruimte om langs eigen prioritering en met eigen dynamiek hun activiteiten op te pakken. Daar ligt de kracht. Er liggen ook kansen voor de vier deelgebieden om elkaar te versterken. De uitdaging is ook om over de kleiweidegrens te kijken en te leren van initiatieven elders in (Noord-)Nederland. Verbinding is het kernwoord. Landbouw, natuur, maatschappelijke organisaties en overheden realiseren zich in gelijke mate dat de ene partij niet zonder de andere kan: het totale netwerk is nodig om in een gemeenschappelijke beweging de transitieopgave te realiseren. De opgave is een geleidelijke ontwikkeling waar tijd voor nodig is om die met draagvlak en succes te realiseren. Transitie of evolutie levert meer op dan een revolutie. De 'meeste meters' kunnen worden gemaakt door initiatieven meer integraal op te pakken; natuurinclusief is niet alleen iets van de boeren maar van ons allemaal.

Er zullen verschillende snelheden zijn in de uitvoering, niet alleen tussen de gebieden maar ook tussen bijvoorbeeld individuele boeren en partnerorganisaties. Van de gezamenlijke overheden wordt in dit proces in ieder geval een faciliterende en op onderdelen -afhankelijk van het onderwerp en de eigen slagkracht van het gebied- een regierol verwacht. De doeners moeten ontzorgd worden. Dit betekent onder andere dat de regelgeving op onderdelen verruimd moet worden om te kunnen experimenteren. Bij succesvolle pilots kan de regelgeving breed worden herzien. Overheden zijn bereid om in de pilotfase hiervoor de benodigde ruimte te geven. Het samenwerkingsverband Greidhoeke Plus is het gremium om opgaven en acties in de regio met elkaar te verbinden.

Naast een gezamenlijke verantwoordelijkheid heeft elke overheid haar eigen inhoudelijke taken en belangen. De gemeente zal bijvoorbeeld bij een aangepast berm-beheer een nadrukkelijke rol spelen, bij het versterken van de opvaarten is dit het Wetterskip, terwijl bij het weidevogelbeleid de provincie Fryslân meer in beeld is. De samenwerking van de verschillende overheden in Greidhoeke Plus heeft als doel om daarbij gezamenlijk als één overheid op te trekken om opgaven en kansen samen op te pakken en wanneer er kansen liggen, deze aan elkaar te verbinden. Dit gebiedsgerichte platform kan op deze manier lokale initiatieven adequaat ondersteunen. Kennisinstellingen worden hierbij betrokken. Overigens is een goede rolinvulling nog niet zo eenvoudig: ruimte geven en loslaten met het aangeven van kaders, belemmeringen wegnemen, bijdragen aan kennisontwikkeling en waar mogelijk ook financieel ondersteunen om bijvoorbeeld nieuwe verdienmodellen te helpen slagen zijn soms ingewikkelde uitdagingen. We gaan die zoektocht vol vertrouwen met elkaar aan.

Derde deel van de drieluik

Reflectie van vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en bestuurders van overheden op de lokale streefbeelden, wensen en ideeën en opgaven rond een natuurinclusief platteland, resulterend in een zogenaamde ‘Enthousiasme verklaring’, geïllustreerd op de bijeenkomst van 7 december 2020.

Bijlage 1

Plannen van de vier deelgebieden

Deelgebied:
Natuerkoöperaasje Baarderadiel en Kening

Initiatiefnemers:

KENING

Natuerkoöperaasje Baarderadiel

Tot stand gekomen in samenwerking met:

ROOFTOP FLOOR

livinglab natuurinclusieve landbouw Fryslân

ANV Oer de Wjuk

en alle deelnemers.

Met dank aan:

STICHTING DOEN
VriendenLoterij | Nationale Postcode | BankGiro Loterij

provinsje fryslân
provincie fryslân

Greidhoeke plus

Overzichtskaart Baarderadiel

Contour NK Baarderadiel

Grasland met kavelsloten
Akkerland met kavelsloten
Bos
Bebouwing

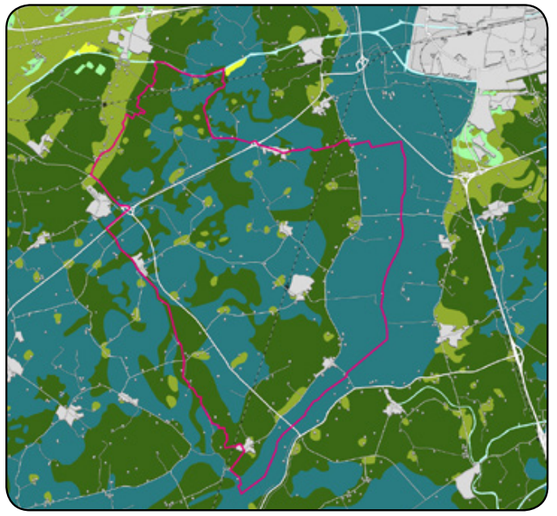
(Historische) dijken
Terpen
Kerken
Molens

Windturbines
Wegen
Spoorlijn en station

Dronryp
Deinum
Blessum
Boksum
Hilaard
Baaium
Huns
Winsum
Leons
Jorwert
Weidum
Wytgaard
Baard
Easterlittens
Mantgum
Reduzum
Britswert
Wiuwert
Easterwierrum
Raerd
Itens
Boazum

Peter de Ruyter landschapsarchitectuur

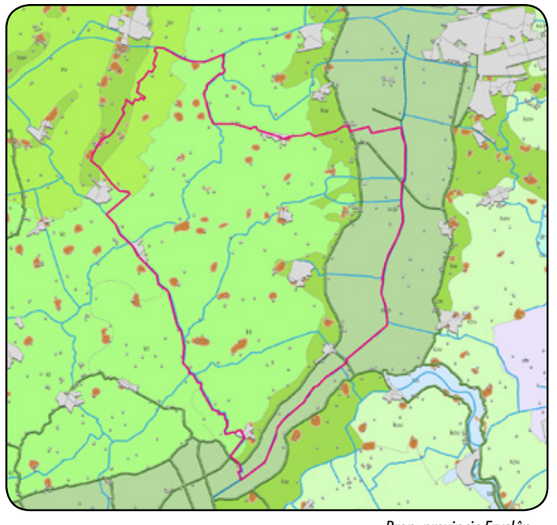
Bodemsoorten

Bron: provincie Fryslân

Lichte klei
Zware klei
Lichte zavel
Zware zavel

Landschapstypen & grote waterstructuren

Bron: provincie Fryslân

Oude zeepolders
Kleiterpenlandschap
Kweldervlakte
Kwelderwal
Beekdallandschap
Veenweidegebieden
Droogmakerijen
Terpen
Vaarwegen
Elfstedenroute

Inleiding

Van oktober t/m half december 2020) zijn de Natuerkoöperaasje Baarderadiel (NkB) en Kening aan de slag gegaan met het maken van een droombeeld en actieplan voor de voormalige gemeente Baarderadeel (we noemen dit: Nij Baarderadiel), met een kleine uitbreiding naar het noorden, namelijk het werkgebied van ANV Oer de Wjuk. Dit proces hebben wij opgestart in het kader van de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland en in opdracht van Greidhoeke Plus.

De deelnemers waren boeren, actieve burgers, kunstenaars en ambtenaren, ondersteund door verschillende experts (ecologen, een landschapsarchitect en agro-ecologische adviseurs).

Het eerste deel van het proces omving het creëren van het droombeeld. Hiertoe ontwierp Kening in samenwerking met hun partner Rooftoptiger een participatief proces dat de deelnemers thuis uit konden voeren. Middels een pakket met handleiding werden de deelnemers uitgedaagd om na te denken over de toekomst vanuit verschillende perspectieven: hun eigen perspectief, dat van een ander en dat van de natuur. Ze werden gevraagd om in een weckpot natuurlijke materialen te stoppen die symbool stonden voor wat zij wilden bewaren voor de toekomst en om de dromen vanuit de verschillende perspectieven te visualiseren in een mind-map, met hulp van voor het gebied op maat gemaakte symbolen. Op basis van al deze input maakten kunstenaars van Kening een expositie én een gezamenlijk Droombeeld van natuurlijke, streekeigen materialen. Zij doopten het gezamenlijke Droombeeld tot “It Weefsel fan Libben en Gelok”. Alle deelnemers konden onafhankelijk van elkaar deze expositie bezichtigen en kregen de gelegenheid om via een videoboodschap hun eigen mind-map en weckpot van een toelichting te voorzien.

Dit proces diende als inspiratie voor het maken van actieplannen. Hieronder zullen we het Droombeeld van Nij Baarderadiel verder toelichten en hier tevens actieplannen aan koppelen.

Biodiversiteit centraal

We zijn ons bewust van het klimaatvraagstuk en de noodzakelijke energietransitie. Toch is het herstel van biodiversiteit binnen het kader van de Regiodeal in dit gebied de hoofdfocus, waarbij we tevens van mening zijn dat een natuurinclusieve bedrijfsvoering ook gunstig is voor het klimaat, en we in onze werkzaamheden zoveel als mogelijk met duurzame energiebronnen zullen werken. Wel vinden we dat Baarderadiel vrij moet blijven van windmolenparken en zonnepaneelweiden. Zonnepanelen op daken van moderne stallen vinden wij prima.

Beschermen en behouden

Bovenaan onze prioriteitenlijst staat het behouden en beschermen van het waardevolle landschap dat er in het gebied nog is. Dat wil zeggen:

Kwaliteiten als de rust, ruimte en openheid, een rijkdom aan weidevogels, de traditionele verkavelingsstructuur, het (micro)reliëf, de kruidenrijke zode, bijzondere (zoals zoutminnende) flora, greppels en extensief beweiden worden gekoesterd.

We bouwen verder op dat wat al is gerealiseerd, zoals de vernatting van het gebied. Op zeer veel plaatsen zijn door leden van de NkB pompen op zonnepanelen geplaatst om plas-dras situaties te onderhouden (ca 70 stuks) en zijn vergunningen geregeld om tijdelijk in het voorjaar het waterpeil te verhogen. Waar mogelijk versterken wij deze acties.

Het gebied heeft veel natuurwaarde en ook vanuit cultuurhistorisch oogpunt is het een nog “leesbaar” landschap, dat we nóg leesbaarder willen maken. De hoofdstructuur van waterwegen met zijn opvaarten willen we behouden en weer bevaarbaar maken voor kleine vaartuigen. Hiermee willen we ook aansluiten op de Kaderrichtlijn Water en groen-blauwe diensten.

Actiepunt: Waterwegen en opvaarten weer bevaarbaar maken voor kleine vaartuigen én de ecologie die hoort bij deze wateren beschermen en verbeteren.

We stimuleren mestscheiding en toepassing van ruige mest in plaats van mestinjectie, het werken met lichtere machines en wildsparend maaien.

Om bovenstaande financieel haalbaar te maken willen we zorgen dat allereerst de huidige beheersvergoedingen duurzaam zijn. Gebieden in Baarderadiel die nu onder de twaalf-jarige compensatiecontracten vallen (voortgekomen uit o.m. de aanleg van de Haak rondom Leeuwarden) willen we herfinancieren of desnoods, met verhoging van het budget, overhevelen naar ANLb; hier is dus financiering voor nodig.

Ook werken we aan het optimaal beheersen van predatiedruk. Hiertoe zoeken wij aansluiting bij de aanpak van ANV Zuid-westkust. Om betere beheersing van predatiedruk te realiseren zal er een politiek-bestuurlijke doorbraak nodig zijn. Zeer schadelijke marterachtigen zijn namelijk door de wet beschermd en kunnen daardoor onbelemmerd hun gang gaan, terwijl de weidevogels, waarvoor de overheid veel geld uitgeeft en waarvoor de overheid een Europese verplichting is aangegaan, weerloze slachtoffers zijn. In de praktijk zijn de predatoren dus beter beschermd dan de weidevogels. Als hier op korte termijn niets aan gedaan wordt, creëren we een habitat voor weidevogels die er dan niet meer zijn.

Actiepunt: Een gesprek met de Provincie om tot afspraken te komen met betrekking tot het duurzaam herfinancieren van de twaalf-jarige compensatie-contracten

Actiepunt: Een gesprek met de Provincie, in samenspraak met ANV Zuidwestkust, om tot betere afspraken rondom het beheersen van predatie-druk te komen.

Tot die tijd willen wij de volgende acties ondernemen rondom het beheersen van predatie:

Actiepunt: Stekken foar piken:

in een pilotgebied het effect onderzoeken van omheining met stroomdraad in het broedseizoen. Alvorens we de omheining aanleggen willen we eerst de negatieve gevolgen van dergelijke omheining uitsluiten, zoals: het insluiten van de grondpredatoren die op dat moment in het omheinde gebied zijn en de gevolgen daarvan, het effect op de hazenpopulatie, en de benodigde grootte van het foerageergebied van de kuikens.

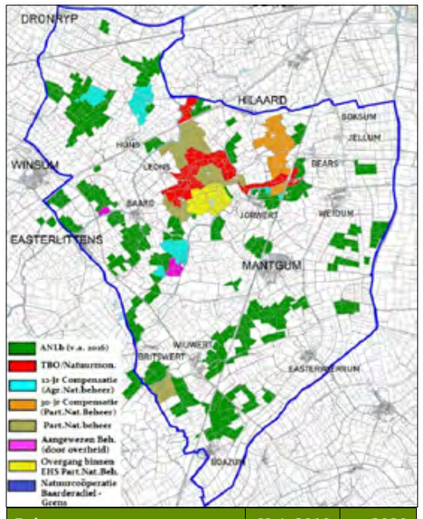

TRIED FAN IT FRIJE FJILD
TRIED FAN HIEM EN HÛF
TRIED FAN BERM, DYK EN WÂL
TRIED FAN IT BUORKJEN

Mochten we uit kunnen sluiten dat een dergelijke omheining mogelijk schadelijk is, dan zullen we dit op relatief kleine schaal in de Leonserpolder uittesten. Vrijwilligers helpen bij de aanleg en het onderhoud (maaien van het gras rondom de hekken).

Actiepunt: Wildcamera's:

We willen graag tien wildcamera's aanschaffen om een beter inzicht te krijgen in de aard van de predatie en betere informatie aan te kunnen leveren bij het aanvragen van vergunningen voor predatiebeheer. Ook willen we nagaan of een drone met infraroodcamera effectief is bij het opsporen van predatoren en zo ja, een dergelijke drone aanschaffen.

Bunder voor bunder: brood en biodiversiteit

Beheersoort	Ha's 2019	2020
Particulier Natuurbeheer	207	209
Natuurmonumenten	160	160
30-jarig (PN) compensatie	91	91
12-jarig (Agr) compensatie	91	91
SNL t/m 2019	64	
ANLb	807	938
Totaal beheer	**1.420**	**1.489**

We willen het beheersgebied vergroten en hiertoe lobbyen voor meer geld vanuit het ANLb. We willen de verbinding tussen Skrok, Skrins en de Leonserpolder versterken en de "witte gaten" op onze beheerkaart zo veel mogelijk invullen als dat effectief is voor de weidevogelpopulatie.

We willen van Nij Baarderadiel een robuust pilotgebied maken waarin we onderzoeken welk verdienmodel er nodig is om mens en weidevogels in optimale harmonie te laten

Actiepunt: Lobbywerk om meer geld vanuit het ANLb en Particulier Natuurbeheer beschikbaar te maken voor ons gebied. Directeur-Generaal Ozinga gaf aan dat grote veranderingen in de land bouwstructuur wel decennia kunnen duren. Dat duurt ons veel te lang. We streven naar een verdubbeling van het beheersgebied in 3-5 jaar om op die manier voor een werkelijk robuust gebied voor weidevogels te kunnen zorgen.

leven. Het is zoeken naar die balans. Dat betekent dat we zowel als uitgangspunt nemen wat de weidevogels nodig hebben, als dat we onderzoeken hoe dat voor een boer haalbaar en betaalbaar blijft. Hiertoe gaan we ook het gesprek aan met financiers, overheden en de tussenhandel. De successen die we daar in dit gebied mee behalen willen we laten dienen als inspiratie voor andere gebieden. We sluiten ons ook graag aan bij het Aanvalsplan Grutto.

Kijkend naar de korte termijn en naar wat daarin haalbaar is schatten wij een structurele verhoging van het ANLb budget als meest kansrijk in. Daar kan de overheid op korte termijn wat aan doen en de bereidheid van de boeren om aan deze regeling mee te doen is in ons gebied groot. Dit kan een eerste stap zijn naar de herstructurering van de landbouw in het algemeen in ons gebied, maar de verwachting is dat deze omvorming meer, zo niet te veel, tijd vergt.

We organiseren twee keer per jaar in 2021 en 2022 een serie inspiratiesessies/ colleges voor leden van de NkB en andere belangstellenden:

Actiepunt: Sessie Natuurinclusieve Landbouw:

Living Lab geeft een presentatie over NIL en de kansen in de kleiweide.

Actiepunt: Sessie Multifunctionele landbouw:

(functiedifferentiatie van landbouw-bedrijven): We onderzoeken de mogelijkheden voor multifunctionele landbouw in het gebied en geven hier ook een presentatie over, o.a. door Stichting Promotie Greidhoeke om de kansen voor toerisme te verkennen, maar ook vanuit de zorg en kinderopvang, directe verkoop agrarische producten, mini-camping bij de boer, enz.

Actiepunt: Gezonde bodem:

Presentatie door Theo Mulder (Symphony of Soils) en Jeroen Onrust (RUG)

Actiepunt: Cultuurhistorie en biodiversiteit:

Presentatie door Altenburg&Wymenga over de kansen om cultuurhistorische elementen in de Greidhoeke te versterken en daarmee óók de biodiversiteit (zoals greppels, fruithoven)

Er zijn boeren die over willen stappen naar biologisch, maar deze stap niet kunnen zetten door geldgebrek voor de overbruggingsperiode. Daar moet nodig wat aan gedaan worden. Ook gaan we onderzoeken of boeren die met een ander ras koeien experimenteren geholpen kunnen worden.

Actiepunt: Lobby voor het meer haalbaar maken van de overbrug-gingsperiode naar biologische landbouw en de afzetmogelijkheden van biologische producten.

Actiepunt: Onderzoek naar het best passende ras koeien voor natuur-inclusief boeren en advies voor een bij deze wijze van boeren passend fokbeleid. Bepaalde rassen die passen bij natuurinclusief boeren kunnen een hoger percentage vet en eiwit realiseren en dat kan gunstig zijn voor het verdienmodel.

De Boeren van Baarderadiel

We gaan onder leden van NK Baarderadiel onderzoeken hoe we een plus uit de markt kunnen halen. Is er bijvoorbeeld behoefte aan een eigen zuivelmerk? En hoe kunnen we dat vertalen naar een meerprijs voor de ondernemers?

We willen hiermee ook onderzoeken hoe we boer en niet-boerende burger dichter bij elkaar kunnen brengen en het bewustzijn doen laten toenemen dat de burger als consument iedere dag in de winkel het landschap kan vormen. We versterken hiermee de verbinding met Leeuwarden. We onderzoeken of we hier een lokale melkfabriek voor in kunnen zetten (bijvoorbeeld de melkfabriek in Dronrijp). Hieraan gekoppeld is ook een sterke marketing die het verhaal van de biodiverse boeren van Baarderadiel in beeld brengt.

Bloeiende dooradering

In samenwerking met het lokale initiatief Bijenflinterlint en Ecologisch Bermbeheer, ecologisch adviseurs en de gemeente gaan we het bermbeheer verder optimaliseren. Dit optimaliseren doen we ook voor het waterbeheer (o.a. flexibel peilbeheer), oeverbeheer en het beheer van de dijken in samenwerking met het Wetterskip. We gaan nogmaals onderzoeken of "natte dooradering" een beheerscategorie is die ook in kleigebieden toegepast kan worden. (kruidenrijke oevers, ecologisch slootschonen) We maken een insectennetwerk door de bermen te verbinden aan de boerenhoven en -hiemen.

Actiepunt: Onderzoek naar het halen van een plus uit de markt door middel van streekproducten en een sterkere verbinding met de consument uit de Gemeente Leeuwarden, uitwerking tot mogelijk een Baarderadeels streekproduct.

Actiepunt: Ecologisch berm- en oever-beheer optimaliseren en verbinden aan boerenhoven (Insectennetwerk)

Actiepunt: Onderzoek: wat is de ecologische waarde en de toepas-baarheid van "natte dooradering" in het kleigebied?

De Giele Hôfsjonger

Via colleges en het voordelig aanbieden van erfbeplanting gaan we bewoners van de Greidhoeke verder stimuleren om hof en hiem biodiverser te maken. We versterken hiermee ook al bestaande initiatieven in het gebied (zoals het hovenproject van Kening, Bijenflinterlint, ANV Greidhoeke, het appelstrooproject van de Kreake en Libben yn 'e Tún van Wiuwert en Britswert) en verbinden ons aan "Boom voor een Boom"; waar bomen moeten wijken in verband met predatiedruk plaatsen we hiervoor in de plaats streekeigen (fruit)bomen op boerenerven.

Actiepunt: Aansluiten bij Boom voor een Boom, en boerenhoven biodivers maken

Hofmaken in het vrije veld

Om te inspireren beginnen we met een aantal projecten waarin we met boeren en vrijwilligers in het veld aan de slag gaan, gekoppeld aan colleges in KeningsHof te Húns:

Actiepunt: Krûdfunding:

we financieren kruidenrijk zaad voor alle leden. Als publieksactie oogsten we zaadhooi uit Skrok, Skrins, Leonserpolder waarbij vrijwilligers mee kunnen helpen + geven we een college over kruidenrijk gras in Húns. Door de beperking via stikstof, nitraat en CO_2 hebben veel boeren meer dan genoeg voedsel voor de winter en is er dus ruimte om een paar percelen kruidenrijk te maken. Ook nog goed voor de gezondheid van de veestapel. We streven naar 25000 euro per jaar om de meerkosten van geschikt kruidenrijk zaad te dekken (op=op)

Actiepunt: Revival of the greppel:

zowel het cultuurhistorische belang als het belang voor biodiversiteit van de greppel wordt gepromoot. Vrijwilligers helpen greppels te onderhouden; begin volgend jaar helpen we om de greppels af te sluiten voor het broedseizoen. In de zomer kun je samen met herontdekkingsreiziger Jeroen Wiersma een nachtje in een greppel overnachten + college in Húns. We doen onderzoek naar de wijze waarop wij greppelland (natuurlijke afwatering) in stand kunnen houden, zonder dat de boer erop achteruit gaat.

Actiepunt Aaisykje 2.0:

We ontwikkelen een stimulerend spel waardoor we jongeren weer in contact brengen met het veld en de nazorg. We denken aan het zoeken naar eieren met een drone, gevolgd door nazorg als de eieren zijn uitgekomen.

Actiepunt: Lentefeest, hooifeest, fruitfeest en winterverhalen

We omlijsten het geheel met culturele evenementen, een lentefeest, een hooifeest, een fruitfeest en winterverhalen, waarin we met elkaar de successen vieren, en vooral met elkaar in gesprek blijven.

Actiepunt: Bern, boer en biodiversiteit

Ook het onderwijs wordt betrokken, we ontwikkelen samen onderwijsprogramma's die kinderen van zowel basisschool als middelbare school leren over biodiversiteit op het platteland, het boerenhiem en de tuin. Bij de leden van de NkB wordt gepeild wie bereid is excursies te ontvangen van scholieren.

Kening en de NkB ontwikkelen culturele evenementen en onderwijsprogramma's in samenspraak met andere actieve organisaties uit het gebied, zoals Extended Grounds (de Kreake), Bijenflinterlint en Ecologisch Bermbeheer, Promotie Greidhoeke, Natuurmonumenten en de Tuin van de Toekomst. Samen maken we jaarlijks mooie programma's waarin biodiversiteit centraal staat, mogelijk geclusterd in bepaalde periodes.

Recreatie en toerisme

Baarderadiel zet in op extensieve recreatie (wandelen, fietsen en varen met kleine vaartuigen), waarbij rekening gehouden wordt met het broedseizoen. Er wordt daarbij vooral gemikt op de plaatselijke bevolking in een straal van ca 15 km rond Baarderadiel.

Actiepunt: De al aanwezige voorzieningen (paden, vaarroutes) zullen verbeterd worden. (incl. informatiebebording)

Actiepunt: Het plaatsen van een vogelkijkhut/uitkijkpunt op een geschikte plaats in het gebied.

Adviseurs

Actiepunt: We kiezen een team van adviseurs om ons in bovenstaande projecten te ondersteunen.

Samenwerking

De NkB coördineert het natuurbeheer voor de beheersoorten, die in het gebied voorkomen (ANLb, PN, Compensatiebeheer). Daarvoor maakt de NkB gebruik van de diensten van een mozaïekregisseur. Voor de PN-boeren heeft de NkB een gezamenlijk contract met de Bosgroepen en is met het oog op de kwaliteitszorg een gezamenlijke beheervisie overeengekomen. Het is van groot belang dat deze samenhang in beheer blijft bestaan en zo mogelijk uitgebouwd wordt. De NkB werkt nauw samen met de ANV Oer de Wjuk (Blessum, Boksum, Hilaard) en is voor ANLb lid van het collectief ANC Westergo.

De NkB is gaarne bereid zijn activiteiten uit te breiden en daarvoor samenwerking

Dreambyld fan:

De greppel
De Lijp
De landschapshistoricus

De Tuzend Bunder

1000 hectare greppelrijk, vogelrijk en kruidenrijk grasland in het hart van de Greidhoeke

Boeren markten in de zomermaanden
Meer lokale producten
Hogere melk prijzen!

Gekoppeld aan de markten iedere week een bbq. Elke week een ander dorp als organisator
Eindfeest om de toegenomen biodiversiteit te vieren aan het einde van de zomer

Greppelland 1949

Greppelland 2014

Greppelland verdwenen tussen 2014 en 2020

Greppelland inrichten als zoet waterbuffer bassin hiervoor uit betalen. nieuwe dienst. goed voor weidevogels

Behoud van Greppelland!

Ruimte voor experimenten met beheer. minder afvoeren. meer beweiden

blijvend grasland

Experimenteer met beweiding

Meer ruige stolnest over het land en boeren compenseren voor koolstof vastlegging.
Meer boeren
veel meer weidevogels
Binnen het gebied wordt grondpredatie tegengegaan door afrasteling, afvangen en jacht.

Boeren betalen per weidevogelkruiken die groot wordt in zijn of haar land.

Droombeeld van een deelnemer

aan te gaan met andere maatschappelijke organisaties, zoals Kening. Daarmee kan de sociale samenhang in het gebied bevorderd worden. Integratie was één van de nadrukkelijke wensen die bij het samenstellen van het droombeeld naar voren kwam. Om die rol te kunnen spelen zal de NkB echter met middelen gefaciliteerd moeten worden. (bijv: ontwikkelen en up to date houden van een website en regelmatige informatievoorziening, organisatie excursies ed)

Actiepunt: Het faciliteren van de NkB voor de extra taken die het realiseren van dit streefbeeld met zich mee brengt

Actiepunt: Het faciliteren van Kening en andere betrokken organisaties in Baarderadeel en mogelijk daarbuiten in hun rol binnen de Regiodeal

Kening zal, met Húns als nieuw hoofdkwartier, voorlopig een rol blijven spelen in het gebied en daarnaast verder formuleren welke rol ze binnen de Regiodeal willen spelen in Baarderadeel en welke daarbuiten. Voor zover dat in de tekst hierboven nog niet gedaan is, komen zij hiertoe begin januari 2021 met een concreet voorstel. De samenwerking met NK Baarderadiel en andere organisaties in het gebied zal worden gekoesterd. We bouwen dan ook vooral verder op wat er in Baarderadeel al is gerealiseerd!

Credits:

Alle deelnemers:
Hinke Bouma
Wouter Hijlkema
Cor Okkema
Tom Miedema
Tjalling Rodenhuis
Marten de Jong
Dorothea Deelstra
Sjoerd van der Hem
Amarins Willemsma
Inge Feitsma
Gudula van Beem
Ewoud van der Weide en klas
(basisschool it Bynt, Winsum)

Jeroen Wiersma (herontdekkingsreiziger)

Claudy Jongstra en Claudia Busson
(de Kreake, Extended Grounds)

Johannes Wassenaar, Skelte Brouwers, Fré Vellinga (Natuerkoöperaasje Baarderadiel)

Catharina Veenstra (Promotie Greidhoeke)

Arjen Kok en Marita Driessen
(Natuurmonumenten)

Johanneke Buning (Gemeente Leeuwarden)

Margaretha Posthuma en Anna Christien Piebenga (Ecologisch Bermbeheer en Bijenflinterlint)

Wim van Gorkum, Anita van der Werf en Hielke Hijlkema (Greidhoeke Plus)

Cocreatie-team Droombeeld pakket, expositie en actieplan (waarbinnen het team elkaar steeds weer inspireerde)

Artistieke leiding:
Marcia de Graaff (Kening)

Advies: Sara Dandois (Rooftoptiger)

Vormgeving Droompakket en expositie:
Ykje Hibma en Marcia de Graaff met hulp van Pier Kramer

Fotografie: Marcel van Kammen

Oogst van streekeigen en inheemse flora:
Hans Engelbrecht (de Groene Stap)

Klei met dank aan:
Tjalling Rodenhuis en de Middelzee

Flora met dank aan:
Tjalling Rodenhuis, de Kreake
en het bijenflinterlint te Húns

Inspiratieteam:
Hans Engelbrecht, Durk Kramer, Bastiaan Blaauw en alle genoemde deelnemers

Agro-ecologisch en landschappelijk advies:
Nico Minnema (Successie Natuurzaken), landschaparchitect Peter de Ruyter, Anne Jansma (Living Lab Fryslân)

Ecologisch advies:
Theunis Piersma en Jos Hooijmeijer (RUG)

Tekst actieplan:
Marcia de Graaff, Skelte Brouwers
en Johannes Wassenaar

Vormgeving actieplan: Bastiaan Blaauw

Productie-assistentie: Tsjeard Hofstra

Zakelijke leiding:
Gerrie Visser

PR:
Marianne Klijnstra en Esther Drijver

Dreambyld
Dreambyld
Dreambyld

Deelgebied:
Collectief Súdwestkust

Collectief
Súdwestkust
voor boer en natuur

Inhoudsopgave

Inleiding

1 | Het proces 5

2 | Opbrengst Wereld Café 5

3 | Vertaling resultaten 7

4 | Projecten 9

5 | Bijlagen 12

Natuurbeheer doe je samen!

Colofon:

© Bestuur Collectief Súdwestkust:

Wigle Sinnema (vz)
Jetty de Vries (secr)
Age Flapper (pm)
Klaas Oevering
Beant Dijkstra

Foto’s
Ilse Hooijmeijer
Jetty de Vries

Oktober 2020

Inleiding

Met de Regiodeal NIL willen Rijk en regio de transitie naar een meer natuurinclusieve landbouw versnellen. Samen willen zij een schaalsprong maken, om zo in 2030 een sterke landbouw te realiseren die topvoedsel produceert, geworteld is in de samenleving en bijdraagt aan een rijke leefomgeving. Het doel van de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland is om met een gebiedsgerichte aanpak een structurele benadering voor natuurinclusieve landbouw te ontwikkelen, te toetsen en toepasbaar te maken op basis van ecologische en landbouwkundige kennis, en kennis over gebiedsparticipatie en verdienmodellen. In een gebiedsgerichte benadering experimenteert deze Deal met nieuwe werkwijzen, methoden en technieken. Er zijn verschillende gebieden in Noord Nederland geselecteerd.

Voor ieder gebied wordt, via een gebiedsproces, een stip aan de horizon gezet met bijbehorende streefwaarden.
De te beantwoorden vragen zijn:

- Welke rol en verantwoordelijkheid heeft de procesdeelnemer (boer, burger, etc.) bij de realisatie van het gebiedsplan;
- Wat kunnen boeren, terreinbeheerders en andere grondgebruikers doen;
- Wat is de bijdrage van overheden en welke rol vervullen burgers en bedrijven;
- Wat kunnen de keten- en kennisinstellingen betekenen?

In het gebiedsproces worden innovatieve ideeën verzameld en ondersteund in de realisatie. Er wordt aangesloten bij de ideeën en initiatieven die al lopen en deze worden verrijkt met (aanvullende) kennis, innovatie en hulpmiddelen.

Binnen de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland werken vele partijen in acht gebieden samen aan een landbouw die in balans is met de omgeving. Dit zijn agrariërs, inwoners, landbouw- en natuurorganisaties, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties. De provincies Groningen, Fryslân en Drenthe en het Rijk ondersteunen hen bij deze transitie.

De gezamenlijke ambitie is om een duurzame, natuurinclusieve landbouw te realiseren. Landbouw die grondgebonden en circulair is, bijdraagt aan het herstel van de biodiversiteit, maatschappelijk draagvlak heeft én economisch rendeert. We doen dit vanuit het besef dat een transitie noodzakelijk is om de sector op de lange termijn gezond, levensvatbaar, concurrerend en rendabel te laten zijn. Hiermee willen we Noord-Nederland als koploper voor een duurzaam platteland op de kaart zetten. Dit pakken wij via een integrale en (provinciegrensoverschrijdende) gebiedsgerichte aanpak op.

Elke regio is uniek en heeft behoefte aan een eigen aanpak en afweging bij het aanpakken van de eigen opgave. De gekozen gebieden zijn Schiermonnikoog, Noordelijke kleischil, Oldambt, Westerwolde, Veenkoloniën, Drents Plateau, Friese veenweide en Friese kleiweide. De acht gebieden verschillen onderling sterk van elkaar, maar binnen elk gebied is juist een sterke samenhang van gebiedskenmerken, zoals grondsoort, landschap, sociale samenhang en watersysteem. De verschillende krachten en uitdagingen die specifiek zijn voor een regio vormen de basis voor een regionale opgave om de brede welvaart, leefbaarheid en economische kracht te bevorderen.

Stap 1
De eerste stap is om het Kwaliteitsbeeld Noord-Nederland te vertalen naar het eigen gebied. Met grondgebruikers en andere betrokkenen wordt een gezamenlijk Streefbeeld opgesteld: waar willen we in 2030 per gebied staan? Welke doelen zijn daarvoor nodig? Dit gedeelde beeld is geen blauwdruk, maar geeft steun bij de in te zetten acties, zodat in 2030 natuurinclusief boeren de gangbare praktijk is.

Stap 2
De tweede stap is het Streefbeeld vertalen naar een Natuurinclusief Actieplan per gebied. Het Actieplan is gevuld met onder meer:

- Opzetten van nieuwe samenwerking
- Ontwerpen van nieuwe landbouw- en natuurbeheersystemen
- Experimenten met nieuwe werkwijzen
- Ontwikkelen en delen van kennis

Stap 3
De derde stap is het streefbeeld concreet maken in een aantal projecten en actieplannen.

1 | Het proces

Collectief Súdwestkust is door de provincie bij name van Wim van Gorkum benaderd om een streefbeeld natuur inclusieve landbouw op te stellen. Het bestuur heeft de handschoen opgepakt omdat zij vond dat een dergelijk project binnen de doelstellingen van het Collectief valt.

Als gebiedsbegrenzing is gekozen voor de IJsselmeerkust strook van Makkum tot Stavoren.

Na twee voorbereidende vergaderingen zijn de taken verdeeld en is het proces als volgt:

1. Het collectief benadert een groep burgers, van diverse pluimage, die op persoonlijke titel deelnemen aan een “brainstormavond”. (Bijlage 1 | Uitnodigingsbrief).
2. Volgens de methode Wereld Café wordt een streefbeeld, inclusief samenvattende tekening, bepaald. De avond wordt geleid door Jaap Jepma en Jan Teun Visser.
3. Na analyse van de resultaten door Jepma/Visser en Collectief SWK wordt een actielijst opgesteld.
4. Uiteindelijk worden de streefbeelden van de vier deelgebieden van het Kleiweide gebied op 2 november 2020 gepresenteerd aan gedeputeerde Fokkinga.

2 | Opbrengst Wereld Café

Tijdens de avond Wereld Café in de Klameare te Workum werd de deelnemersgroep verdeeld over 4 tafels met als thema’s:

1. Schone lucht en bodem
2. Rijk Cultuur Landschap
3. Verbonden met de omgeving
4. Diverse agrarische sector

In drie ronden kiezen de deelnemers telkens een andere tafel. Op het tafelkleed worden de conclusies van de discussie opgeschreven.
Ronde 1: Wat zie je?
Ronde 2: Hoe gaan we dat (uit Ronde1) bereiken?
Ronde 3: Met welke acties?

De “vangst” werd per tafel plenair gedeeld en later uitgewerkt in een samenvatting, zowel schriftelijk als in tekening.

Op 23 september heeft het bestuur van Collectief SWK samen met de heren Jepma/Visser en Wim van Gorkum de vangst geanalyseerd en zijn we gekomen tot onderstaande samenvatting van de vier tafels:

Na analyse bleven onderstaande kernwoorden (met aanvulling) over:

1. Openheid van het landschap
    a. Geen dozen
    b. Oppassen met alternatieve energiebronnen
    c. Gebiedseigene houden
2. Op weidevogels toegesneden inrichting (weidevogelbiotoop)
3. Ruimte voor Water
4. Meer aandacht voor Bodem
5. Agrarisch onderwijs
    a. Lerende Landbouw
    b. Gericht op alternatieve verdienmodellen
    c. Breder perspectief
6. Bewuste Consument
    a. Basisschool kinderen betrekken
    b. Keuken (smaakbeleving)
    c. Kopen in regio
    d. Dorpssupermarkt
7. Landschap
    a. Anders kijken
    b. Lânskip
    c. Relatie boerderij/omgeving
8. Hergebruik (Circulair)
    a. Voedsel
    b. Groenafval
    c. Boerderijen
9. Bouwteam: een club deskundigen die gezamenlijk aan een project/traject werkt
10. Experimenteerruimte: meer ruimte vanuit de overheidsregelgeving om te experimenteren met nieuwe initiatieven.

3 | Vertaling resultaten

- De punten 1 t/m 4 zijn breed gedragen items voor de toekomst van het gebied. Het gebied moet, meer nog dan nu ingericht worden als weidevogelbiotoop: open landschap, ruimte voor water en met aandacht voor de bodem ten behoeve van (gebiedseigen) biodiversiteit. De Weidevogelbiotoop is dermate belangrijk dat alle projecten, in welke vorm dan ook, moeten bijdragen aan verbetering c.q. bewustwording van deze waarden van het gebied.

- De punten 9 en 10 kunnen dienstbaar zijn aan de acties. Collectief Súdwestkust heeft ervaring met Fûgelweb, een groep mensen die vanuit diverse disciplines die actiegerichte afspraken maken gericht op het verbeteren van de Weidevogelbiotoop. Dit is een voorbeeld voor hoe een bouwteam zou kunnen opereren.
  Voor sommige acties is het van belang dat overheden meewerken om innovaties die niet geheel binnen bestaande regelgeving vallen, toch toe te staan. Via het reguliere landbouwoverleg heeft Gemeente Súdwest-Fryslân aangegeven meermaals aangegeven om hieraan te willen meewerken.

Open landschap met ruimte voor water

- De punten 5 t/m 8 zouden moeten leiden tot concrete acties cq projecten.

Agrarisch Onderwijs
Onderwijs en cursussen gericht op boeren, opvolgers en andere werkers in de landbouw zodat de praktijkmensen van elkaar en van deskundigen kunnen leren op welke manier de landbouw zich kan door ontwikkelen richting natuurinclusief. Het Nordwin college zou als onderwijsinstelling kunnen starten met een leerprogramma natuurinclusieve landbouw gericht op Weidevogelbiotoop. Collectief Sudwestkust kan door zijn ledenstructuur nog meer actie ondernemen op het gebied van kennisuitwisseling en -vergaren door boeren.

“Bewuste Consument” en “Landschap”
De burger gedraagt zich zeer bewust als het gaat om vraagstukken als natuur, biodiversiteit, toekomst landbouw enz. Dit conflicteert soms met het gedrag als consument. (Basis-) onderwijstrajecten en cursusprojecten gericht op de inwoners van het gebied die burgers en boeren dichter bij elkaar brengen

“*Keuken*” gaat het over herkomst en smaak.
“*De basisschool naar buiten*” over het landschap, weidevogels en de rol van de boeren.
“*Wat koop ik*” over bewustwording van producten.
“*Kijk om je heen*” over bewustwording van het landschap.

> *De Stichting “Nationaal Landschap Zuidwest Fryslân” zou vanuit haar bezoekerscentrum Mar & Klif, in samenwerking met onderwijs een trekkende rol kunnen vervullen.*

“*Hergebruik van Voedsel, Groenafval en Boerderijen*” en aan de andere kant “*Landschap*” zijn onderwerpen die op het snijvlak zitten van de Gemeente en de Landbouw. Landbouw kan samen met Gemeente kijken welke projecten hierin mogelijk zijn. Bijvoorbeeld: aangepast bermbeheer, project Boerenerven, hergebruik Boerderijen ten behoeve van een mooier landschap.

Workshops en veldexcursies voor beheerders en gebiedscoördinatoren

4 | Projecten

Kijkend naar het gebied zit in onderstaande tabel een vertaling naar concrete projecten en mogelijk partners voor uitvoering.

Boven alles ligt voor dit gebied het kader van de
weidevogelbiotoop.
Alle in te dienen projecten moeten hieraan direct of indirect een bijdrage leveren.

SPEERPUNTEN	PROJECTEN	PARTNERS
****** Weidevogelbiotoop *****	****** Hele kolom ******	****** Hele kolom *****
Bewustwording Consument	1. Op aventoer by de boer 2. Weidevogelweek 3. (Her)opzetten Vogelwachten 4. Koken met Reitse 5. Boer in Beeld	Mar en Klif Onderwijsinstellingen IVN-Noord
Circulair Landschap	6. Boom voor Boom 7. Beter Bermbeheer 8. Landschapsacademie 9. Herbestemming Boerderij 10. Compostering 11. Fûgelweb SWK plus	IepenWacht Gemeente Landschapsbeheer Wetterskip
Educatie Agrarische Sector	12. Bodemcursus 13. Landscapscursus voor boeren 14. Regionale workshops boeren, leden, gebiedscoördinatoren 15. Cursus Gebiedscoördinatoren 16. Jonge Boeren Vooruit	Nordwin Living Lab Van Hall

Korte toelichting per project

Ad 1. Op aventoer bij de boer
Basisschool kinderen laten kennismaken met de boeren. Speciaal gericht op boeren die met weidevogels en natuurinclusieve landbouw bezig zijn. Dit in combinatie met een leskist voor de scholen (Mar & Klif)

Ad 2. Weidevogelweek (jaarlijks in meivakantie)
Een themaweek vanuit Mar & Klif, met allerlei activiteiten met het thema weidevogels.
Deze themaweek is zowel voor de jeugd als voor de volwassenen.
Voorbeeld activiteiten: veldbezoeken, korte cursus vogelen, open dag op de boerderij, informatie in bezoekerscentrum Mar & Klif, streekproducten, kookworkshops op de boerderij ect.

Ad 3. (Her)opzetten Vogelwachten
Daar waar de lokale vogelwachten minder actief zijn of slapend, nieuw leven in blazen.
Samenwerken met de jeugd, starten met workshops voor de jeugd, of leuke doe-middagen en vandaar uit proberen de lokale vogelwachten weer actief te krijgen.
Vogelwachten meer koppelen aan de leden van het Collectief. Meer betrokkenheid.

Ad 4. Koken met Reitse
Bewustwording van voedsel: koken op de boerderij, samenwerken met de lokale horeca, kaasboerderijen, schapenkaas, tuinbouwers, akkerbouwers, streekproducten ect.

Ad 5. Boer in Beeld
Korte filmpjes die uitleg geven over agrarisch natuurbeheer en agrarische begrippen. De boer vertelt…

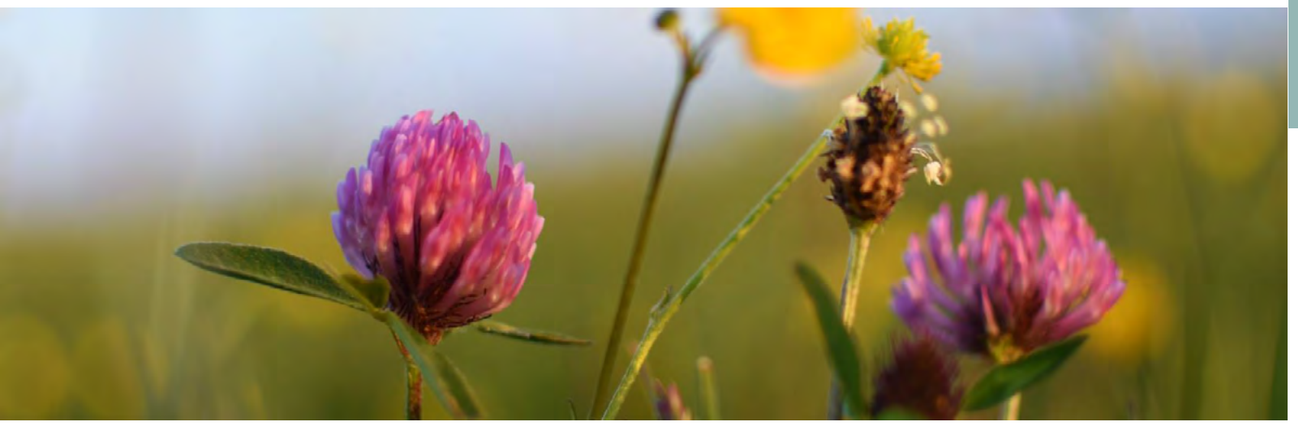
Ad 6. Boom voor Boom
Bomen inventariseren welke in het kader van de weidevogelbiotoop gerooid zouden moeten worden en op welke plek een vervangende boom geplant kan worden. Na inventarisatie starten met uitvoering.

Ad 7. Beter Bermbeheer
Samen met gemeente en boeren werken aan een plan om te komen tot een bermbeheer dat bio-divers is en past in het landschap

Ad 8. Landschapsacademie
Wat doen boeren aan het landschap en wat kun je als consument zelf aan het landschap doen. (Mar & Klif)

Ad 9. Herbestemming Boerderijen
Passende nieuwe functie voor boerderijen die hun landbouwfunctie verliezen

Ad 10. Compostering
Bokashi is een grondstof voor gezondere grond. Groenafval van burgers gebruiken voor Bokashi

Kruidenrijke bermen

Ad 11. Fûgelweb SWK plus
Het Fûgelweb dekkend maken voor ons hele gebied.
De plus staat voor het inhuren van een adviseur die per gebied advies kan geven, om het gebied robuuster te maken (hoe richt je dat in) en die tussen de gebieden verbindingen kan leggen bijvoorbeeld door bepaalde stroken met kruidenrijke bermen of andere oplossingen.
Of thema water, bodem ect.

Ad 12. Bodemcursus
Een gezonde bodem is belangrijk. Naar een betere bodem, van denken naar doen!
Bodemleven als basis voor duurzame landbouw in Zuidwest Fryslân.

Ad 13. Landschapscursus voor boeren
Wat is de impact van boeren op het landschap. Welke aanpassingen zouden het (cultuur) landschap kunnen versterken.

Ad 14. Regionale workshops voor boeren (leden) en betreffende gebiedscoördinator
Kennis en informatie delen in een bepaald gebied, streven naar robuuste gebieden, op welke wijze het beheer onderling op elkaar af te stemmen. Inhuur van een ecologische adviseur.

Ad 15. Cursus gebiedscoördinatoren
Opleiden van nieuwe gebiedscoördinatoren. Tevens een gelegenheid voor bestaande gebiedscoördinatoren om hun deskundigheid te verhogen.

Ad 16. Jonge Boeren Vooruit
Gekoppeld aan het voorbeeldproject Pijpkaneel, groep jonge boeren mee laten kijken en denken, omdenken, hoe kan het anders, nieuwe inverdienmodellen. Project iets breder trekken dan alleen Pieter van de Valk.

Werken aan een waardvol landschap!

Nawoord

“Core business” van Collectief Súdwestkust is het Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer. Ons relatienetwerk en kennis maakt ons steeds meer deelnemer aan projecten. Zo ook dit project “Natuurinclusieve Landbouw”. Het was voor ons bestuur een bijzonder en leerzaam traject om tot een streefbeeld en bijbehorende projecten te komen. We hopen dat dit “stuk” bij zal dragen aan de uitvoering tot concrete projecten in ons mooie gebied.

Het bestuur Collectief Súdwestkust - oktober 2020

5 | Bijlagen

Bijlage 1 | Uitnodigingsbrief

Collectief Súdwestkust
voor boer en natuur

Workum, 31 augustus 2020

Betreft: Streefbeeld kleiweide

Beste mensen,

Jullie kennen de Greidhoeke en de Friese Súdwestkust ongetwijfeld allemaal als een geweldig mooi gebied. De weidsheid, oude slenken, de Slachtedyk, prachtige dorpen en uitgestrekte 'greiden'. En weidevogels! Want hoewel die onder druk staan komen ze lokaal nog in hoge dichtheden voor. Wat zouden we met elkaar kunnen doen om dit prachtige gebied voor de toekomst minstens zo mooi en goed te houden als het nu is? Of misschien wel beter maken?

Heel veel initiatiefnemers zijn met activiteiten bezig die bijdragen aan Natuurinclusieve landbouw, het versterken van de biodiversiteit, nieuwe vormen van natuur en recreatie en het behoud van een levendige mienskip in veerkrachtige dorpen. De noordelijke *Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw* versterkt in de komende jaren de kansen voor zulke initiatieven.

Om de kansen die er zijn volop te benutten willen we graag met jullie in gesprek over een 'streefbeeld' voor onze prachtige omgeving. Daarom nodigen we jullie graag uit voor een actieve werkbijeenkomst op:

Datum: **Dinsdag 15 september 2020**
Locatie: **Klameare, Merk 1 in Workum.**
Tijden: **Van 19.30 uur tot 22.00 uur. (inloop vanaf 19.15 uur)**

Tijdens de avond ontwerpen we met elkaar een streefbeeld voor de toekomst van onze omgeving. We pakken vier thema's bij de kop:

1. Schone lucht, water en bodem
2. Rijk cultuurlandschap
3. Verbondenheid met de omgeving
4. Diverse agrarische sector

Er is een sneltekenaar tijdens de avond aanwezig om de ideeën die we met elkaar bedenken te visualiseren. Met jullie deskundige en betrokken inbreng verwachten een mooi resultaat. Ongetwijfeld is dat na één avond niet helemaal af, maar we hebben dan vast een mooie bouwsteen.

We nodigen heel gericht personen uit om een divers gezelschap te verzamelen. Er kunnen maximaal 25 deelnemers meedoen. Wij vinden het geweldig als jullie komen. Mocht je verhindert zijn geef dan even een berichtje, dan kunnen we mogelijk nog iemand anders een stoel geven.

Natuurlijk is de bijeenkomst een 'corona-editie' en zorgen we er voor dat we de regels voor gezondheid in acht nemen.

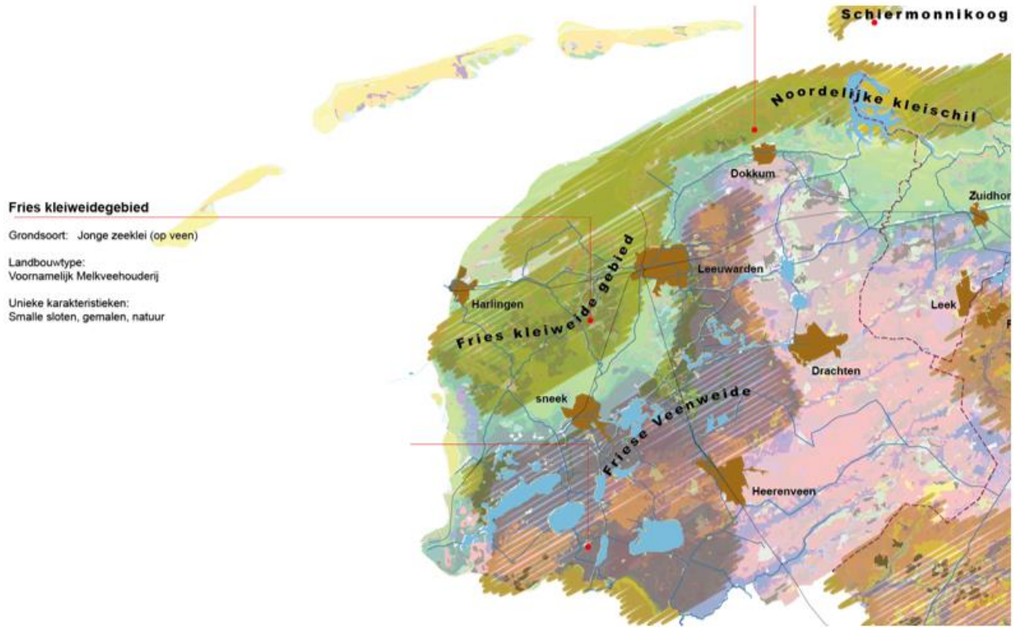
Hartelijke groet!

Collectief Sudwestkust,
Wigle Sinnema (voorzitter)

Bijlage 2 | Deelnemerslijst Wereld Café

Regiodeal NIL Streefbeeld Kleiweide	**De Klameare te Workum, 15 september 2020**		
Lijst aanwezigen op persoonlijke titel			
	naam	**sector**	**woonplaats**
1	Douwe Politiek	Landbouw	Makkum
2	Jolmer der vries	Landbouw	Heidenskip
3	Geartsje Postma	Landbouw	Arkum
4	Jelle Attema	Landbouw	Ferwoude
5	Pieter van de Valk	Landbouw	Ferwoude
6	Iris Nutman	Toerisme	Elahuizen
7	Eddie Huisman	Toerisme	Koudum
8	Els van de laan	Landschap	Sneek
9	Pieter Stellingwerf	Landschap	Hielpen
10	Titus Hettinga	Duurzaamheid (coop)	Bolsward
11	Yvonne Sieswerda	Dorpsbelangen	Pingjum
12	Eric Visser	Dorpsbelangen	Harlingen
13	Jos Hooijmeijer	Weidevogels	Koudum
14	Germ van der Burg	Natuur (TBO)	Nijland
15	Pieter Sjoerdsma	Natuur (TBO)	Burgum
16	Jeroen Ludema	Onderwijs en educatie	Koudum
17	Sicco Rypma	Politiek	Blauwhuis
18	Arnold Walinga	ondernemersvereniging	Makkum
19	Jetze Genee	provincie Fryslân, ANLb	Makkum
20	Jelle Feenstra	redacteur agrarisch	Tjerkwerd
21	Johan Zijlstra	WSF, landouw en natuur	Exmorra
22	Kees de Vries	gemeente SWF	
23	Wim van Gorkum	provincie Fryslân	
24	Wigle Sinnema	bestuurslid SWK	Sneek
25	Jetty de Vries	bestuurslid SWK	Workum
26	Klaas Oevering	bestuurslid SWK	Idzegea
27	Beant Dijkstra	bestuurslid SWK	Skarl
28	Age Flapper	bestuurslid SWK	Koudum
29	Jaap Jepma	extern begeleider	
30	Jan-Teun Visser	extern begeleider	

Bijlage 3 | Kaart Kleiweide gebied

Overzicht Fries Kleiweide gebied en deelgebied Súdwestkust

Bijlage 4 | Tekening opbrengst Wereld Café

Deelgebied:
ANV Greidhoeke

Puur de Greidhoeke

Naar een mooi open landschap met rijke natuur in een veerkrachtige samenleving

Ons droombeeld in woorden en plaatjes

Samengesteld op de streefbeeldsessie 16 september 2020, Easterein

Onze actielijnen

We hebben ons eigen programma ‘Puur de Greidhoeke’. Daarbij onderscheiden we vier programmahoofdlijnen:

- Beleving tussen Doarp en Lânskip;
- Energietransitie;
- Werken met Water
- Biodiversiteit.

Hieronder volgt per hoofdlijn een inventarisatie van de verschillende actielijnen die we als bestuur van ANV Greidhoeke zien als vertaling van ons streefbeeld.

- **Beleving tussen Doarp en Lânskip**

<u>Actielijn De boer in beeld</u>
Onze boeren liggen al een aantal jaren onder vuur: te intensief, overproductie, veroorzakers van plagen en ziektes, het overmatig gebruik van bestrijdingsmiddelen, en nu krijgt de bedrijfstak ook nog de schuld van het stikstofprobleem. Toch doen boeren hun uiterste best voor de samenleving en dierenwelzijn: koeien lopen in de wei, men werkt aan een betere weidevogelstand, men wast lucht om ammoniak op te vangen en dergelijke. Maar ook de consument heeft hier een rol in. Er wordt nog steeds te veel voedsel verspild en weggedaan. We kopen nieuwe aardappelen van Malta, tomaten uit Spanje in plaats van lokaal en seizoensgebonden. Door de fysieke en sociale afstand tot

een sector kleiner te maken stijgt waardering. Hoe dichterbij een boer of tuinder, hoe hoger de waardering.
Pluktuinen, moestuinen aanleggen, excursies en voedsel bij de boer of tuinder halen, kunnen ons helpen om de waardering van de productie nog meer te verhogen en de kloof tussen consument en producent te slechten. Hier zetten wij op in.

Actielijn Versterken toeristisch-recreatief netwerk
Wij willen de economische groei bevorderen door gezamenlijk te investeren in recreatie en toerisme. Hiervoor willen we een compleet netwerk van fiets- en wandelroutes aanbieden, zodat het kleiweidegebied nog aantrekkelijker wordt voor recreanten en toeristen. Wij zien hier een betere afstemming met fietsroutes buiten de regio noodzakelijk, we willen rustpunten creëren in het fietsroutenetwerk en aanbieden van meer wandelroutes waar de Slachtedyk in ons gebied al een prominente plaats heeft.

- **Energietransitie**

Actielijn elektriciteit neutraal
Onze ambitie is om in het kleiweidegebied energieneutraal te kunnen leven, wonen, werken en recreëren. Een eerste stap daarin is om dat op het gebied van duurzame elektriciteit te realiseren. Wij willen onderzoeken wat voor ons daarin de opgave is. Wat is het totale elektriciteitsverbruik in ons gebied, wat is hiervan al duurzaam opgewekt en wat resteert derhalve nog? Wij willen met relevante partijen in overleg om te weten welke mogelijkheden er dan zijn om deze opgave te realiseren en wat er voor onze inwoners aan energiebesparing nog te realiseren is. Wij zien kansen om dit met de mienskip in de vorm van energiecoöperaties op te pakken.

Actielijn CO_2-neutraal
Wij zien ook een opgave om CO_2-neutraal te zijn. Wij denken dat oplossingen daar vooral op bovenlokale schaal ontwikkeld moeten worden en lokaal gaan landen. Wij volgen de ontwikkelingen en als er voor ons gebied kansen voorbij komen, sluiten we daarop aan.

- **Werken met Water**

Actielijn Behoud, beheer en versterken van opvaarten
Een opvaart is een verbindingswater tussen de boerderij en de doorgaande waterweg. Vanaf de hoofdwaterloop werd in de negentiende eeuw een vaart geschikt gemaakt voor vervoer van mens en dier. Deze doodlopende vaarten hebben heden ten dage naast een landschappelijke waarde, ook een ecologische meerwaarde. Het water is veelal erg schoon omdat er vrijwel nergens meer over gevaren wordt. Van dit rustige water profiteren flora (waterplanten als krabbenscheer komen veelvuldig voor) en fauna (paai- en opgroeigebieden voor jonge vis). Daarom koesteren we deze opvaarten en we willen kijken hoe we deze landschapselementen kunnen behouden en waar nodig versterken.

Actielijn Behoud en herstellen meanderende sloten
Vroeger waren in de kleiweidestreek veel sloten kronkelend (gemeanderd). Dit is om praktische redenen rechtgetrokken, zo kon er optimaal gebruik worden gemaakt van het land, en werd het water zo snel mogelijk het gebied afgevoerd. Door weer te hermeanderen remmen we het water af en kunnen het water langer in het gebied vasthouden. Zo zal er minder sprake zijn van droogte in de warme zomerperiodes en hoeven we minder te beregenen. Behalve water vasthouden zijn de meanderende sloten ook wat betreft cultuurhistorisch oogpunt een waardevol element. Als de oorspronkelijke vorm van de sloten terug moet worden gebracht in vroegere staat, zal er mogelijk grond worden aangekocht en zijn percelen niet meer zo recht als ze waren. Desondanks willen wij verkennen of hermeanderen op plekken realiseerbaar is. Dit vraagt zeker afstemming met Wetterskip Fryslân.

- **Biodiversiteit**

Actielijn Mestadditieven pilot kleiweide
Mestadditieven (zoals AgriMestmix van Rinagro) zorgen ervoor dat het verteringsproces van drijfmest al in de opslag op gang komt. Daardoor zijn mineralen al op het moment van uitrijden beschikbaar voor de planten. Dit levert een lagere kunstmestgift op voor de boer, hogere opbrengsten en milieuwinst (minder uitspoeling van stikstof en fosfaat en een lagere uitstoot van ammoniak in de stal).
Wij willen een onderzoek laten uitvoeren of en in welke mate deze voordelen voor het kleiweidegebied spelen. In ons gebied zijn landbouwbedrijven beschikbaar waar deze pilot uitgevoerd kan worden. Samenwerking met kennisinstellingen (VanHall, WuR) is noodzakelijk. Andere experimenten op het gebied van bovengronds aanwenden van mest willen wij ook ondersteunen, dit zal de gezondheid van de bodem alleen maar versterken, en daarmee de biodiversiteit.

Actielijn Kruidenrijk grasland in stroken
Wij hebben belangstelling voor kruidenrijk grasland. Het succes hangt echter grotendeels af van de mate van de concurrentie met het gras, kruiden laten zich snel verdringen. Onderzoek toont aan dat wanneer kruiden in strookjes worden ingezaaid de verdringing beperkt is. Het succes van kruidenrijk grasland vraagt dus een andere techniek. De inzet van een strokenfrees met een zaaiinrichting lijkt daarom veelbelovend. Wij volgen de ontwikkelingen hiervan en willen in het kleiweidegebied hier graag mee experimenteren.

Actielijn Boom-voor-een-boom
In de kleiweidestreek zijn bij de verschillende ruilverkavelingen een aantal productiebosjes aangelegd, de zogenaamde ruilverkavelingsbosjes. Deze bosje trekken roofvogels aan die een bedreiging vormen voor de weidevogels. In samenwerking met de eigenaren (terrein beherende organisaties) willen we onderzoeken of deze bosjes weggehaald kunnen worden, mogelijk volgens het boom-voor-een-boom-principe, waarbij in of tegen de dorpskernen aan of bij bebouwing in het buitengebied nieuwe bomen ter vervanging worden aangeplant. Hiermee worden de weidevogels beter beschermd en komt het weghalen van ruilverkavelingsbosjes ten goede aan de openheid van het landschap, een andere belangrijke kernkwaliteit van ons gebied.

Actielijn Versterking biodiversiteit Slachtedyk
De Slachtedyk is in eigendom van het Fryske Gea. Wij willen verkennen met het IFG op welke manier de ecologische waarden van de Slachtedyk versterkt kunnen worden. Wij denken aan meer geleidelijke overgangen richting naastgelegen landbouwpercelen. Een ander beheer van de akkerranden kan een ecologische meerwaarde hebben die ten goede komt aan de biodiversiteit. Het cultuurhistorisch element van de dijk wordt daarmee tevens versterkt.

Actielijn Living Lab Fryslân

Het Living Lab helpt (groepen van) boeren en anderen om de bedrijfsvoering zo in te richten dat deze bijdraagt aan een rijke biodiversiteit en een goede boterham. Met het Living Lab zouden we willen verkennen hoe interessante verdienmodellen voor boeren die natuurinclusief werken eruit zien en mogelijk kan Living Lab ondersteunen bij het uitwerken van (enkele van) onze actielijnen.

Actielijn Ecologisch bermbeheer

De ecologische kwaliteit van wegbermen hangt onder meer af van de manier waarop ze worden aangelegd, ingezaaid en beheerd. Ecologische bermbeheer leidt tot soortenrijke graslanden met een relatief hoge natuurwaarde: soortenrijke, bloemrijke bermen zijn een leefgebied voor tal van planten- en diersoorten. Daarnaast spelen bermen een belangrijke rol in de ecologische infrastructuur. Als lintvormig element vormen ze verbindingen tussen natuurgebieden waardoor de migratiemogelijkheden van planten en dieren worden verbeterd. Wij willen verkennen hoe wij in onze omgeving het bermbeheer zo kunnen uitvoeren dat de natuurwaarden geoptimaliseerd worden. Hiervoor zullen afspraken gemaakt worden met de eigenaren van de bermen (veelal de gemeente).

Actielijn Hôfsjonger op boerenerf

Ook op het boerenerf liggen kansen. De meeste boerderijen in de Greidhoeke hadden vroeger hun eigen hoogstam boomgaard, met in veel gevallen een omliggende haag of singel. Veel boerenerven werden daardoor verblijd met het gezang van de spotvogel. Het is niet voor niets dat de Friese naam voor deze vogel Giele Hôfsjonger is. Ook de grauwe vliegenvanger werd vaak aangetroffen op boerenerven, maar is in de laatste decennia sterk afgenomen. Door aandacht te besteden aan de inrichting van het boerenerf kan de biodiversiteit verhoogd worden en de zang van de Hôfsjonger terugkeren. Bij het planten van fruitbomen is de functie daarnaast tweeledig. Het levert niet alleen een bijdrage aan de biodiversiteit maar er wordt ook fruit geproduceerd wat kansen biedt voor bijvoorbeeld de productie van lokaal appelsap, en het betrekken van burgers bij het boerenerf. Dit soort initiatieven ondersteunen wij graag en we willen als ANV hierin een aanjagende rol vervullen.

Actielijnen samengesteld door bestuur ANV Greidhoeke tijdens de vervolgsessie 23 oktober 2020, Húns

Deelgebied:
Stichting Gouden Land

Streefbeeld Natuur Inclusieve Landbouw

Gouden Lân

Introductie

Stichting Gouden Land is een samenwerking van vijf dorpen in gemeente Sudwest Friesland (Arum, Kimswerd, Pingjum, Witmarsum en Zurich) in het Marneslenk gebied. De agrariërs in het Gouden Land gebied werken in de Lytse Bouhoeke. De Provincie Fryslân werkt met gemeenten en Wetterskip samen als Greidhoeke Plus aan een gebiedsvisie voor het klei-weide gebied. Op 22 september heeft Stichting Gouden Lân de bewoners en belanghebbenden uit het Marneslenkgebied uitgenodigd om mee te denken aan een streefbeeld voor onze omgeving. Dat leidde tot een bijzonder levendige avond met ongeveer 30 betrokken bewoners uit landbouw, recreatie, onderwijs, leefbaarheid, natuur en dorpsbelang. Met elkaar hebben we aan thematafels nagedacht over de toekomst van Gouden Lân, de plek van de landbouw daarin en de relatie met andere ontwikkelingen.

Het resultaat van de avond hebben we hierachter uitgewerkt in zes actielijnen. Elk met een toelichting. De actielijnen zijn:

1. Dijk van een landschap
2. Zo zout heb ik het nog niet gegeten
3. Natuurlijk van de boer
4. Weidevogels
5. Met zorg samengesteld
6. Een gezonde bodem

Deze zes bouwstenen, of actielijnen hebben we ontleend aan het gesprek aan de thematafels en ze maken duidelijk waar wij als samenleving’ uit de vijf dorpen de komende jaren op in willen zetten. Het getekende verslag van de avond op 22 september maakt duidelijk dat er veel ideeën zijn, maar dat wat ons betreft de kracht en de kwaliteit van de bodem daarin onderscheidend is. We wonen in een uniek gebied met heel veel kansen en mogelijkheden. Bij alle ideeën en plannen ligt de nadruk op verbinden, samenwerken, dicht bij de basis blijven en goed naar elkaar luisteren.

De ambities in onze actielijnen zijn hoog, dat realiseren we ons. We kunnen dat niet zonder elkaar én niet zonder goede hulp en advies. Maar als we er in slagen om cultuurhistorische landschapselementen te herstellen en te combineren met natuurlijk beheer van akkers en akkerranden, dan draagt dat leesbare landschap als visitekaartje zeer bij aan impulsen voor vernieuwing in de landbouw en natuurgerichte recreatie. Door gebruik te maken van de verzilting voor nieuwe teelten ontdekken we nieuwe verdienmodellen en profileren we letterlijk de smaak van onze streek. Omdat onze boeren gezamenlijk optrekken om ruimte te maken voor natuurwaarden, verkennen ze samen een nieuwe kijk op de bedrijfsvoering. In die bedrijfsvoering spelen straks ook de inclusieve dorpen die we willen zijn een mooie rol, door voor onze Gouden Land-box ook de handen en inzet te benutten van hen die wat verder af staan van de arbeidsmarkt of voor die arbeidsmarkt ervaring op willen doen.

Vertrouwen van partners, ruimte om te proberen, deskundige hulp en een financiële bijdrage om de toekomst dichterbij te halen zijn pijlers voor ons succes.

Actielijn 1: Dijk van een Landschap

Het herstel van cultuurhistorische landschapselementen in het Marneslenk gebied met een doorkijk naar de toekomst.

- Zuricher Oord Polder

- Pingjumer Halsband

Zuricher Oord Polder

De zeedijk bij het Friese dorp Zurich heeft een eigenaardige verloop. Nadat begin 18de eeuw de zeedijk was aangelegd, werd in 1733, na meerdere overstromingen, achter de zeedijk de Willem Lorré dijk toegevoegd. Deze nieuwe dijk was met zijn symmetrisch flauw talud de 18de -eeuwse voorloper van de hedendaagse “overstroombare” dijk. Met de aanleg van de Lorré dijk is de driehoekige Zuricher oord polder ontstaan.

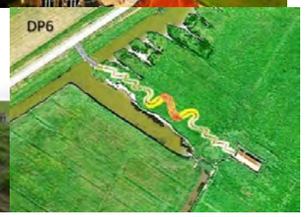
Wat gaan we doen?

Herstel van de Dobbe, herstel van de oude veldschuur en het kunstproject “Leesbaar Landschap” van laboratorium voor microklimaten. Hierbij werken we nauw samen met het Wetterskip.

Samenwerkingspartners

Waar willen we naartoe?

Een gebied met een grote belevingswaarde die de kennis over dit bijzonder deel van het Waddengebied versterk.

Pingjumer Gulden Halsband

Met de aanwijzing van Pingjumer Gulden Halsband heeft Súdwest er ineens dertien monumenten bij

18 december 2019 om 14:51 uur

SNEEK Met de definitieve aanwijzing van de Pingjumer Gulden Halsband, het oude dijkenstelsel dat grotendeels is aangelegd in de tiende eeuw, als gemeentelijk monument krijgt de gemeente Súdwest-Fryslân er in een keer dertien monumenten bij.

Dat het niet één monument is geworden, maar dertien, komt doordat de overgebleven delen geen aaneensluitend geheel vormen. De regels schrijven voor dat de gemeente voor elk deel een afzonderlijk aanwijzingsbesluit moet nemen.

Wat gaan we doen?

- Beschadigde dijkdelen herstellen
- Natuurvriendelijk beheer van dijk en oeverranden implementeren
- Akkerranden langs de halsband verrijken met oude cultuurgewassen en bloemrijke kruiden

Samenwerkingspartners:

Sommige delen zijn al prachtig, andere hebben aandacht nodig

Waar willen we naartoe?

Een icoon van een dijk omlijst met natuurvriendelijke oevers en kleurrijke akkerranden.

Actielijn 2 Zo zout heb ik het nog niet gegeten

Vanuit de Waddenzee stroomt jaarlijks ongeveer 47 miljoen kuub zout grondwater onder de zeedijk door naar het Friese zeekleigebied. Door stijging van de zeespiegel is de schatting dat de verzilting in 2085 met zo'n 20 procent is toegenomen. Dit kan tot 2050-2100 worden afgeremd door bijvoorbeeld antiverziltingsdrainage. Hierbij worden percelen ontwaterd als dat nodig is, maar kan het drainagepeil omhoog voor het conserveren van zoet neerslagwater. Deze maatregelen hebben echter wel tot gevolg dat in andere gebieden de verzilting toeneemt. Op langere termijn gaat de verzilting langzaam maar zeker door, stellen provincie Fryslân, Wetterskip Fryslân en drinkwaterbedrijf Vitens.

Wat gaan we doen?

In samenwerking met Laboratorium voor microklimaten wordt onderzocht in welke mate er sprake is van verzilting in Zuricher Oord. Daarbij kijken we hoe de biotoop van de polder in de loop van de jaren 2021-2025 verandert. Tegelijkertijd onderzoeken we of en hoe de aanwezigheid van de zoetwater Dobbe dit proces beïnvloed.

Samenwerkingspartners:

Waar willen we naartoe?

Afhankelijk van de mate van verzilting in de polder willen we een proeftuin aanleggen met een beperkt aantal gewassen.

Actielijn 3: Natuurlijk van de boer

Uitbundig bloeiende akkerranden, kruidenrijke graslanden, herstel bodemleven, houtwallen en voedselbossen. Op alle niveaus worden boeren ondersteund en uitgenodigd om mee te doen met de ontwikkeling naar een toekomstbestendige, duurzame manier van landbouw, natuur-inclusief en met een goed verdienmodel. De kleurrijke akkerranden zijn natuurlijk prachtig maar er is een alternatieve benadering waarmee we her en der in het gebied iets grotere natuur(w)eilanden kunnen creëren.

Wat gaan we doen?

In de Lytse Bouhoeke wordt onderzocht of op een aantal locaties een aaneengesloten stuk natuur gevormd kan worden. Hierbij worden locaties gekozen waar percelen van verschillende agrariërs aan elkaar grenzen. Op deze locaties zou met een bijdrage van alle aangrenzende boeren een natuur(w)eiland gerealiseerd kunnen worden. Omdat deze weilanden een ander maai en bemestingsbeleid vereisen heeft het voordeel voor boeren om dit gezamenlijk op te zetten. Samen beheren, samen oogsten.

Samenwerkingspartners:

Waar willen we naartoe?

Een klein gezamenlijk natuurgebied, dat een mooie verbinding vormt tussen de agrariërs die zich inzetten voor natuur-inclusieve landbouw.

Actielijn 4: Weidevogels

Het Lytse Bouhoeke gebied is van oorsprong een weidevogelgebied. Ten tijde van de ruilverkaveling zijn in het gebied een aantal productie bosjes aangelegd die roofvogels aantrekken. Deze roofvogels vormen een bedreiging voor de weidevogels. In samenwerking met Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer gaan we onderzoeken hoe we dit effect van de bosjes weg kunnen nemen.

Een mogelijkheid is om de huidige bosjes om te vormen tot een pluk- of voedselbos. In een voedselbos worden bes- en nootdragende bomen en struiken aangeplant, zoals walnoot, meidoorn, hazelaar, rode- en zwarte bes en zoete kers.

https://www.nmfdrenthe.nl/wij-werken-aan/voedzaam-drenthe/werkplaats-voedselbossen/

Actielijn 5: Met Zorg Samengesteld

In Pingjum zijn twee voorzieningen die de basis vormen voor het ontwikkelen van de Gouden Land Boks:

Online bedrijf Boerderijshop.nl met een team van jongeren die consumenten de mogelijkheid bieden om eerlijke duurzame producten rechtstreeks bij de boer te bestellen.

Bedrijf Te Plak biedt dagbesteding met zinvolle en belevingsgericht activiteiten. De werkzaamheden variëren van creatieve activiteiten, werken in de groentetuin tot dierverzorging.

Samen met deze partijen gaan we op zoek naar partners in het Gouden Land gebied die producten zouden kunnen leveren voor de Gouden Land boks.

Denk hierbij aan de imker en de molenaar in Witmarsum en de chocoladefabriek in Kimswerd.

De boks wordt gevuld door cliënten van Te Plak (Pingjum) en/of Slagtehiem (Arum).

Op basis van de Gouden Land Boks wordt een jaarlijkse fietstocht langs de producenten georganiseerd zodat afnemers kennis kunnen maken met de plekken waar het eten geproduceerd wordt.

Actielijn 6: Een Gezonde Bodem

De jonge boeren in de Lytse Bouhoeke hebben de eerste stappen richting natuur-inclusieve landbouw gezet. Hierbij werd duidelijk dat NIL extensiever gebruik van grond of op een andere wijze met grond omgaan vereist, zoals bijv. andere beweidingsvormen.

Living Lab Friesland biedt de boeren coaching om aandacht voor de bodemkwaliteit in de bedrijfsvoering op te pakken. Daartoe is in een webinar op 11 november 2020 aandacht besteed aan nieuwe samenwerkingsmodellen: nieuwe pachtconstructies met natuurorganisaties, afwaarderingsmechanismen, grondcoöperaties.

De boeren gaan in 2021 zelf aan de slag met verbeteren van de bodem. Zij kiezen hierbij de aanpak die het beste past bij de lokale situatie. Veel kennis kan worden opgehaald bij de bodemacademie (Louis Bolk Instituut). Hierbij biedt Living Lab ondersteuning met advies van Henk Westerhof.

Actielijn 1: Cultuurhistorie uitgebreid

Ontwikkeling van Zuricher Oord

De zeedijk bij het Friese dorp Zurich heeft een eigenaardige verloop. Nadat begin 18de eeuw de voorloper van de huidige zeedijk was aangelegd, werd in 1733, na meerdere overstromingen, achter de zeedijk de Willem Lorré dijk toegevoegd. Deze nieuwe dijk heeft een symmetrisch flauw talud, waardoor de buitenkant de golfslag van het zeewater kan doorstaan en het water, zonder schade aan de dijk, over de dijk kan slaan. Een 18de -eeuwse voorloper van de hedendaagse “overstroombare” dijk. Met de aanleg van de Lorré dijk is de driehoekige Zuricher oord polder ontstaan. De rijke geschiedenis van de polder vormt een prachtig uitgangspunt voor het overdragen van kennis over de dijken en de natuur in het Gouden Land gebied. Bij deze activiteiten werkt de Stichting Gouden Land samen met Wetterskip (WS eigenaar van de polder), pachter E. van den Berg en Laboratorium voor Microklimaten.

In drie deelprojecten [herstel van de Dobbe (DP4), herstel van de Veldschuur (DP5) en kunstproject “leesbaar landschap” (DP6)] worden de gebiedseigen kwaliteiten, belevingswaarde en kennisoverdracht versterkt. Met deze activiteiten draagt Gouden Land bij aan beleving en bewustwording van het Waddengebied. De deelprojecten worden uitgevoerd in de periode 2020-2022.

DP1. Herstel van de Dobbe in Zuricher Oord

Beschrijving

In een zilt landschap is zoet water schaars. Daar waar de mens zich vestigt moet al gauw een manier gevonden worden om zoet water te oogsten en te bewaren. Zeker vanaf het moment dat er dieren worden gehouden. De Dobbe in het Zuricher Oord is een natuurlijke zoetwater dobbe, die in het verleden dienst deed als drinkplaats voor het vee. De dobbe is beginjaren 1960 dichtgeslibd. In het landschap kun je nog de contouren zien en bij hevige regenval vormt zich een waterplaats op de ingeklonken grond.

Naast de *cultuurhistorische waarde* heeft de Dobbe *natuur- en belevingswaarde*. In het Leesbaar Landschap project wordt gevolgd hoe de natuur rondom om de zoetwater Dobbe zich ontwikkelt t.o.v. de natuur in het verzilte land eromheen. Kinderen kunnen met potjes en schepnetjes onderzoeken wat er zoal in en om de Dobbe leeft. Daarnaast krijgen de schapen een natuurlijke drinkplek.

Activiteit

De Dobbe wordt uitgegraven zodat het ‘zoetwater’ bassin van weleer wordt teruggebracht in het landschap. In samenwerking met Yvonne Boonstra, archeologe van de gemeente Súdwest Fryslân worden twee amateurarcheologen gerekruteerd. Zij brengen in kaart hoe de dobbe is verdwenen: was dit door natuurlijke verlanding of is er ook sprake van dempingslagen? Het eventuele vondstmateriaal kan iets zeggen over de datering van de Dobbe. Het proces van de uitgraving en de bevindingen van archeologen worden voor publiek toegankelijk gemaakt in de veldschuur. Er wordt een bord met uitleg geplaatst bij de Dobbe.

Resultaten

1.1. De Dobbe is hersteld en met de afgegraven grond is een ringwal gevormd.
1.2. Amateurarcheologen hebben in kaart gebracht hoe de Dobbe is verdwenen
1.3. Er is een bord geplaatst bij de Dobbe met uitleg
1.4. Schapen hebben een natuurlijke drinkplek
1.5. Kinderen hebben een beleefplek
1.6. De effecten van het kleine zoetwaterreservoir in een zilte omgeving worden meegenomen in het onderzoek van Leesbaar Landschap.

Planning. monitoring en continuïteit

	Periode	**Monitoring**	**Continuïteit**
Vergunningen / toestemming Gemeente, Wetterskip, Natuurmonumenten, pachter	Jun-Dec 2020	Maandelijks overleg betrokkenen	N.v.t.
Herstel Dobbe	April 2021	Toezicht door opzichter gedurende de 1-2 weken waarin de werkzaamheden worden verricht	Onderhoudsplan i.s.m. WS&NM
Archeologisch onderzoek	April-Mei 2021	Wekelijkse rapportage door archeologen	N.v.t.

Risicoanalyse Herstel Dobbe in Zuricher Oord

Sterkten	**Zwaktes**
• De Zuricher Oord krijgt een verdwenen landschapselement terug • Door betrekken van amateurarcheologen wordt er kennis opgedaan over de achtergronden van het droogvallen van de Dobbe	• Het is onzeker of en hoe de Dobbe beheerd moet worden. Hierover zou het Fryske Gea kunnen adviseren.
Kansen	**Bedreigingen**
• Het deelproject kan bijdragen aan de kennis over het effect van een bescheiden zoetwater reservoir in een verziltende omgeving	• Onzekerheid over vergunningverlening (resultaat van vooroverleg met Gemeente, Wetterskip en pachter positief) • Afgelegen plek is gevoelig voor overlast of vandalisme

DP2. Herstel veldschuurtje in Zuricher Oord

Beschrijving

In de Zuricher Oord polder staat een klein, relatief lang schuurtje dat door de pachter van het land in gebruik is als onderdak voor schapen. Dit schuurtje wordt hersteld tot expositie- en ontmoetingsruimte met fotocollages aan drie wanden. De inwoners van Zurich zijn gehecht aan het schuurtje en zijn gecommitteerd om zich vrijwillig in te zetten voor het benodigde onderhoud. Onderzocht wordt of Wetterskip Fryslân gebruik wil maken van de schuur voor communicatie en voorlichting. In dat geval vervallen op termijn voor Gouden land de kosten voor beheer en onderhoud.

Activiteiten

Het veldschuurtje in Zuricher Oord wordt hersteld met behoud van originele details. De locatie wordt gebruikt om bezoekers te informeren over de historie van het gebied en de activiteiten in de polder (DP4 en DP6).

Resultaten

5.1 Het veldschuurtje in Zuricher Oord is hersteld
5.2 Zuricher Oord heeft een aantrekkelijke expositie- en ontmoetingsruimte waar het heden, verleden en toekomst van de het landschap gepresenteerd worden.

Planning. monitoring en continuïteit

	Periode	**Monitoring**	**Continuïteit**
Herstel veldschuurtje	Apr 2021-Jun 2021	maandelijkse rapportage werkgroep	Onderhoud door vrijwilligers, WS
Inrichten expositieruimte	Jun2021-jul 2021	Wekelijkse rapportage werkgroep	Overdracht aan WS / NM

Risicoanalyse Herstel veldschuurtje Zuricher Oord

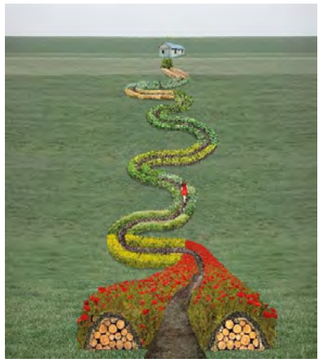
Sterkten	**Zwaktes**
• Het schuurtje vormt een mooie natuurlijke locatie om bezoekers te informeren over de historie en activiteiten • Het schuurtje vormt een rust- en keerpunt in de wandeling door leesbaar landschap	• Door de afgelegen ligging is het schuurtje kwetsbaar voor vandalisme
Kansen	**Bedreigingen**
• Met een zonnepaneel, converter en een accu kan elektriciteit gegenereerd worden waarmee we de gebruiksmogelijkheden van het schuurtje in de toekomst kunnen verbreden. • Met een online toegangssysteem is het mogelijk om toegangscontrole op afstand te regelen	• Onzekerheid over vergunningverlening (resultaat van vooroverleg met Gemeente, Wetterskip en pachter positief) • Onzekerheid overname beheer door Wetterskip of natuurmonumenten na afloop van het project

DP3. Kunstproject ‘’Leesbaar Landschap” in Zuricher Oord

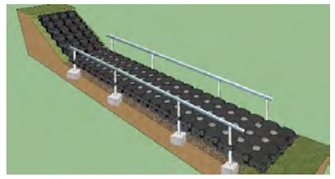
Beschrijving

In kunstproject Leesbaar Landschap leggen de kunstenaars Annechien Meier en Gert-Jan Gerlach (organisatie Laboratorium voor Microklimaten) een kronkelend pad aan met historische, huidige en toekomstige agrarische gewassen. Bezoekers ervaren de kleuren en geuren van verdwenen en toekomstige cultuur- en nijverheidsgewassen in het landschap. Het pad is voor de passant een opvallend kunstwerk, dat de verbinding legt tussen land en water en dat tot nadenken stemt over de agrarische historie en toekomst van het gebied.

Leesbaar Landschap bestaat uit een wandelpad tussen minidijkjes. Deze worden gemaakt volgens het principe van de ‘hugel-cultur’; een methode waarbij grond wordt omgezet zodat onderliggende aarde naar boven komt en composteerbare biomassa voor bemesting zorgt van binnenuit. Door de bochten in de slingervorm worden windbrekers gecreëerd, zodat windgevoelige planten het goed zullen doen. Hiermee ontstaat een ideale aaneenschakeling van microklimaten voor mens, dier en plant. We verwachten dat de bloeiende gewassen veel insecten zullen aantrekken zodat de biodiversiteit in het gebied verbetert. Het pad start na het passeren van een drijvende brug over de sloot die parallel loopt met de Waddenzee en direct achter de dijk ligt. Het kunstwerk Leesbaar Landschap geeft met een afstand van ongeveer 100 meter toegang tot de veldschuur, hierin wordt heden, verleden en toekomst van het landschap middels fotowanden getoond en wordt verhalen uit de geschiedenis van het Zuricher-Oord gepresenteerd.

Activiteiten

Voorafgaand aan het realiseren van het kunstproject 'Leesbaar Landschap' worden door Laboratorium voor Microklimaten historisch aanwezige- en voor de toekomst geschikte gewassen gekweekt. Daarnaast vindt onderzoek plaats naar variëteiten in de bestaande vegetatie en worden microklimaten zichtbaar gemaakt. Waar kunnen zilte planten goed groeien en waarom? Waar is schaduw of juist veel zon en wat is het effect daarvan op de natuur? Voor Leefbaar Landschap is voorzien in onderhoud voor een periode van 5 jaar. Na vijf jaar wordt het project overgedragen naar plaatselijk belang en wordt besloten of het onderhoud van de begroeiing langs het pad wordt voortgezet of stopgezet. In het laatste geval bepalen natuurlijke processen hoe de vegetatie zich verder ontwikkelt; het wandelpad wordt in stand gehouden.

Resultaten

6.1 Het kunstproject ‘Leesbaar Landschap’ is aangelegd.
6.2 Leesbaar Landschap is vanaf de zeedijk toegankelijk via een drijvende brug

Planning. monitoring en continuïteit

	Periode	**Monitoring**	**Continuïteit**
Leesbaar Landschap	Jun 2020-dec 2023	Maandelijke rapportage werkgroep	Onderhoud door vrijwilligers i.s.m. NM / WS

Risicoanalyse Leesbaar Landschap

Sterkten	**Zwaktes**
• Kennisoverdracht heden, verleden, toekomst agrarische gewassen voor bezoekers en agrariërs. • Vergroting biodiversiteit • Verbinden geschiedenis en actualiteit	• Onderhoud door vrijwilligers
Kansen	**Bedreigingen**
• Versterking veranderende visie landbouw in omliggende omgeving	• Vraat door schapen op te lossen middels hek

Ontwikkeling van de Pingjumer Gulden Halsband

In de loop van de achtste en negende eeuw ontwikkelde de getijdengeul van de Marneslenk zich tot een grote zeeboezem. Een zeeboezem die gevaarlijk werd voor de bewoners van het kwelderlandschap. Dit moet de periode zijn geweest waarin de eerste bedijkingen tot stand kwamen. In eerste instantie werden rondom de hogere kweldergebieden (moederpolders) ringdijken aangelegd. De meest zuidelijke moederpolder lag ter hoogte van Hartwerd-Witmarsum en de noordwestelijke zeedijk (de Koudehuisterdijk), vormde de eerste fase van de Pingjumer Gulden Halsband. Vervolgens kon in de tweede en derde fase een groot gedeelte van de Marneslenk worden ingepolderd. Nadat de doorgaande zeedijk langs de westkust van Friesland gesloten werd, verloren de ringdijken hun oorspronkelijke functie. Wel hadden zij als binnendijk nog een slaperfunctie. Belangrijk was dan wel dat de dijken een gesloten circuit vormden. Vanuit dat standpunt moet, ongeveer in de twaalfde eeuw, de Pingjumer Gulden Halsband zijn ontstaan. In totaal bestond de Pingjumer Gulden Halsband uit 13,5 kilometer dijk en bood bescherming aan zeven terpen.

Vanwege haar rijke ontstaansgeschiedenis is de Pingjumer Gulden Halsband gekozen als historisch van het Gouden Land gebied. De gemeente Súdwest Fryslân heeft met het opnemen van de Pingjumer Gulden Halsband als monument een belangrijke eerste stap gezet om dit waardevolle cultuurhistorische element in het landschap te behouden.

Bij de activiteiten rondom de Pingjumer Gulden Halsband werkt de Stichting Gouden Land samen gemeente Súdwest Fryslân, Wetterskip Fryslân en eigenaren/pachters van de niet-verharde delen van

Met de aanwijzing van Pingjumer Gulden Halsband heeft Súdwest er ineens dertien monumenten bij

18 december 2019 om 14:51 uur

SNEEK Met de definitieve aanwijzing van de Pingjumer Gulden Halsband, het oude dijkenstelsel dat grotendeels is aangelegd in de tiende eeuw, als gemeentelijk monument krijgt de gemeente Súdwest-Fryslân er in een keer dertien monumenten bij.

Dat het niet één monument is geworden, maar dertien, komt doordat de overgebleven delen geen aaneensluitend geheel vormen. De regels schrijven voor dat de gemeente voor elk deel een afzonderlijk aanwijzingsbesluit moet nemen.

icoon

met de

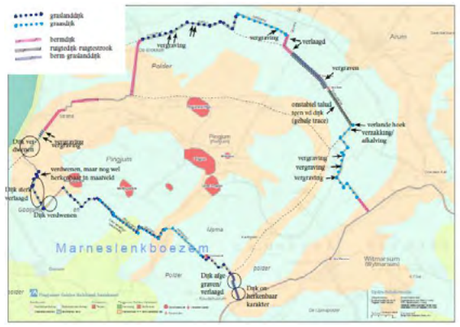
de

de dijk.

DP4. Herstel van de Pingjumer Halsband

<u>Beschrijving</u>

Hoewel de Pingjumer Halsband nog herkenbaar is in landschap, zijn er vier vormen van aantastingen die in mindere mate het dijkprofiel beschadigen of ondermijnen. Dat zijn afgravingen, afkalving/verzakking, vergraving en afvlakking door agrarisch gebruik. Daarnaast verschilt het beheer van plek. Vaak doordat er een verschillende eigendomssituatie is, waardoor er andere afwegingen gemaakt ten aanzien van kosten en functionaliteit. is dat niet alleen het landschapsbeeld anders is, maar biodiversiteit en de aansluiting bij het historisch onderhoud.

het

meer of

plek tot

worden

Gevolg

ook de

In het Cultuurhistorisch onderzoek van de gemeente Sudwest Fryslan zijn in 2014 de volgende aanbevelingen gedaan:

<u>Tegengaan van verdere afkalving/afgraving:</u> doet zich voor op één langs de Schuttedijk, waar over een lengte van 25-30 m afkalving plaatsvindt. Het talud en de kruin van de dijk zijn hier 50-75 cm verzakt. aangrenzende watergang onderspoelt het talud. In de daar aangrenzende hoek is juist een verlande plek langs de watergang, ter van een brede uitstulping van de dijk. De verlanding bestaat uit moerasplanten, voornamelijk riet. Dit zorgt voor bescherming van het dijklichaam. Optie kan dan zijn om langs de gehele oever een moerasstrook of beschoeiing aan te leggen. Langs een verruigd deel lijkt het talud langs de teen van de dijk naar de waterloop verzakt. Dit is echter moeilijk waarneembaar door de zware rietvegetatie. De situatie ziet er onstabiel uit, waarschijnlijk als gevolg van venige bodem, in combinatie met het op diepte houden van de waterloop, waardoor verzakking optreedt. Het is dan ook ten sterkste aan te bevelen om de afkalvende oever te herstellen.

locatie

De

hoogte

<u>Tegengaan van vergraving voor agrarisch gebruik:</u> Agrariërs vergraven op verschillende plekken het dijklichaam om betere toegang te krijgen tot hun percelen. De dijk gaat hier van achteruit.

<u>Tegengaan van afvlakking door agrarisch gebruik:</u> Het profiel van graslanddijken is hier en daar afgevlakt, zodat er een beter berijdbare/bewerkbare dijk ontstaat, zonder steile taluds die machinaal onmogelijk maken. De dijk gaat er echter van achteruit.

werken

Consolideren en beschermen van de overgebleven dijkgedeelten, inclusief slotenpatroon:

Het is niet wenselijk om het gehele dijklichaam van de Pingjumer Gulden Halsband te herstellen naar één historisch referentiebeeld. Aanbevelenswaardig is om alleen de overgebleven gedeelten van de Pingjumer Gulden Halsband te consolideren en te beschermen. Belangrijk daarbij is om het slotenpatroon zo zorgvuldig mogelijk te bewaren, omdat dijklichaam en sloten al reeds zevenhonderd jaar een ensemble vormen.

In 2015 is de eerst stap gezet met opknappen van de Schuttedijk. Stukken van het talud waren in de loop der jaren weggeslagen. Op die stukken is nieuwe klei aangebracht en een stevige walbeschoeiing aangelegd.

3d-model als nulmeting

Voordat het herstel gaat plaatsvinden is aan te bevelen om een 3d-model van de Pingjumer Gulden Halsband te maken op basis van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). Bij elke nieuwe versie van het AHN kan een nieuw 3d-model worden gemaakt en daarmee verschillen in hoogte worden geanalyseerd. Nog uitzoeken wat de kosten zijn

Activiteiten

Om verdere aantasting van de Pingjumer Gulden Halsband te voorkomen en om de dijk, waar mogelijk, te herstellen is samenwerking met de eigenaren en beheerders essentieel.

Niet alle eigenaren staan op voorhand positief tegenover herstel. Bij de aankondiging van de monumentale status in 2019 hebben een aantal eigenaren zorgen geuit over eventuele beperkingen in gebruik, daling van de economische waarde en/of verplichting om herstel werkzaamheden te verrichten.

Op dat moment was nog niet bekend dat eigenaren niet verplicht zijn om herstelwerkzaamheden te verrichten. Voor degene die dit wel wil doen is inmiddels een subsidieregeling beschikbaar. Met dit uitgangspunt worden eigenaren van het noordoostelijke traject benaderd om herstelmogelijkheden te bespreken. Waar mogelijk wordt in overleg met de eigenaar de toegang tot de dijk beperkt door plaatsing van een (schapen)hek.

Hierbij werkt de Stichting Gouden Land samen met de Gemeente Súdwest Fryslân en het Wetterskip Fryslân. De Stichting Gouden Land vraagt subsidie aan bij de gemeente voor groot onderhoud. Daarnaast begeleidt zij vijf eigenaren die bereid zijn om mee te werken bij het aanvragen van subsidie.

Resultaten

7.1 Er zijn 5 eigenaren geselecteerd die mee willen werken aan herstel en die maatregelen willen treffen voor behoud van de Pingjumer Halsband (najaar 2021)
7.2 Het landbouwverkeer over de Halsband is ingeperkt (voorjaar 2022)
7.3 Er is subsidie voor herstel aangevraagd bij de Gemeente (voorjaar 2022; 35.000)
7.4 Herstelwerkzaamheden zijn uitgevoerd (najaar 2023)

Subsidieregeling Cultureel Erfgoed – Dijklichaam		
Beschikbaar	% van de kosten	maximum
Groot onderhoud/herstel	50%	€10.000
Instandhouding dijklichaam	50%	€5.000 per eigenaar

Planning. monitoring en continuïteit

	Periode	**Monitoring**	**Continuïteit**
Selectie meewerkende eigenaren	Sept-nov 2021	Maandelijks verslag aan stuurgroep	n.v.t.
Landbouwverkeer is ingeperkt	2021-	Maandelijks controle	
Subsidie aangevraagd	Jan 2022	Rapportage aan de stuurgroep	
Herstelwerkzaamheden	Mei-Aug 2022 Mei-Aug 2023	Maandelijks evaluatie voortgang	

Risicoanalyse Herstel Pingjumer Gulden Halsband

Sterkten	**Zwaktes**
• Gemeente SWF heeft de Pingjumer Gulden Halsband aangewezen als gemeentelijk monument	• Er is nog geen structuur om behoud op langere termijn te monitoren
Kansen	**Bedreigingen**
• Voor wandelaars wordt de toegankelijkheid van een iconisch cultuurhistorisch landschapselement vergroot • Het is mogelijk om het zware landbouwverkeer op de Halsband te beperken • Bij positieve resultaten is de eigenaar van de Papenlaan mogelijk bereid om mee te werken aan herstel van dit oude ontsluitingspad dat van Zurich naar de Gulden Halsband loopt. Hiermee zou de verbinding tussen Zuricher Oord en de Guldenhalsband vorm krijgen	• Niet alle eigenaren zijn bereid om mee te werken aan herstel en beperken van zwaar landbouwverkeer

DP5. Natuurvriendelijke oevers aan de Pingjumer Halsband

Langs vrijwel het gehele dijklichaam van de Pingjumer Gulden Halsband werd bij de aanleg aan beide kanten een sloot gegraven. Deze sloten zijn langs de meeste trajecten ook vandaag nog terug te vinden. Op verschillende plekken zijn oevers verarmd of verruigd; er resteren slechts brandnetels, bijvoet, ridderzuring en grassen als kropaar, rietgras e.d.. In dit deelproject worden deze oevers verbeterd door toepassing van natuurvriendelijk oeverbeheer. In verschillende delen van het land wordt al sinds de 90er jaren gewerkt aan natuurvriendelijk oeverbeheer. Dit betekent dat er veel informatie beschikbaar is over de aanleg en de beplanting van deze oevers. De aanleg is relatief eenvoudig inpasbaar in de (landbouw)praktijk. Het effect op de natuur, waterzuivering en waterberging is groter naarmate er meer oevers natuurvriendelijk worden ingericht. Natuurvriendelijk oeverbeheer heeft niet alleen een positief effect op de leefomgeving voor insecten, kleine zoogdieren, vogels en vissen. Het draagt ook bij aan het versterken van de zichtbaarheid van de Gulden Halsband in het landschap.

Activiteiten

In samenwerking met Wetterskip Fryslân wordt een plan van aanpak ontwikkeld om te komen tot meer natuurvriendelijke oevers langs de halsband. In voorbereiding hierop is in kaart gebracht op welke plekken het land aan de oevers toebehoort aan één eigenaar. Dit zijn de “kansrijke” stukken om een natuurvriendelijk beheer te implementeren.

In de zomer/najaar wordt op de oevers waar het beheer wordt aangepast een nulmeting gedaan om huidige begroeiing te inventariseren. In de zomer-najaar 2021 worden de benodigde onderzoeken en metingen gedaan. Daarna worden voorstellen uitgewerkt tot maatregelen die we voorleggen en bespreken met betrokken grondeigenaren. Na afstemming starten we in 2022 met de werkzaamheden. Een veel gebruikte norm voor de aanleg van een natuurvriendelijke oever is € 50,- per strekkende meter.

Resultaten

7.5 Er zijn 4 eigenaren geselecteerd die mee willen werken aan het ontwikkelen van natuurlijke oevers (najaar 2021)
7.6 Er is een nulmeting gedaan om de huidige begroeiing te inventariseren (najaar 2021)
7.7 Er is een plan van aanpak opgesteld voor de oevers van eigenaren die meewerken (eind 2021)
7.8 Voor een deel van de oevers langs de Pingjumer Gulden Halsband is natuurvriendelijk beheer geïmplementeerd (voorjaar 2022;)
7.9 Het resultaat van het aangepaste beheer wordt geïnventariseerd (resultaatmeting najaar 2023 en 2024)

Planning. monitoring en continuïteit

	Periode	**Monitoring**	**Continuïteit**
Selectie eigenaren	Sept-nov 2021	Rapportage aan stuurgroep	n.v.t.
Nulmeting	Najaar 2021	Rapportage aan stuurgroep	
Plan van aanpak	Sep-Dec 2021	Rapportage aan stuurgroep	
Implementatie natuurvriendelijk beheer	Apr-Mei 2022	Maandelijks evaluatie voortgang	
Resultaatmeting	Sept 2023 Sept 2024	Rapportage aan stuurgroep	

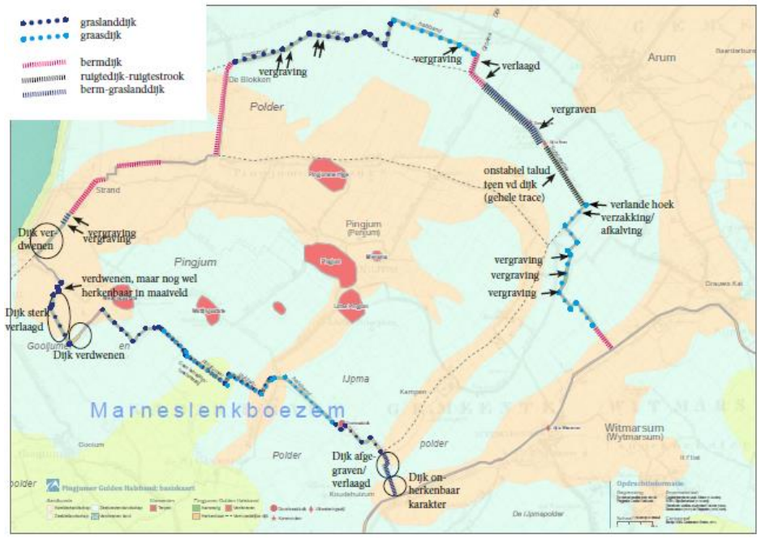
Risicoanalyse Natuurvriendelijke oevers aan de Pingjumer Halsband

Sterkten	**Zwaktes**
• Natuurvriendelijk beheer verbetert de ecologische kwaliteit en het waterhoudend vermogen van de sloten • Het beheer is op termijn niet duurder dan het huidige beheer	• Nog geen professionele partij voor nul- en resultaatmetingen
Kansen	**Bedreigingen**
• De resultaten van natuurvriendelijk oeverbeheer kunnen niet-deelnemende eigenaren stimuleren om beheer aan te passen. Het draaiboek hiervoor lig dan al klaar.	• Grazende schapen en koeien kunnen een bedreiging vormen. Uitrasteren kan deze nadelige invloed tegengaan.

DP6. Optimaal beheer op de Pingjumer Halsband

In het Cultuurhistorisch onderzoek dat de gemeente in 2014 deed is een streefbeeld opgesteld voor de Pingjumer Gulden Halsband: het moet een soortenrijke dijk worden die herkenbaar in beeld, profiel en gebruik. Om dit te bereiken is het wenselijk dat voor bermdijken waar dit mogelijk is de overstap wordt gemaakt naar ecologisch hooilandbeheer. Voor ruigte-, grasland- en graasdijken zou het wenselijk zijn om over te stappen extensief omweiden. Om de effectiviteit van deze aanpassingen te monitoren kan de inventarisatie van de soortenrijkdom in 2014 gebruikt worden als nulmeting.

In het huidige beheer van de Pingjumer Gulden Halsband worden vier typen onderscheiden, namelijk bermdijken, ruigtedijken, graslanddijken en graasdijken.

Bermdijk

Een aantal dijktrajecten worden als berm beheerd. Ze zijn in eigendom van de gemeente en liggen langs een openbare weg of zijn onderdeel van een openbaar terrein. Glanshaver bepaalt de begroeiing, vaak met soorten als Rietzwenkgras, Kropaar, Wilde peen, Veenwortel, Smeerwortel, Gewone berenklauw, Fluitenkruid. De

aangetroffen soorten zijn kenmerkend zijn voor voedselrijke omstandigheden en wijzen op een beheer van klepelen of maaien, 2 tot 4 maal per jaar. Dit maakt dat de kosten gelijk zijn aan regulier bermbeheer. Het is mogelijk om de soortenrijk te vergroten door maaien en ruimen, maar dit brengt hogere kosten met zich mee. In overleg met de gemeente Sudwest Fryslan wordt gekeken of aanpassing van het beheer haalbaar is. Daarbij wordt voor de drukkere wegen de mogelijkheid van een wandelpad in de berm meegenomen.

Ruigtedijk

Hier en daar wordt de dijk niet of slechts beperkt beheerd. Dit levert een ruige dijk op. Riet is de overheersende soort. Dit duidt op vochtige omstandigheden, vaak met venige klei-ondergrond. De vegetatie is vrij eenzijdig en de biodiversiteit matig. Naast Riet komen enkele zeer algemene ruigtekruiden voor als Harig wilgenroosje, Akkerdistel, Haagwinde, Kleefkruid. Er zijn nauwelijks beheerkosten. Veelal blijft het beperkt tot het uitmaaien van een pad, of blijft in het geheel achterwege waarbij Riet zich onbelemmerd uitbreidt. Het dijktalud is vaak steil en de kruin smal. De toegankelijkheid voor machines marginaal. Daarbij is de draagdracht van de bodem slecht (bij venige omstandigheden), de verkaveling ongunstig (smal) of de toegankelijkheid onvoldoende (geen toegangsweg). Een specifieke functie ontbreekt. De dijken komen in beeld sterk overeen met de oevers van watergangen. In beide gevallen overheerst het Riet. Daardoor is de herkenbaarheid in het landschap laag.

Graslanddijk

Enkele dijktrajecten zijn onderdeel in gebruik als een begroeiing; graslandperceel. Ze zijn in agrarisch eigendom en onderdeel van aanbrengen agrarische bedrijfsvoering. Engels raaigras bepaalt de de biodiversiteit is laag. Het gebruik is intensief en bestaat uit van zodebemesting en maaien. Er zijn geen specifieke beheerkosten: de kosten van deze bewerkingen zijn onderdeel van de agrarische bedrijfsvoering. De dijken hebben flauwe taluds en een brede kruin zodat machinale bewerking uitvoerbaar is. De agrarische functie combineert maar matig met recreatieve functies. De trajecten liggen niet geïsoleerd in het landschap maar zijn onderdeel van een brede strook grasland of opgenomen in een graslandperceel. Doordat het grondgebruik van de dijk aansluit bij de omgeving is de dijk goed verdwenen geïntegreerd in het landschap. Maar wanneer het dijktalud is (vergraven) is de zichtbaarheid in het landschap gering en de herkenbaarheid laag.

Graasdijk

Een aantal lange stukken wordt door schapen begraasd. Ze zijn eigendom of in pacht bij een agrariër of particulier. Kamgras is de matig beeldbepalende soort op de meeste trajecten, hetgeen duidt op pleksgewijs extensief grondgebruik. Veldgers en Vertakte leeuwentand vallen klaver of op, naast agrarische graslandsoorten als Engels raaigras en Witte van de dijk juist niet-agrarische soorten als Gestreepte witbol. Langs de teen komt een 1-2 m brede verruigde strook met Riet voor (zie brandnetel beschrijving van Ruigtedijk). Daarnaast komen plukken Grote de grasmat en Akker-/Speerdistel voor bij latrines. De graasdruk is vrij hoog en hoger dan gesloten, zodat het aandeel kruiden laag is. De biodiversiteit is iets geen of de overige dijken. Er zijn geen specifieke beheerkosten. Er vindt onderhoud beperkt bemesting plaats. De kosten van de begrazing en van rasters worden gedekt door de opbrengsten. De meeste van dit type trajecten hebben vrij steile taluds, een smalle kruin en een wat zandig karakter.

Langs de teen van de dijk ligt een smalle strook grond. Machinale bewerking is daardoor lastig of niet uitvoerbaar. Naast een agrarische functie zijn deze dijken geschikt voor recreatie. De betreding levert weinig schade of verstoring op. Wel zijn aangepaste hekken (klaphekken, roosters, bebording) nodig om de doorgang voor recreanten mogelijk te maken. De dijken wijken in beeld en beheer af van de omgeving en zijn daardoor een zelfstandige eenheid in het landschap. In combinatie met de schapen, maakt dat deze dijken een grote herkenbaarheid hebben.

De gewenste nieuwe aanpak: extensief omweiden

Bij begrazing door schapen of runderen kan gekozen worden voor omweiden (periodieke begrazing met tijdelijke vakken). Grasland wordt gevarieerder met een groot aandeel kruiden, met mozaïeken van schraal grasland tot ruigte, jonge en oude grasvegetaties en zoom- en mantelstruwelen.

Met omweiden in verplaatsbare rasters kunnen goede resultaten behaald worden. Tussen de begrazingsperioden kunnen wilde planten zaad zetten en in het broedseizoen kunnen vogelrijke plekken gemeden worden. Een voordeel van periodieke beweiding is dat er genetische uitwisseling plaatsvindt tussen terreinen. Schapen verplaatsen grote hoeveelheden zaden en insecten(eieren) tussen de percelen waar ze grazen.

Activiteiten

- Voor de verharde dijkdelen wordt in overleg met de afdeling Groen van de Gemeente bepaald voor welke bermdijken het haalbaar is om over te stappen van klepel beheer naar ecologisch hooilandbeheer. Op dit moment wordt 44% van de bermen in de Gemeente Súdwest Fryslân ecologisch beheerd. Door het afvoeren van het gras wordt de bodem langzaam minder voedselrijk, hierdoor groeit het gras minder snel en komt er ruimte voor bloeiende kruiden. Waar het kan, laat de gemeente stukjes berm staan. Het gedeelte dat niet wordt gemaaid biedt dekking, voedsel en voortplantingshabitat voor vlinders, bijen en andere dieren. Dit betekent een of tweemaal per jaar maaien. Het gras wordt rond juni en september afgevoerd. Om de terugkeer van bloemrijke kruiden te stimuleren wordt op verschillende trajecten de ratelaar uitgezaaid. De ratelaar leeft deels van gras. Daardoor groeit het gras minder hard en komt er ruimte voor bloemrijke kruiden. Het voordeel is minder beheerkosten en meer bloemen en insecten.

- Voor de niet-verharde dijkdelen wordt in overleg met eigenaren en beheerders bepaalt op welke trajecten het beheer kan worden aangepast naar extensief omweiden.

Resultaten

7.10 Er is in kaart gebracht voor welke bermdijken het haalbaar is om over te stappen op ecologisch hooilandbeheer (eind 2021)
7.11 Op de geselecteerde dijkdelen wordt vanaf voorjaar 2022 ecologisch hooilandbeheer toegepast
7.12 Er is een plan van aanpak opgesteld voor omweidbeheer van ruigte-, grasland- en graasdijken van eigenaren die meewerken in dit projectonderdeel (eind 2021)
7.13 Op de geselecteerde dijkdelen wordt vanaf voorjaar 2022 extensief omweiden toegepast
7.14 Het resultaat van het aangepaste beheer wordt geïnventariseerd (najaar 2023 en 2024)

Planning. monitoring en continuïteit

	Periode	Monitoring	Continuïteit
Selectie bermdijken voor hooilandbeheer	Sept-Dec 2021	Rapportage aan stuurgroep	n.v.t.
Implementatie hooilandbeheer bermdijken	Voorjaar 2022	Rapportage aan stuurgroep	Gemeente SWF
Selectie ruigte-, grasland- en graasdijken voor extensief omweidbeheer	Sep-Dec 2021	Rapportage aan stuurgroep	n.v.t.
Ontwikkeling plan voor omweiden en aanschaf schapenhekken	Jan-Mrt 2022	Rapportage aan stuurgroep	n.v.t.
Implementatie extensief omweidbeheer	Apr-Jun 2022	Maandelijks evaluatie voortgang	Vrijwilligers uit de dorpen leggen jaarlijks resultaten vast.
Resultaatmeting	Sept 2023 Sept 2024	Rapportage aan stuurgroep	

Risicoanalyse Optimaal beheer op de Pingjumer Halsband

Sterkten	Zwaktes
• Met het aangepaste beheer worden de zichtbaarheid en de toegankelijkheid van de Pingjumer Gulden Halsband versterkt • Het nieuwe beheer heeft een positief effect op de soortenrijkdom en leefomgeving voor flora en fauna	• geen professionele partij voor resultaatmetingen • op langere termijn wenselijk om beheer onder te brengen bij een overkoepelende beheerder/toezichthouder.
Kansen	**Bedreigingen**
• De resultaten van het aangepaste beheer kunnen niet-deelnemende eigenaren stimuleren om het beheer alsnog aan te passen. Het draaiboek hiervoor ligt dan al klaar.	• Als weinig of geen van de eigenaren van de ruigte-, grasland- en graasdijken wil meewerken is het plan niet uitvoerbaar ○ Plannen voorleggen aan betrokkenen

DP7. Rijke akker- en weideranden langs de Pingjumer Halsband

Agrariërs in de Lytse Bouhoeke met percelen grenzend aan de Pingjumer Halsband werken aan terugkeer van oude in de akker- en weideranden. Dit onderdeel sluit aan bij het onderzoek van Laboratorium voor microklimaten naar cultuurgewassen die historisch in het gebied aanwezig waren (DP6). De activiteit sluit bovendien aan bij de stappen die gezet worden om te komen tot natuur-inclusieve landbouw, in samenwerking met Living Lab Fryslân.

Living Lab Fryslân helpt een groep jonge agrariërs om de bedrijfsvoering zo in te richten dat deze bijdraagt aan een rijke biodiversiteit en toch een goede boterham oplevert. Living Lab wordt hierbij ondersteund door de Provincie Fryslân. De agrariërs worden begeleid door een consulent van Living Lab (Henk Westerhof) om de overstap naar natuur-inclusieve landbouw praktisch handen en voeten te geven.

Voor de natuurvriendelijke inrichting van akkerranden kan gekozen worden voor mooie oude gewassen zoals vlas. De randen kunnen ook worden verrijkt met bloemen en kruiden die natuurlijke vijanden van rupsen en luizen aantrekken om het achterliggende cultuurgewas te beschermen.

Voor de natuurvriendelijke inrichting van weideranden kan een bloem en kruidenrijk grasmengel worden verkregen via de campagne Grutsk op us Greidefugels. De Provincie en LTO Noord bieden Friese boeren de mogelijkheid om het mengsel met 20% korting aan te schaffen.

Activiteiten

In samenwerking met Living Lab en Laboratorium voor Microklimaten wordt een plan opgesteld om akker- en weideranden langs de Pingjumer Halsband te verrijken. Dit plan wordt beschikbaar gesteld aan alle agrariërs die percelen bezitten die aan de Halsband grenzen. Bij het opstellen van het plan wordt waar mogelijk gebruik gemaakt van reeds bestaande instructies. Veel agrariërs hebben ook nu al een bloemrijke strook langs hun akker. Door deze stroken optimaal in te richten wordt de herkenbaarheid van de halsband vergroot. Het streven is om tenminste 5 weideranden en 10 akkerranden te verrijken (10 kg = 770 euro – voor 2 hectare).

Resultaten

7.15 Er is een handleiding opgesteld die beschrijft welke oude gewassen, bloemen en kruiden het meest geschikt zijn om de akker- en weide randen te verrijken met een zaai en maai plan (eind 2021)
7.16 Deelnemende agrariërs zaaien akker- en weideranden in het voorjaar of najaar van 2022 in.
7.17 De uitkomst wordt in 2023 en 2024 in beeld gerapporteerd.

Planning. monitoring en continuïteit

	Periode	**Monitoring**	**Continuïteit**
Ontwikkeling van een handleiding	Sept-Dec 2021	Rapportage aan stuurgroep	n.v.t.
Inzaaien akker en weideranden	Aug-Sep 2022	Rapportage aan stuurgroep	Door de agrariërs
Resultaatmeting	Sept 2023 Sept 2024	Rapportage aan stuurgroep	

Risicoanalyse Rijke akker- en weideranden langs de Pingjumer Halsband

Sterkten	**Zwaktes**
• Een aantal agrarische percelen heeft al een smalle of bredere bloemrijke rand. Tot grote waardering van bewoners.	• Onzeker of agrariërs bereid zijn om bij aanleg van een bloemrijke akkerrand te kiezen voor de rand die grenst aan de Gulden Halsband
Kansen	**Bedreigingen**
• Scholen kunnen betrokken worden bij het monitoren van de effecten door deelname aan de nationale bijentelling.	• De aanleg van een blijvende bloemrijke akkerrand kan bedrijfseconomisch niet uit. Zonder vergoeding zal een deel van de bloemrijke randen op termijn weer verdwijnen.

Bijlage 2

Actielijnen gekoppeld aan de plannen uit de vier deelgebieden

Aanduiding deelgebieden:

- Baarderadiel: BRD
- Súdwestkust: SWK
- Greidhoeke: GRH
- Gouden Land: GOL

1. Oppakken integrale gebiedsprocessen vanuit de gemeenschap			
a.	Hofmaken in het vrije veld	BRD	Inspiratieprojecten. We maken hiermee een start met een aantal projecten waarin we met boeren en vrijwilligers in het veld aan de slag gaan, gekoppeld aan colleges in KeningsHôf te Húns: • Krûdfunding • Revival of the greppel • Aaisykje 2.0. • Lentefeest, hooifeest, fruitfeest, winterverhalen • Bern, boer en biodiversiteit

2. Versterken open landschap en behoud en ontwikkeling cultuurhistorische waarden			
a.	Boom-voor-boom (1)	SWK	Bomen inventariseren welke in het kader van de weidevogelbiotoop gerooid zouden moeten worden en inventarisatie van plekken waar vervangende boomaanplant mogelijk is. Na inventarisatie starten met uitvoering.
	Boom-voor-een-boom (2)	GRH	Er zijn in de verschillende ruilverkavelingen productiebosjes aangelegd, de zgn. ruilverkavelings-bosjes. Deze bosje trekken roofvogels aan die een bedreiging zijn voor weidevogels. Samen met de eigenaren (terrein beherende organisaties) onderzoeken we of deze bosjes weg te halen zijn volgens het boom-voor-een-boom-principe. Hierbij planten we nieuwe bomen ter vervanging aan. In de dorpskern of langs de dorpsrand of bij bebouwing in het buitengebied. Doel: de weidevogel beter beschermen en een meer open landschap.
b.	Landschapsacademie	SWK	Wat doen boeren aan het landschap en wat kun je als consument zelf aan het landschap doen? (Mar & Klif)
c.	Herbestemming boerderijen	SWK	Passende nieuwe functie creëren voor boerderijen die hun landbouwfunctie verliezen
d.	Natuurlijk van de boer	GOL	Realisatie van een klein gezamenlijk natuurgebied, dat een mooie verbinding vormt tussen de agrariërs die zich inzetten voor natuurinclusieve landbouw.

3. Renderende landbouw zonder nadelige effecten voor de leefomgeving			
a.	Inzet extensiveren agrarisch grondgebruik financieren	BRD	Stimulering mestscheiding en toepassing van ruige mest in plaats van mestinjectie, het werken met lichtere machines en wildsparend maaien. Om dit financieel haalbaar te maken zorgen we allereerst dat de huidige beheersvergoedingen duurzaam zijn. Gebieden in Baarderadiel die nu onder de 12-jarige compensatiecontracten vallen (voortgekomen uit o.m. de aanleg van de Haak rondom Leeuwarden) willen we herfinancieren of desnoods, met verhoging van het budget, overhevelen naar ANLb. Hiervoor is financiering nodig.
b.	Boer in beeld	SWK	Korte filmpjes maken die uitleg geven over agrarisch natuurbeheer en agrarische begrippen. De boer vertelt …
c.	De boer in beeld	GRH	De fysieke en sociale afstand tot de sector kleiner maken. Hierdoor stijgt de waardering. Hoe dichterbij een boer of tuinder, hoe hoger de waardering. Pluktuinen, moestuinen aanleggen, excursies en voedsel bij de boer of tuinder halen. Het helpt om de waardering van de productie nog meer te verhogen en de kloof tussen consument en producent te slechten.
d.	Boeren van Baarderadiel	BRD	Lobby voor het meer haalbaar maken van de overbruggingsperiode naar biologische landbouw en de afzetmogelijkheden van biologische producten. Bijv. onderzoek naar behoefte aan een eigen zuivel-merk en verbinding met consument uit de omgeving/ Leeuwarden.
e.	Landschapscursus voor boeren	SWK	De impact van boeren op het landschap beter in beeld krijgen. Welke aanpassingen versterken het (cultuur) landschap.
f.	Jonge Boeren Vooruit	SWK	Te koppelen aan voorbeeldproject Pijpkaneel: een groep jonge boeren mee laten kijken en denken, omdenken, hoe kan het anders, nieuwe inverdien-modellen.
g.	Hôfsjonger op boerenerf/ De Giele Hôfsjonger	GRH/ BRD	Er liggen kansen voor meer vogels op het boerenerf. De meeste boerderijen in de Greidhoeke hadden vroeger hun eigen hoogstam boomgaard, met in veel gevallen een omliggende haag of singel. Veel boeren-erven werden daardoor verblijd met het gezang van de spotvogel. Niet voor niets is de Friese naam Giele Hôfsjonger. Ook de grauwe vliegenvanger werd vaak aangetroffen op boerenerven, maar is in de laatste decennia sterk afgenomen. Met aandacht voor de inrichting van het erf verhogen we de biodiversiteit en keert de zang van de Hôfsjonger terug. Bij het planten van fruitbomen is de functie tweeledig: niet alleen meer biodiversiteit maar ook productie van fruit. Wat kansen geeft voor bijv. de productie van lokaal appelsap, en daarmee het betrekken van burgers bij het boerenerf. De ANV kan deze initiatieven aanjagen.

4. Meer verbinding met een biodivers platteland			
a.	Beter Bermbeheer	SWK	Samen met gemeente en boeren werken aan een plan om te komen tot een bermbeheer dat biodivers is en past in het landschap.
b.	Ecologisch bermbeheer	GRH	De ecologische kwaliteit van wegbermen hangt onder meer af van de manier waarop ze worden aangelegd, ingezaaid en beheerd: • Ecologische bermbeheer leidt tot soortenrijke graslanden met een relatief hoge natuurwaarde: soortenrijke, bloemrijke bermen zijn een leefgebied voor tal van planten- en diersoorten. • Bermen spelen een belangrijke rol in de ecologische infrastructuur. Als lintvormig element vormen ze verbindingen tussen natuurgebieden waardoor de migratiemogelijkheden van planten en dieren verbetert. We verkennen hoe we het bermbeheer zo kunnen uitvoeren dat de natuurwaarden geoptimaliseerd worden. We maken afspraken met de eigenaren van de bermen (veelal de gemeente).
c.	Bloeiende dooradering	BRD	Het lokale initiatief Bijenflinterlint en Ecologisch Bermbeheer, ecologisch adviseurs gaan samen met de gemeente het bermbeheer verder optimaliseren. Met een insectennetwerk door de bermen te verbinden aan de boerenhoven en -hiemen. Er is ook een positief effect voor het waterbeheer (o.a. flexibel peilbeheer), oeverbeheer en het beheer van de dijken in samenwerking met het Wetterskip. We onderzoeken (nogmaals) of 'natte dooradering' een beheercategorie is die ook in kleigebieden toegepast kan worden (kruidenrijke oevers, ecologisch slootschonen).
d.	Herstel De Dobbe in Zuricher Oord	GOL	Herstel van De Dobbe en met de afgegraven grond wordt een ringwal gevormd. Amateurarcheologen brengen in kaart hoe de Dobbe is verdwenen. Met de plaatsing van een bord bij de Dobbe met uitleg. Schapen krijgen een natuurlijke drinkplek. Er komt een beleefplek voor kinderen. De effecten van het kleine zoetwaterreservoir in een zilte omgeving worden meegenomen in het onderzoek van Leesbaar Landschap.
e.	Herstel veldschuurtje Zuricher Oord	GOL	Herstel van het veldschuurtje in het Zuricher Oord. Er wordt een aantrekkelijke expositie- en ontmoetingsruimte gecreëerd waar het heden, verleden en toekomst van de het landschap gepresenteerd worden.
f.	Kunstproject 'Leesbaar Landschap' in Zuricher Oord	GOL	Aanleg van het kunstproject 'Leesbaar Landschap'. Leesbaar Landschap wordt vanaf de zeedijk toegankelijk via een drijvende brug.
g.	Herstel Pingjumer Halsband	GOL	Planopzet met 5 eigenaren die zijn geselecteerd en mee willen werken aan het herstel en die maatregelen willen treffen voor het behoud van de Pingjumer Halsband (najaar 2021). Het landbouwverkeer over de Halsband wordt ingeperkt (voorjaar 2022). Er wordt subsidie voor herstel aangevraagd bij de Gemeente (voorjaar 2022). Planning afronding herstelwerkzaamheden: najaar 2023.
h.	Natuurvriendelijke oevers Pingjumer Halsband	GOL	Planopzet met 4 eigenaren die zijn geselecteerd en die mee willen werken aan het ontwikkelen van natuurlijke oevers (najaar 2021). Er vindt een nulmeting plaats om de huidige begroeiing te inventariseren (najaar 2021). Er wordt een plan van aanpak opgesteld voor de oevers van eigenaren die meewerken (eind 2021). Voor een deel van de oevers langs de Pingjumer Gulden Halsband wordt natuurvriendelijk beheer geïmplementeerd (voorjaar 2022). Het resultaat van het aangepaste beheer wordt geïnventariseerd (resultaatmeting najaar 2023 en 2024).
i.	Optimale beheer Pingjumer Halsband	GOL	Het in kaart brengen van bermdijken waar het haalbaar is om over te stappen op ecologisch hooilandbeheer (eind 2021). Op de geselecteerde dijkdelen wordt vanaf voorjaar 2022 ecologisch hooilandbeheer toegepast. Er wordt een plan van aanpak opgesteld voor omweidbeheer van ruigte-, grasland- en graasdijken van eigenaren die meewerken in dit projectonderdeel (eind 2021). Op de geselecteerde dijkdelen wordt vanaf voorjaar 2022 extensief omweiden toegepast. Het resultaat van het aangepaste beheer wordt geïnventariseerd (najaar 2023 en 2024).
j.	Rijke akker- en weideranden langs de Pingjumer Halsband	GOL	Opstellen van een handleiding die beschrijft welke oude gewassen, bloemen en kruiden het meest geschikt zijn om akker- en weideranden te verrijken met een zaai- en maaiplan (eind 2021). Deelnemende agrariërs zaaien akker- en weideranden in het voorjaar of najaar in (2022). De uitkomst wordt in 2023 en 2024 in beeld gerapporteerd.
k.	Versterking biodiversiteit Slachtedyk	GRH	Verkenning met It Fryske Gea op welke manier de ecologische waarden van de Slachtedyk versterkt kunnen worden (IFG is eigenaar). Met meer geleidelijke overgangen richting naastgelegen landbouwpercelen. Ander beheer van akkerranden zorgt voor ecologische meerwaarde die ten goede komt aan de biodiversiteit. Met een versterking van het cultuurhistorisch element van de dijk.
5. Verrijken bodemleven			
a.	Cursus Bodembeheer voor boeren	SWK	Een gezonde bodem is belangrijk. Er wordt toegewerkt naar een betere bodem. Van denken naar doen! Bodemleven als basis voor duurzame landbouw in Zuidwest Fryslân.
b.	Een gezonde bodem	GOL	Meerdere jonge boeren in de Lytse Bouhoeke hebben de eerste stappen richting natuurinclusieve landbouw gezet. Hierbij werd duidelijk dat NIL extensiever gebruik van grond of op een andere wijze met grond omgaan vereist, zoals bijv. andere beweidingsvormen. Living Lab Friesland biedt de boeren coaching om aandacht voor de bodemkwaliteit in de bedrijfsvoering op te pakken (zoals o.a. eerder een webinar in

			november 2020), met aandacht voor nieuwe samenwerkingsmodellen: nieuwe pachtconstructies met natuurorganisaties, afwaarderingsmechanismen, grondcoöperaties. De boeren gaan zelf aan de slag met verbeteren van de bodem (2021). Zij kiezen de aanpak die het beste past bij de lokale situatie. Veel kennis kan worden opgehaald bij de Bodemacademie (Louis Bolk Instituut), met ondersteuning van Living Lab/Henk Westerhof.
c.	Kruidenrijk grasland in stroken	GRH	Aan de slag met kruidenrijk grasland. Het succes daarvan hangt af van de mate van de concurrentie met het gras, kruiden laten zich snel verdringen. Onderzoek toont aan dat wanneer kruiden in strookjes worden ingezaaid de verdringing beperkt is. Het vraagt een andere techniek. De inzet van een strokenfrees met een zaaiinrichting lijkt veelbelovend. Ontwikkelingen worden gevolgd. Er wordt gezocht naar experimenteerruimte.
d.	Mestadditieven pilot kleiweide	GRH	Onderzoeksaanpak. Mestadditieven (zoals AgriMestMix van Rinagro) zorgen ervoor dat het verteringsproces van drijfmest al in de opslag op gang komt. Daardoor zijn mineralen al op het moment van uitrijden beschikbaar voor de planten. Dit levert een lagere kunstmestgift op voor de boer, hogere opbrengsten en milieuwinst (minder uitspoeling van stikstof en fosfaat en een lagere uitstoot van ammoniak in de stal). Met positieve effecten voor gezondheid en biodiversiteit. Onderzoek moet uitwijzen welke voordelen er voor het kleiweidegebied spelen. In het gebied zijn landbouwbedrijven beschikbaar waar deze pilot uitgevoerd kan worden. Samenwerking met kennisinstellingen (VanHall, WuR) is noodzakelijk. Ook is ondersteuning van andere experimenten op het gebied van bovengronds aanwenden van mest mogelijk.

6. Optimale benutting water			
a.	Behoud, beheer en versterken van opvaarten	GRH	Een opvaart is een verbindingswater tussen boerderij en doorgaande waterweg. We koesteren de opvaarten. Onderzocht wordt hoe we deze landschapselementen kunnen behouden en versterken: • Vanaf de hoofdwaterloop werd in de 19e eeuw een vaart geschikt gemaakt voor vervoer van mens en dier. • De doodlopende vaarten hebben nu naast een landschappelijke waarde, ook een ecologische meerwaarde. Het water is veelal erg schoon omdat er vrijwel nergens meer over gevaren wordt. Van dit rustige water profiteren flora (waterplanten als krabbenscheer komen veelvuldig voor) en fauna (paai- en opgroeigebieden voor jonge vis).
b.	Behoud en herstellen meanderende sloten	GRH	Vroeger waren in de kleiweide veel sloten kronkelend (gemeanderd). Om praktische redenen zijn ze rechtgetrokken (optimaler gebruik percelen, snellere waterafvoer). Door weer te hermeanderen remmen we het water af en is water langer in het gebied vast te houden. Met als gevolg: minder droogte in de warme zomerperiodes en minder behoefte aan beregenen. Behalve water vasthouden zijn de sloten ook vanuit cultuurhistorisch oogpunt waardevolle elementen. Als de oorspronkelijke vorm van de sloten terug moet worden gebracht in vroegere staat, is mogelijk grondaankoop nodig en gebruiksverlies. Desondanks wordt ingezet op verkenning om tot hermeanderen te komen (afgestemd met het Wetterskip).
c.	Waterwegen en opvaarten weer bevaarbaar maken voor kleine vaartuigen met herstel van ecologische waarden	BRD	Onderzoek naar hoe waterwegen en opvaarten weer bevaarbaar kunnen worden maken voor kleine vaartuigen. Met daarbij het beschermen en herstellen van de ecologie én de ecologie die hoort bij deze wateren.

7. Versterken leefgebied weidevogels			
a.	Beheersing predatiedruk	BRD	Aanpak om te werken aan het optimaal beheersen van predatiedruk. Met verdere discussie over aanpak zeer schadelijke marterachtigen (die wettelijk zijn beschermd): • Er wordt aangesloten bij de aanpak van Collectief Súdwestkust. • Lobby bij de politiek • Inzet op een aantal concrete acties: 1. Stekken foar piken Onderzoek in een pilotgebied naar het effect van omheining met stroomdraad in het broedseizoen. Voor de aanleg van omheiningen worden eerst de negatieve gevolgen van dergelijke omheining uitgesloten, zoals: het insluiten van de grondpredatoren die op dat moment in het omheinde gebied zijn en de gevolgen daarvan, het effect op de hazenpopulatie, en de benodigde grootte van het foerageergebied van de kuikens. Zijn negatieve effecten uit te sluiten, dan wordt de omheining op relatief kleine schaal in de Leonserpolder uitgetest. Vrijwilligers helpen bij de aanleg en het onderhoud (maaien van het gras rondom de hekken). 2. Wildcamera's (aanschaf 10 wildcamera's) Aanschaf en plaatsing van 10 wildcamera's om een beter inzicht te krijgen in de aard van de predatie en betere informatie aan te kunnen leveren bij het aanvragen van vergunningen voor predatiebeheer. Ook willen we nagaan of een drone met infraroodcamera effectief is bij het opsporen van predatoren en zo ja, een dergelijke drone aanschaffen.
b.	Weidevogelweek (jaarlijks in meivakantie)	SWK	Organiseren van een themaweek vanuit Mar & Klif, met allerlei activiteiten met het thema weidevogels. Zowel bedoeld voor jeugd als volwassenen.

			Voorbeeld activiteiten: veldbezoeken, korte cursus vogelen, open dag op de boerderij, informatie in bezoekerscentrum Mar & Klif, streekproducten, kookworkshops op de boerderij ect
c.	Impuls Vogelwachten	SWK	Actieplan opstellen. Daar waar de lokale vogelwachten minder actief zijn of slapend, nieuw leven in blazen. Samenwerken met de jeugd, starten met workshops voor de jeugd, of leuke doemiddagen en vandaar uit proberen de lokale vogelwachten weer actief te krijgen. Vogelwachten meer koppelen aan de leden van het Collectief. Meer betrokkenheid.
d.	Omvorming ruilverkavelingsbosjes tot pluk- en voedselbos	GOL	Omvorming huidige bosgebieden. In een voedselbos worden bes- en nootdragende bomen en struiken aangeplant, zoals walnoot, meidoorn, hazelaar, rode- en zwarte bes en zoete kers.
e.	Lobbywerk verhoging budget ANLb	BRD	Onderzoek naar mogelijkheden om het beheersgebied te vergroten en hiertoe lobbyen voor meer geld vanuit het ANLb: • Versterken verbinding tussen Skrok, Skrins en de Leonserpolder versterken en de 'witte gaten' op onze beheerkaart zo veel mogelijk invullen als dat effectief is voor de weidevogelpopulatie. • Nij Baarderadiel een robuust pilotgebied maken met onderzoek welke verdienmodellen er nodig zijn om mens en weidevogels in optimale harmonie te laten leven (zoeken naar balans)

8. Beter benutten circulaire ketens			
a.	Compostering Burger Bokashi	SWK	Planopzet om bokashi als een grondstof voor gezondere grond aan te wenden. Groenafval van burgers gebruiken voor Bokashi.

9. Bijdragen aan energie- en klimaatopgaaf			
a.	Elektriciteit neutraal	GRH	De ambitie is om in het kleiweidegebied energie-neutraal te kunnen leven, wonen, werken en recreëren. Een eerste stap daarin is om dat op het gebied van duurzame elektriciteit te realiseren. • Onderzoek naar wat voor de Greidhoeke daarin de opgave is. Wat is het totale elektriciteitsverbruik in ons gebied, wat is hiervan al duurzaam opgewekt en wat resteert derhalve nog? • Aanpak om met relevante partijen in overleg te gaan. Zoeken naar concrete mogelijkheden. Bekijken hoe opgaven kunnen worden gerea-liseerd en wat dit voor inwoners voor energie-besparing oplevert. • Beoordelen of er kansen zijn om dit met de miens kip in de vorm van energiecoöperaties kan worden opgepakt.
b.	CO2-neutraal	GRH	De ambitie is om in het kleiweidegebied CO2-neutraal te zijn: • Hoe kunnen op bovenlokale schaal ontwikkeld ideeën lokaal gaan landen. • We onderzoeken hoe we als gebied kunnen aansluiten bij kansen die voorbij komen.

10. Stimuleren lokale voedselmarkt			
a.	Met zorg samengesteld: Gouden Land Boks	GOL	Ondersteuning start Gouden Land Boks. Met initiatiefnemer online bedrijf Boerderijshop.nl met een team van jongeren die consumenten de mogelijkheid bieden om eerlijke duurzame producten rechtstreeks bij de boer te bestellen. Samenwerking met bedrijf Te Plak, die dagbesteding biedt met zinvolle en belevingsgericht activiteiten. De werkzaamheden variëren van creatieve activiteiten, werken in de groentetuin tot dierverzorging. • Samen met deze partijen wordt gezocht naar partners in het Gouden Land gebied die producten kunnen leveren voor de Boks. Bijv. de imker en de molenaar in Witmarsum en de chocoladefabriek in Kimswerd. • De boks wordt gevuld door cliënten van Te Plak (Pingjum) en/of Slagtehiem (Arum).
b.	Gouden Land Boks Fietstocht	GOL	Organisatie van een jaarlijkse fietstocht, op basis van de Gouden Land Boks, langs de producenten. Zodat afnemers kennis kunnen maken met de plekken waar het eten geproduceerd wordt.
c.	Boerensmaak is raak!	SWK	Bewustwording van lokaal voedsel & smaak en het stimuleren van een kortere productie- en consumptie-keten. Zoals: koken op de boerderij, samenwerken met de lokale horeca, kaasboerderijen, schapenkaas, tuinbouwers, akkerbouwers, streekproducten ect.

11. Versterken toeristisch-recreatief netwerk			
a.	Extensieve recreatie	BRD	Opstellen voorstellen om in Baarderadiel meer in te zetten op extensieve recreatie (wandelen, fietsen en varen met kleine vaartuigen). Waarbij rekening gehouden wordt met het broedseizoen. Met name bedoeld voor de plaatselijke bevolking in een straal van ca 15 km rond Baarderadiel: • De al aanwezige voorzieningen (paden, vaarroutes) worden verbeterd. (incl. informatiebebording) • Het plaatsen van een vogelkijkhut/uitkijkpunt op een geschikte plaats in het gebied.
b.	Versterken toeristisch-recreatief netwerk	GRH	Opstellen voorstellen om de economische groei te bevorderen door gezamenlijk te investeren in recreatie en toerisme. • Aanbieden compleet netwerk van fiets- en wandelroutes.

			• Meer wandelroutes waar de Slachtedyk in ons gebied al een prominente plaats heeft. • Betere afstemming met fietsroutes buiten de regio • Creëren rustpunten in het fietsroutenetwerk.

12.	Vergroten kennis en ruimte voor experimenten en nieuwe samenwerkingsvormen		
a.	Op avontoer bij de boer	SWK	Voorstellen om basisschoolkinderen te laten kennis-maken met de boeren. Speciaal gericht op boeren die met weidevogels en natuurinclusieve landbouw bezig zijn. Dit in combinatie met een leskist voor de scholen (Mar & Klif)
b.	Organiseren inspiratiesessies (twee keer per jaar in 2021 en 2022)	BRD	Sessies: • Sessie Natuurinclusieve landbouw • Sessie Multifunctionele landbouw • Sessie Gezonde bodem
c.	Living Lab Fryslân	GRH	Opstellen aanpak waarbij Living Lab helpt (groepen van) boeren en anderen om de bedrijfsvoering zo in te richten dat deze bijdraagt aan een rijke biodiversiteit en een goede boterham. Met Living Lab wordt verkend hoe voor boeren die natuurinclusief werken interessante verdienmodellen zijn te realiseren. Living Lab ondersteunt bij het uitwerken van actielijnen.
d.	Regionale workshop Boer en Vogel, voor boeren (leden) en betreffende gebiedscoördinator	SWK	Organisatie workshops. Kennis en informatie delen in een bepaald gebied (bijv. hoe te streven naar robuuste gebieden, hoe kan het beheer onderling op elkaar worden afgestemd). Inhuur van een ecologische adviseur.
e.	Cursus gebiedscoördinatoren	SWK	Opleiden van nieuwe gebiedscoördinatoren. Tevens een gelegenheid voor bestaande gebiedscoördinatoren om hun deskundigheid te verhogen.
f.	Fûgelweb SWK plus	SWK	Huidige aanpak Fûgelweb vergroten. Het Fûgelweb dekkend maken voor het hele SWK gebied. De plus staat voor het inhuren van een adviseur die per gebied advies geeft, om het gebied robuuster te maken (hoe richt je dat in) en die tussen de gebieden verbindingen kan leggen bijvoorbeeld door bepaalde stroken met kruidenrijke bermen of andere oplossingen. Of per thema: water, bodem ect.
g.	Team van adviseurs	BRD	Aanpak voor betere afstemming en samenhang: • De NkB coördineert het natuurbeheer voor de beheersoorten, die in het gebied voorkomen zoals ANLb, Particulier Natuurbeheer (PN) en Compensatie-beheer. Daarvoor maakt de NkB gebruik van de diensten van een mozaïekregisseur. • Voor de PN-boeren heeft de NkB een gezamenlijk contract met de Bosgroepen en is met het oog op de kwaliteitszorg een gezamenlijke beheervisie overeengekomen. Het is van groot belang dat deze samenhang in beheer blijft bestaan. Onderzocht wordt hoe dit kan worden uitgebouwd.

			Hier geldt aanvullend: • De NkB werkt nauw samen met de ANV Oer de Wjuk (Blessum/Boksum/Hilaard) en is voor de ANLb lid van het collectief ANC Westergo. De NkB onderzoekt hoe activiteiten zijn uit te breiden. Bijv. door samenwerking met andere maatschappelijke organisaties, zoals Kening. Met als inzet: bevordering van sociale samenhang in het gebied. • Om een aangepaste rol te kunnen spelen zal de NkB met extra middelen gefaciliteerd moeten worden (bijv: ontwikkelen en up to date houden van een website, regelmatige informatievoorziening, organisatie excursies). • Kening zal, met Húns als nieuw hoofdkwartier, voorlopig een rol blijven spelen in het gebied en daarnaast verder formuleren welke rol ze binnen de Regio Deal willen spelen in Baarderadiel en welke daarbuiten.

Bijlage 3

Deskstudie Kleiweide

Deskstudie Natuurinclusief Landbouwbeleid

Aanpak Friese Kleiweidegebied binnen Regio Deal Natuurinclusieve landbouw Noord-Nederland

Compass4u

Jan-Theun Visser

Maart 2020

Versie 1.9

Deskstudie Natuurinclusief Landbouwbeleid

Een deskstudie naar huidige geformuleerde beleidsuitgangspunten voor de (natuurinclusieve) landbouw en daaraan gerelateerde onderwerpen. Deze studie is een bouwsteen voor het gemeenschappelijk streefbeeld voor het Friese Kleiweidegebied in het kader van Regio Deal Natuurinclusieve landbouw Noord-Nederland.

Maart 2020

Versie 1.9

In opdracht van:

Greidhoeke Plus

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave 1
Inleiding 3
Natuurinclusieve landbouw 3
Interbestuurlijke aanvliegroute 4
Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland/AgroAgenda 2.0 4
Het proces: van streefbeeld naar actieplan 5
Begrenzing van het gebied 5
Opbouw van deze notitie 5
1. Het Friese Kleiweidegebied: ligging en betekenis 7
1.1 Begrenzing Friese Kleiweide 7
1.2 Kenmerken en karakteristieken 8
2. Schone en vruchtbare leefomgeving 11
2.1 Situatieschets 11
2.2 Streven naar een schone en vruchtbare leefomgeving 11
Algemeen 11
Bodemkwaliteit 11
Luchtkwaliteit 12
Waterkwaliteit en -kwantiteit 12
Klimaatmitigatie (CO_2-reductie) 13
Klimaatmaatregelen: duurzame energie 14
Klimaatmaatregelen: anders omgaan met bemesting/voerspoor 14
Gewasbescherming 14
Dierenwelzijn en diergezondheid 14
3. Rijk cultuurlandschap 16
3.1 Situatieschets 16
3.2 Streven naar een rijk cultuurlandschap 16
Algemeen 16
Biodiversiteit 16
Agrarisch natuurbeheer 17
Weidevogels 17
Dubbeldoelgrond (landbouw/natuur) 18
Weidegang 18

Ruimtelijke kwaliteit/”Nije pleatsen” 18
Samenhang toerisme/recreatie 18
4. Verbonden met omgeving 19
4.1 Situatieschets 19
4.2 Streven naar gewaardeerd, gezond en veilig voedsel 19
Algemeen 19
Voedselverspilling 20
Waardering voor het voedsel met lokale producten en lokale samenwerking 20
Toekomstbestendig voedselsysteem 20
Meer circulair 21
Van afval naar grondstof 21
5. Een diverse vitale agrarische sector 23
5.1 Situatieschets 23
5.2 Streven naar diverse vitale agrarische sector 23
Vitale primaire bedrijven 23
Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 24
Financiering /Grondbank 24
Pacht 24
Kennis en innovatie 24
Dynamische praktijk/gebiedsgerichte insteek 24
Bijlage I. Geraadpleegde bronnen 25
Bijlage II. Kwaliteitsbeeld Agro Agenda Noord-Nederland 2030 26

Inleiding

Binnen de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland wordt in meerdere gebieden enthousiast gewerkt aan een aanpak om via streefbeelden en actieplannen te komen tot kansrijk projecten en experimenten. Binnen het (deel)gebied Friese Kleiweide is het opstellen van de deskstudie Natuurinclusief landbouwbeleid onderdeel van de aanpak.

Binnen het Friese Kleiweidegebied is vooral de melkveehouderij bepalend, met een relatief groot ruimtebeslag. Er liggen interessante koppelmogelijkheden met het aanliggende gebied Noordelijke Kleischil, direct langs de Wadden. Hier zijn voornamelijk akkerbouwbedrijven actief, met de mogelijkheid om in samenhang met kringloopbedrijven kringlopen te sluiten. Ook de belangrijke functie als weidevogelgebied is een aandachtspunt voor het Kleiweidegebied.

Het Friese Kleiweidegebied heeft een rijke melkveehistorie. De sterke economische positie van de melkveehouderij is bereikt doordat de landbouwers de economische en technische mogelijkheden in de afgelopen decennia sterk hebben benut. Schaalvergroting, intensivering en technische mogelijkheden hebben echter ook een aantal negatieve effecten gehad op biodiversiteit, landschap en leefbaarheid. Bovendien staat het verdienvermogen van de sector onder druk. Voor het merendeel van de melkveebedrijven is de kringloop onvoldoende gesloten en staat de kwaliteit van bodem, water en lucht onder druk. Hier liggen kansen om meer natuurinclusief en circulair te werken, mits dit ook voor een nieuwe verdiencapaciteit zorgt.

Met aanvullende opgaven op het vlak van klimaat en energie, zoals CO_2-reductie, water- en droogteopgaven, verzilting en de inpassing van nieuwe duurzame energieconcepten, ontstaan integrale opgaven. De toenemende roep vanuit consument en markt om veilig, duurzaam en meer lokaal geproduceerd voedsel speelt hier ook een rol.

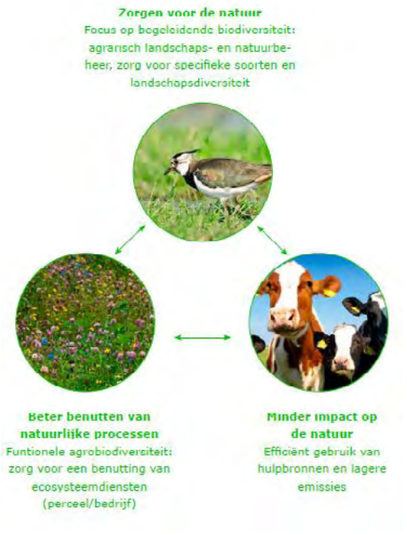
Er is al veel nationaal en regionaal beleid geformuleerd rond de (natuurinclusieve) landbouw en daaraan gerelateerde onderwerpen, zoals hiervoor genoemd. Het Rijk, provincie Fryslân, de gemeenten, Wetterskip Fryslân hebben, veelal in samenwerking met andere partijen, al uitvoerig nagedacht over de toekomst en de noodzakelijke transitie van de landbouw. Er is aan Compass4u gevraagd een deskstudie uit te voeren naar een breed scala van deze (beleids)documenten. Deze notitie (maart 2020) is het resultaat van deze deskstudie. In enkele specifieke gevallen wordt ook een relatie gelegd met rapporten en bevindingen van o.a. kennisinstellingen etc.

Natuurinclusieve landbouw

Natuurinclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw waarbij voedselproductie geïntegreerd is in de natuurlijke omgeving en daar ook een bijdrage aan levert. Flora en fauna wordt door de natuurinclusieve landbouwer gebruikt in de bedrijfsvoering met als doel om efficiënter gebruik te maken van grondstoffen. Bovendien is er zorg voor het landschap en de soortenrijkdom in de natuur.

Natuurinclusieve landbouw zoekt dus naar een verweving van voedselproductie en natuurlijke ecosystemen, en wel op zo’n manier dat beide, landbouw en natuur, er sterker uitkomen. Natuurinclusieve landbouw produceert voedsel binnen de grenzen van natuur, milieu en leefomgeving, met een positief effect op de biodiversiteit. Uitwerking van natuurinclusieve landbouw wordt wel via drie dimensies gedaan:

1. Sluiten van kringlopen naar nul-emissie leidt tot minimale negatieve effecten op omgeving (landbouw spaart natuur);
2. Functionele agrarische biodiversiteit (natuur ten dienste van landbouw);
3. Zorg voor het landschap en specifieke soorten (landbouw ten dienste van natuur).

Interbestuurlijke aanvliegroute

De provincie Fryslân, Wetterskip Fryslân en drie gemeenten in Fryslân (Súdwest-Fryslân, De Fryske Marren en Leeuwarden) vinden het van belang om binnen het grondgebied van de drie gemeenten meer gezamenlijk te werken aan een natuurinclusief platteland. Ook in samenhang met andere opgaven. Het gebeurt onder de noemer ‘Greidhoeke Plus’. Hierbij wordt vooral gekeken naar het opzetten van gebiedsgerichte planprocessen. Er wordt gezocht naar verbinding tussen partijen, het stroomlijnen van processen en het wegnemen van obstakels. Er wordt ingezet op een aanpak vanuit, door en met de gebieden. Met bij voorkeur een koppeling aan kennisinstellingen en onderwijs. Natuurinclusieve landbouw wordt hierdoor in samenhang met een breder gebiedsproces opgepakt.

De aanpak Friese Kleiweide binnen de Regio Deal past uitstekend bij de insteek van ‘Greidhoeke Plus’. Voor de aanpak Friese Kleiweide is ook de samenwerking met de gemeente Waadhoeke gezocht.

De ambities van Greidhoeke Plus sluiten inhoudelijk aan bij uitgangspunten uit de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland en de daarmee samenhangende AgroAgenda voor Noord-Nederland. De AgroAgenda is een samenwerkingsverband van overheden, LTO-Noord, kennisinstellingen, agrobedrijven en maatschappelijke instellingen.

Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland/AgroAgenda 2.0

Met de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland willen Rijk en regio de transitie naar een meer natuurinclusieve landbouw versnellen (aanbieding Regio Deal, juni 2019) . Het doel van de Regio Deal is om met een gebiedsgerichte aanpak een structurele benadering voor natuurinclusieve landbouw te ontwikkelen, te toetsen en toepasbaar te maken op basis van ecologische en landbouwkundige kennis, en kennis over gebiedsparticipatie en verdienmodellen. In een gebiedsgerichte benadering experimenteert deze Deal met nieuwe werkwijzen, methoden en technieken.

In Noord-Nederland zijn met de AgroAgenda Noord-Nederland ‘Kwaliteitsbeeld 2030: Op Weg naar Top, Voedsel in een Rijk Landschap’ (april 2019) en de Regio Deal Natuurinclusieve landbouw Noord-Nederland belangrijke lijnen uitgezet.

De vier speerpunten in de AgroAgenda zijn:

- Schone en vruchtbare leefomgeving (lucht, pesticidevrij, klimaatneutraal, lokale kringlopen, gezonde bodem)

- Rijk cultuurlandschap (alle onderdelen van de keten dragen bij aan versterking landschap/bio-diversiteit met als resultaat geen boerenlandsoorten meer op de rode lijst van beschermde dieren).
- Verbonden met omgeving (transparante keten van consument tot boer; ketens dragen bij aan overall verbetering)
- Meer diversiteit (type bedrijven, landschappen, biodiversiteit, markten, ketens)

Visualisatie van het kwaliteitsbeeld AgroAgenda 2.0

Het proces: van streefbeeld naar actieplan

Binnen de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland wordt bij alle acht geselecteerde (deel)gebieden een streefbeeld opgesteld, toegespitst op het bewuste gebied. Op basis van het streefbeeld zijn later de uitdagingen en gemeenschappelijke opgaven per gebied beter te bepalen. Zo kan het uiteindelijke Streefbeeld de basis vormen voor het vastleggen van verdere afspraken, met een Actieplan met daaraan gekoppelde projecten en initiatieven. De deskstudie geldt als bouwsteen voor het opstellen van het Streefbeeld.

Het opstellen van het streefbeeld is vormvrij en kan samen met het gebied gestalte krijgen. Het streefbeeld is bedoeld om te inspireren en richting te geven. Het creëert draagvlak om vervolg-stappen te zetten.

Begrenzing van het gebied

In hoofdstuk 1 is het kaartbeeld met de begrenzing van het Friese Kleiweidegebied weergegeven. De begrenzing is globaal aangegeven. Zowel ten noorden (Noordelijke Kleischil) als ten zuiden/zuidoosten (Friese Veenweide) is er sprake van overgangszones, waarbij binnen de Regio Deal nog de exacte begrenzing wordt vastgelegd in overleg met de aangrenzende gebieden.

Opbouw van deze notitie

In Hoofdstuk 1 wordt ingegaan op de ligging en betekenis van het Friese Kleiweidegebied, waarbij wordt ingegaan op de karakteristieken en de kernkwaliteiten.

In de Hoofdstukken 2, 3 en 4 worden vervolgens, gebaseerd op de opzet van de AgroAgenda 2.0, diverse aspecten benoemd en toegelicht. Het gaat achtereenvolgens om de schone en vruchtbare leefomgeving (H2), het rijke cultuurlandschap (H3) en de verbondenheid met de omgeving (H4).

De beleidsmatige uitgangspunten komen uit een breed scala aan documenten: visies, beleidswensen en kwaliteitsbeelden. De bronnen van deze documenten zijn divers, het schaalniveau daarmee ook

(van Europees tot lokaal). Wensen om te komen tot een natuurinclusieve landbouw c.a., worden mede bepaald door het ‘eigenaarschap’ van het document.

In Hoofdstuk 5 zoomen we in op aspecten die spelen rond het uitgangspunt om te komen tot een diverse vitale agrarische sector, in aanvulling op onderdelen die al in de eerdere hoofdstukken staan.

Bij de vervolgaanpak kan tot een verdere duiding of doorvertaling van onderdelen worden gekomen, toegespitst op de meer lokale opties en mogelijkheden op gebiedsniveau.

Aanvullend zijn enkele bijlagen toegevoegd. Bijlage I geeft een overzicht van de geraadpleegde literatuur. Bijlage II geeft in één oogopslag de (hoofd)opzet van de AgroAgenda 2.0.

1. Het Friese Kleiweidegebied: ligging en betekenis

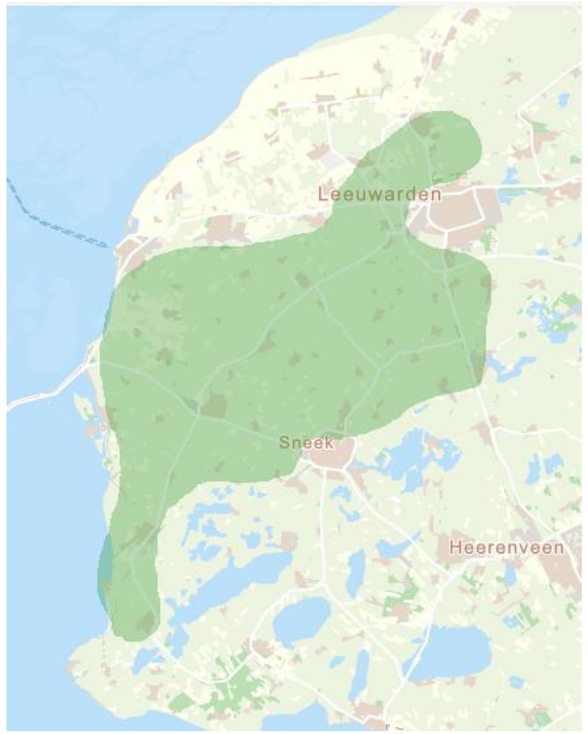
1.1 Begrenzing Friese Kleiweide

Binnen de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw wordt aan een aanpak gewerkt in acht gebieden. Vier daarvan liggen in Fryslân:

- Noordelijke Kleischil (deels ook in Groningen)
- Friese Veenweide
- Friese Kleiweide
- Schiermonnikoog

Los van Schiermonnikoog zijn de andere drie gebieden niet exact begrensd. Omdat de Friese Kleiweide grenst aan de Noordelijke Kleischil en de Friese Veenweide is gezocht naar een zekere onderlinge begrenzing.

In onderstaand kaartbeeld is de begrenzing van het Friese Kleiweidegebied globaal aangegeven. In zekere zin is de exacte begrenzing arbitrair. Zowel ten noorden (Noordelijke Kleischil) als ten oosten/zuiden (Friese Veenweide) is er sprake van een overgangszone, waar het vaak lastig is een scherpe grens te trekken. In afstemming met de aanpak binnen de Friese Veenweide en de Noordelijke Kleischil zal nog een meer exacte grens worden vastgelegd.

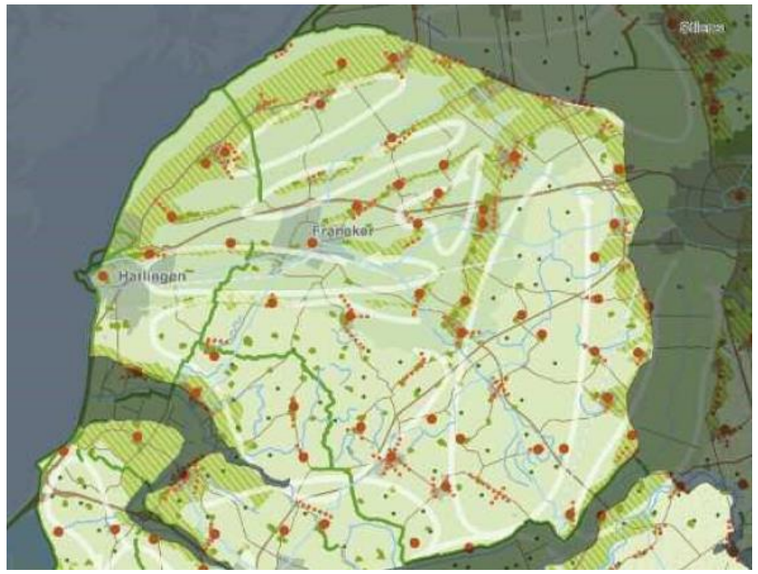

Globale begrenzing Friese Kleiweidegebied

1.2 Kenmerken en karakteristieken

Fryslân is grofweg onder te verdelen in drie zones van zand-, veen- en kleigronden. De kleigronden liggen grotendeels in een strook langs De Wadden en (in mindere mate) langs het westelijke deel van de Friese IJsselmeerkust.

Het Friese Kleigebied heeft lange tijd onder directe invloed gestaan van de zee. Deze dynamiek van de zee heeft het landschap gevormd en is in het landschap zichtbaar: het uitgestrekte, open kleiterpengebied met een hoge dichtheid aan terpen en terpdorpen, terpsteden en -veelal verhoogde- boerderijerven. Een gebied ook met kwelderwallen en kweldervlakten, met slenken, prielen en oeverwallen -het kleiterpengebied-, evenals inpolderingen met droogmakerijen (de Marneslenk tot aan Bolsward en de Middelsee tot aan Leeuwarden en Sneek). Bewoning vond vroeger plaats op terpen. De wegen, sloten en verkaveling zijn op sommige plekken kronkelig en onregelmatig, al zijn later meer rechte structuren in het landschap gekomen door ruilverkaveling en de aanleg van infrastructuur.

Kleigebied Westergo, links en rechts begrensd door de eerdere Marneslenk tot aan Bolsward en de Middelsee langs Leeuwarden tot aan Sneek (uit: Grutsk op 'e Romte)

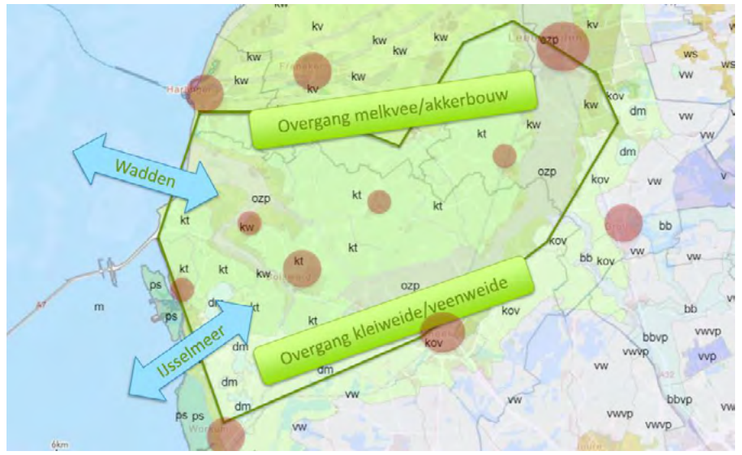
In het noordelijk deel, langs de Wadden, liggen de zwaardere kalkarme kleigronden, het gebied de Noordelijke Kleischil, dat doorloopt in Groningen. Hier wordt voornamelijk akkerbouw bedreven. Het gebied tussen Leeuwarden, Sneek, Workum en Harlingen staat bekend als het Friese Kleiweidegebied. Met een grondsoort die voornamelijk bestaat uit jonge zeeklei op veen is het gebied vooral geschikt voor melkveehouderij.

Het Friese Kleiweidegebied heeft zich in de loop van jaren ontwikkeld tot een belangrijk gebied voor de melkveehouderij, met een wijdvertakt netwerk van zuivelfabriekjes, die zich later op enkele plaatsen hebben geconcentreerd, met zuivelfabrieken in Leeuwarden, Workum en Bolsward. Ook het zuivelonderwijs had in Bolsward vele jaren een belangrijke verankering (de zuivelschool). Op dit

moment speelt de Dairy Campus bij Leeuwarden nog een belangrijker rol bij de kennisontwikkeling binnen de melkveesector. Voor het hbo en mbo zijn vestigingen van Van Hall Larenstein (Leeuwarden) en Nordwin (Sneek/Leeuwarden) van belang.

De schaalvergroting in de melkveehouderij heeft zich niet alleen op de bedrijfskavels doorgezet maar heeft ook consequenties gehad voor het landschap. Percelen zijn opgeschaald en de graslanden zijn eentoniger door het gebruik van voornamelijk raaigras. Slootkanten en bermen zijn strak gemaaid. Beplanting is veelal beperkt tot de dorpen en de erven van de boerderijen. Hoewel er ook in toenemende mate initiatieven zijn om perceelsranden meer kruidenrijk en biodivers te beheren.

Het gebied heeft een belangrijke functie als weidevogelgebied, voor soorten als de grutto en kievit, waarvan de populatie ook in deze regio de afgelopen jaren sterk is afgenomen. Gebieden als de Workumerwaard, het gebied bij Makkum en richting Leeuwarden bij de gebieden Skrok, Skrins en Leonserpolder zijn er relatief gezien nog goede voorwaarden voor de instandhouding, maar ook hier staat de populatie onder druk, onder ander door hun geïsoleerde ligging waardoor ook predatie voor aanmerkelijke negatieve effecten zorgt. In veel gevallen vormen natuurgebieden (van It Fryske Gea, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer) een belangrijke basis voor de weidevogelpopulatie. Het agrarisch natuurbeheer vervult hier een essentiële toevoeging, via bijvoorbeeld de aanleg van plasdrasgebieden, maar deze aanpak heeft zowel in fysieke als financiële zin zijn beperkingen. Er wordt gezocht naar mogelijkheden om tot meer aansluitende weidevogelgebieden te komen, waardoor er een robuustere weidevogelaanpak mogelijk wordt. In meer geïsoleerde gelegen gebieden maken sommige individuele boeren het verschil.

Langs de zuidrand van het Friese Kleiweidegebied is er sprake van een geleidelijke overgang naar het Friese Veenweidelandschap. Anders dan in het Kleiweidelandschap zorgt bodemdaling hier voor een noodzaak tot peilaanpassing om landbouwgebruik te kunnen voortzetten. Het roept de vraag op of een meer extensief landbouwgebruik in het Veenweidegebied wellicht voor een meer intensievere landbouwaanpak in het Friese Kleiweidegebied gaat zorgen.

De Friese Kleiweide wordt aan de westkant begrensd door water. Met noordelijk van de Afsluitdijk, De Wadden met de UNESCO Werelderfgoedstatus en zuidelijk van de Afsluitdijk het IJsselmeer, een internationaal belangrijk zoetwatergebied.

De aan klimaatverandering gekoppelde zeespiegelstijging zorgt voor een toenemend risico op verzilting door ondergrondse kwelstromen van lagere delen in bepaalde gebieden van het binnendijks gebied. Dit heeft consequenties voor het type landbouw (mogelijke overgang naar zilte teelten) en de omgang met zoetwater. Zoetwater zal in de toekomst schaarser en schaarser worden.

De waterinfrastructuur en de waterpeil- en grondwaterbeheer zijn altijd belangrijke factoren geweest voor de ontwikkeling van de melkveehouderij. De belangrijke waterverbindingen volgden deels natuurlijke waterlopen. Vroeger was het waterwegennet van opvaarten heel belangrijk. Het vormde veelal de enige ontsluiting voor boerderijen en dorpen: vele dorpen en boerderijen liggen nog steeds aan de oude opvaarten, soms met karakteristieke buurtjes gericht op het water. Meer recent zijn waterlopen ook voor het toerisme in belang toegenomen, waarbij het toerisme voornamelijk een kleinschalig karakter heeft.

Tegen het gebied aan liggen een aantal grotere watersportkernen als Makkum, Workum, Sneek, Leeuwarden en Harlingen. Deze gebieden danken hun toeristische belang vooral aan het aangrenzende merengebied (inclusief het IJsselmeer) en De Wadden. Wel vormt het een goede basis om ook in het Friese Kleiweidegebied specifieke vormen van toerisme te benutten en uit te bouwen. Kansrijk is het cultuurtoerisme dat gericht is op mensen die komen voor het verhaal van het gebied. Te denken valt aan een koppeling met het nieuwe Cultuur Historisch Centrum ‘De Tiid’ in Bolsward, het verhaal rond Menno Simons in Witmarsum en Grutte Pier in Kimswerd. Verhalen die nauw samenhangen met het leven met water, terpen en dijken, en met de pioniersgeest in het gebied.

2. Schone en vruchtbare leefomgeving

2.1 Situatieschets

De landbouw heeft in het Friese Kleiweidegebied een belangrijk rol gespeeld bij de (door)ontwikkeling van het landschap en de beleving en waardering daarvan. De landbouwsector is vervlochten met de gebied en kan op veel sympathie rekenen. Wel wordt door verdere opschaling van bedrijven en perceelstructuren steeds meer als problematisch gezien ook in combinatie met het verlies aan biodiversiteit en als onderdeel daarvan de sterke teruggang van de weidevogelstand. Er bestaat steeds meer de indruk dat de systemen van bodem- en waterhuishouding binnen de huidige agrarische bedrijfsvoering niet vol te houden zijn.

De intensivering en specialisatie in de agrarische sector heeft geleid tot fragmentatie en verdwijnen van de natuurlijke leefgebieden, afname van landschapselementen, verdroging, vermesting en verschraling van de biodiversiteit in het landelijk gebied. Daarbij gaat de natuur die behulpzaam of zelfs essentieel is voor de landbouwproductie door diezelfde productie achteruit. Denk daarbij aan afname van de insectenpopulatie en afnemende bodemvruchtbaarheid, bodemverdichting en een afnemend gehalte aan stabiele organische stof in de bodem. De boeren teren steeds meer in op hun natuurlijk kapitaal. Dit brengt een grote opgave met zich mee richting herstel van de natuurlijke leefomgeving, waarbij biodiversiteit en natuurwaarden binnen de landbouw worden versterkt.

2.2 Streven naar een schone en vruchtbare leefomgeving

Algemeen

De minister van LNV heeft in september 2018 in haar visie “Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en verbonden” het belang van de koppeling van landbouw aan een meer agro-ecologische aanpak bepleit. In het hieraan gekoppelde Realisatieplan (medio 2019) zijn meer praktische handvaten gegeven om op diverse onderdelen verdere stappen te zetten.

Bodemkwaliteit

Vanuit de Rijksvisie wordt een groot belang gehecht aan een goede bodemkwaliteit. Een goede kwaliteit vraagt een evenwichtig en verantwoord gebruik van meststoffen, gewasbeschermingsmiddelen, uitgekiende bouwplannen (akkerbouw) en bewerking met machines die afgestemd zijn op het draagvermogen van de bodem zodat verdichting van de bodem wordt voorkomen. De bodem draagt dan niet alleen bij aan een hogere opbrengst, maar kan ook als buffer dienen voor extreme weersomstandigheden.

Een bodem die veel organische stof bevat, kan veel beter water opnemen bij extreme neerslag en is beter bestand tegen droogte. Goed bodembeheer is daarmee ook cruciaal voor het (zoet)waterbeheer, vooral bij het voorkomen van schade door droogte of wateroverlast. Een gezonde bodem heeft ook een reinigend vermogen en leidt indirect tot een betere waterkwaliteit. Ook kan een bodem met meer organische stof meer stikstof en mineralen vasthouden, draagt het bij aan gezonde gewassen en via koolstofvastlegging draagt het bij aan de klimaatopgave. Een instrument als de KringloopWijzer kan meer inzicht geven, door te laten zien waar de sterke en zwakke punten in het bedrijf zitten als het gaat om mineralenbenutting. Een rijker bodemleven is mede bepalend voor de bovengrondse biodiversiteit. Zonder vruchtbare bodem (chemische, fysische en biologische

eigenschappen) is het onmogelijk om voldoende voedsel te blijven produceren. De AgroAgenda heeft als streven dat het bodemecosysteem in heel Noord-Nederland in 2030 op orde is.

Luchtkwaliteit

Bij verdere verduurzaming van de veehouderij past ook de overgang naar integraal duurzame en emissiearme stal- en houderijsystemen. Deze verbeteren het leefklimaat voor mens en dier en verlagen of voorkomen de emissies van broeikasgassen, ammoniak, geur en fijnstof (zoals bijdrage aan de stikstofproblematiek). De huisvesting van dieren biedt ruimte aan hun natuurlijke gedrag en wordt gecombineerd met een goede zorg vanuit hun specifieke behoeften. De Minister van LNV wil met verder onderzoek de optimale samenstelling van veevoer verkennen uit oogpunt van diergezondheid en om de uitstoot van schadelijke emissies te voorkomen (Realisatieplan Visie LNV).

Waterkwaliteit en -kwantiteit

Door toename van frequentie en intensiteit van weersextremen zal de schade aan gewassen en aan productiemiddelen toenemen. Gewassen raken in het groei- en oogstseizoen beschadigd door storm, slagregens, hagel of waterverzadigde bodems. Storm, hagel en bliksem kunnen kassen, stallen en installaties beschadigen. Extreme droogte kan zorgen voor een tekort aan zoet water en verzilting aan de kust en tot ver in het land. Extreme hitte kan leiden tot een verslechtering van de waterkwaliteit en tot hittestress bij (hok)dieren.

Boeren en tuinders zijn in het algemeen gewend aan wisselende weersomstandigheden. Ze anticiperen hierop al duizenden jaren. Wel zal de land- en tuinbouwsector zich sneller moeten voorbereiden op de steeds vaker optredende extreme weersomstandigheden. De agrariër zal meer bewust zelf maatregelen moeten treffen en keuzes moeten maken over het omgaan met risico's.

Klimaatadaptatie (anticiperen op klimaatverandering) is nodig om minder kwetsbaar te zijn voor klimaatverandering en kosten te besparen. De effecten van klimaatverandering moeten worden verkleind of ten minste beheersbaar blijven. Het gaat onder meer om schades, overlast, ziekten, vroegtijdige sterfte en nadelige veranderingen in milieukwaliteit en ecosystemen. In het Realisatie-plan Visie LNV staat het streven boeren en tuinders in 2030 zoveel mogelijk zelfvoorzienend zijn door water vast te houden, te bergen en efficiënt te (her)gebruiken.

De Nationale en Provinciale Omgevingsvisies die worden opgesteld stellen dat het grond- en oppervlaktewatersysteem zodanig moet zijn ingericht, dat deze de verschillende functies en gebruikers van voldoende water kan voorzien. De klimaatverandering zet dit systeem onder druk: extreem natte en extreem droge perioden hebben gevolgen voor de grondwatervoorraad en grondwaterstanden. Het streven is daarom naar een duurzame watervoorziening die meer uitgaat van de natuurlijke omstandigheden. Hiermee zijn pieken en dalen beter op te vangen. Er wordt beoordeeld in welke gevallen en onder welke condities het gewenste waterpeil uitgangspunt kan zijn

voor de functie, in plaats van omgekeerd. Dit betekent in die gevallen een verschuiving van het principe: peil volgt functie naar: functie volgt peil

Het Deltaplan Ruimtelijke adaptatie is een gezamenlijk plan van gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk om Nederland klimaatbestendig en waterrobuust in te richten. Het Deltaplan versnelt en intensiveert de aanpak van wateroverlast, hittestress, droogte en de gevolgen van overstromingen. Wetterskip Fryslân werkt op basis hiervan met de aanpak Klimaatparaplu en zoekt ook een gezamenlijke aanpak met de grondeigenaren, de provincie en gemeenten. In Fryslân zijn hierover afspraken gemaakt binnen het Fries Bestuursakkoord Waterketen.

Vooral in het Noordelijk kustgebied worden gebruikers gestimuleerd om efficiënter om te gaan met het beschikbare water. Bijvoorbeeld door deel te nemen aan het pilotproject Spaarwater, waarbij op bedrijfsniveau drainagewater wordt opgevangen en wordt geïnfiltreerd in de bodem. Op die manier kan een zoetwaterlens worden opgebouwd. Dit zorgt er onder meer voor dat de landbouw tijdens het groeiseizoen beschikt over voldoende watervoorraad. Daarnaast treft Wetterskip Fryslân samen met de grondeigenaren maatregelen om de vrij afwaterende gebieden minder gevoelig te maken voor droogte. Waar mogelijk wordt de inrichting van bovenlopen en kleinere watergangen van de watersystemen aangepast, gericht op het vasthouden van water. Ook het operationeel peilbeheer in deze watersystemen speelt daarin een rol.

Vooralsnog wordt de huidige wijze van verziltingbestrijding door middel van gericht doorspoelen en flankerende maatregelen effectief geacht. Maar het proces van verzilting valt niet te keren, zo blijkt uit diverse wetenschappelijke studies. Met deze vaststelling zal de inlaat van zoet water steeds meer in discussie komen, gelet op de aanmerkelijke kosten die dat met zich meebrengt.

Natuurinclusieve landbouw draagt bij aan de waterkwaliteitsdoelen uit de Europese Kaderrichtlijn Water waaraan in 2027 moet worden voldaan. Door onder andere het sluiten van kringlopen en verduurzamen van de bodem vindt er minder uitspoeling plaats van nutriënten en bestrijdingsmiddelen naar het oppervlakte- en grondwater.

Klimaatmitigatie (CO_2-reductie)

Het Klimaatverdrag van Parijs (2015) is een keerpunt gebleken voor de aanpak van het klimaatprobleem. De ondertekenaars hebben uitgesproken dat ze de opwarming van de aarde tot ruim onder de 2 graden Celsius zullen beperken met als ambitie te streven naar maximale opwarming van 1,5 graad Celsius. De Europese Unie heeft harde toezeggingen gedaan om de uitstoot van broeikasgassen in 2030 met minstens 40% te verminderen ten opzichte van 1990. Het kabinet Rutte III legt in het nationale klimaatakkoord de lat hoger. Zo wordt onder meer de aardgaswinning in Groningen in 2022 stilgelegd. Maatregelen in Nederland zijn gericht op een reductie van 49% in 2030, en op 80% tot 95% in 2050. Alle maatregelen zijn erop gericht dat het systeem van landbouw en natuur in 2050 netto klimaatneutraal is.

Voor 2030 hebben de landbouw- en landgebruiksectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). De ambitie van de landbouwsector is dat de onvermijdelijke uitstoot van broeikasgassen aan de ene kant en vastlegging van broeikasgassen en productie van hernieuwbare energie én biomassa aan de andere kant, in 2050 met elkaar in balans zijn. De emissies uit de veehouderij worden vooral veroorzaakt door methaan en lachgas en als gevolg van bemesting.

Klimaatmaatregelen: duurzame energie

Binnen het Nationaal Programma Regionale Energiestrategie (RES) wordt gewerkt aan de Friese Energiestrategie. Hierin worden maatregelen voorbereid om met name voor zon en wind nieuwe locaties te realiseren. Onderzocht kan worden of hier een samenhang met boerenerven mogelijk is of dat in clusters via gebiedsparticipatie een gezamenlijke meer opgeschaalde aanpak valt te realiseren. Ook andere vormen van hernieuwbare energie (aquathermie) kunnen in beeld komen. Energie uit biomassa is ook een optie, al worden steeds meer vraagtekens gezet bij het duurzame karakter hiervan.

Klimaatmaatregelen: anders omgaan met bemesting/voerspoor

Klimaatbelasting kan worden teruggedrongen door maatregelen op het gebied van bemesting en het voerspoor. Bijvoorbeeld door precisiebemesting met bewerkte dierlijke mest als kunstmestvervanging (daarmee worden ook broeikasgasemissies uit de productie van kunstmest verder teruggedrongen), emissiearme melkveestallen en een geïntegreerde aanpak uitstoot methaan en ammoniak. Vanuit de sector wordt ook ingezet op het verbeteren van de voederconversie, dat wil zeggen de ontwikkeling van voeder dat bijdraagt aan minder methaanuitstoot).

Gewasbescherming

De ‘Toekomstvisie Gewasbescherming 2030’, gezamenlijk opgesteld door de rijksoverheid en belanghebbenden, heeft als ambitie dat de land- en tuinbouw in Nederland in 2030 bestaat uit een duurzame productie met weerbare planten en teeltsystemen, waardoor ziekten en plagen veel minder kansen krijgen en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen zo veel mogelijk kan worden voorkomen. Daarbij wordt onder andere ingezet op de Systeemaanpak duurzame gewasbescherming. Wanneer in 2030 nog gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt, moet dit gebeuren als geïntegreerde gewasbescherming, nagenoeg zonder emissies of residuen. De AgroAgenda sluit op dit streven aan.

Specifieke aandacht vragen de invasieve soorten. Steeds vaker vestigen zich hier nieuwe soorten planten en dieren die in de Friese natuur (tot dusver) niet thuishoren, inheemse soorten verdringen, tot overlast leiden (eikenprocessierups) of ziekten verspreiden. Het beleid tegen invasieve exoten is gefundeerd op Europees beleid en gericht op het voorkomen en (als dat niet lukt) het beheersen van deze soorten.

Dierenwelzijn en diergezondheid

Bij het ontwerp van stallen, bij de stalinrichting en bij de voederpraktijk wordt expliciet aandacht gegeven aan het voorkomen van ziektes. Hierdoor, en met een goede verzorging, zal het antibiotica-

gebruik nog verder beperkt kunnen worden en komt dit het dierenwelzijn ten goede. Het streven in de AgroAgenda is om in Noord-Nederland de emissies van diergeneesmiddelen tot nul te reduceren.

3. Rijk cultuurlandschap

3.1 Situatieschets

De landbouw is onderdeel van een systeem van landschap, natuur en biodiversiteit. Er is sprake van een voortdurende wisselwerking. Er is de afgelopen tijd meer urgentie ontstaan om de soms forse teruggang in biodiversiteit, zoals de achteruitgang van de populaties insecten en weide- en akkervogels, aan te pakken. Een meer samengaan van landbouw en natuur wordt breed gedeeld, waarbij die relatie sterker en meer organisch moet worden dan dat zij nu is. Het kan ook een aanvullende bijdrage leveren aan de waardering van het landschap. Juist in het open landschap van de Friese Kleiweide is de specifieke samenhang met de weidevogelaanpak een belangrijk aanknopingspunt zijn.

3.2 Streven naar een rijk cultuurlandschap

Algemeen

De kabinetsvisie 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden' (september 2018) zet vol in op een gezonde en toekomstbestendige voedselproductie. De aanpak rond kringlooplandbouw is daar een belangrijke bouwsteen voor. Het impliceert een herstel van de variëteit aan soorten, ecosystemen en landschappen en een herstel en versterking van natuurwaarden. Een levende en gevarieerde bodem en voldoende bestuivende insecten vormen de basis hiervoor. Het sluit aan bij de aanpak rond het Deltaplan Biodiversiteitsherstel, waarbij een brede coalitie van partijen, waaronder de landbouw, samen tot maatregelen willen komen.

Biodiversiteit

Het droombeeld voor 2030 van het Deltaplan Biodiversiteitsherstel is een florerende delta voor mens en natuur. De groene ruimte van Nederland herbergt in 2030 een rijke biodiversiteit aan onder andere bodemleven, planten, insecten en boerenlandvogels, waarbij in 2030 de natuur in de natuurgebieden, op de landbouwgronden en in de wateren rijker en veelzijdiger is. De landbouw zal daarbij biodiversiteit voor bijvoorbeeld bestuiving, bodemvruchtbaarheid en ziekte- en plaagwering beter moeten benutten en creëert dan tegelijk leefgebied voor allerlei soorten dieren.

Het Deltaplan Biodiversiteitsplan wil dit bereiken via een aantal sporen. Het wil de toepassing van functionele agrodiversiteit vergroten, met een levende en weerbare bodem als uitgangspunt (zoals eerder toegelicht in Hoofdstuk 3 bij "Bodemkwaliteit"). Daarnaast wil men de landbouw meer

nadrukkelijk zien als een terreinbeherende organisatie die gunstige biotopen 'produceert' voor wilde dieren en planten (zie hierna bij paragrafen "Agrarisch natuurbeheer" en "Weidevogels". Ook kan de landbouw met biomassa en nutriënten kringlopen sluiten op lokale en regionale schaal (zie hierna bij "Van afval naar grondstof" in Hoofdstuk 5).

Overheden en agrarische bedrijven werken op dit moment mee aan diverse lokale initiatieven voor kleurrijke akkerranden en bijenlinten en dergelijke. Vaak gebeurt dit met incidentele middelen en wordt er nog gezocht naar een meer structureel inpassing van een meer biodivers beheer (met bijvoorbeeld een aangepast maaibeheer van bermen).

Agrarisch natuurbeheer

Het uitgangspunt van leefgebiedenbenadering van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) is het creëren en in stand houden van een leefgebied voor een soort of groep van soorten die vergelijkbaar beheer vraagt. Doelsoorten zijn de diersoorten waarvoor Nederland op grond van de Vogel- en Habitatrichtlijn de internationale verplichting heeft om de 'Staat van Instandhouding' van deze soorten te verbeteren of te behouden. Het gaat om amfibieën, insecten, vlinders, vogels, zoogdieren en vleermuizen. De Staat van Instandhouding omvat in totaal 68 soorten, waaronder: de gele kwikstaart, kievit, grutto, blauwe kiekendief, houtduif, torenvalk, boomkikker, kamsalamander, tureluur, hazelmuis, bunzing, steenuil. Voor de Friese Kleiweide is de instandhouding van weidevogels een belangrijk speerpunt. Het doel in de AgroAgenda is dat boerenlanddoelsoorten niet meer op de rode lijst van beschermde soorten voorkomen.

Binnen de Friese Kleiweide zijn twee Agrarische collectieven actief, deels nog onderverdeeld in Agrarische natuurverengingen. Hiermee is een organisatiestructuur aanwezig om eventuele extra maatregelen op aan te haken. De koppeling met een nieuwe aanpak vanuit Europees landbouwbeleid is daarbij een optie (zie hierna bij "Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid" in Hoofdstuk 5

Weidevogels

Het provinciale Friese weidevogelbeleid is sterk gericht op het realiseren van vitale weidevogelpopulaties. De grutto fungeert hierbij als gidssoort. Concreet richt de provincie zich op 10.000 gruttobroedparen in Fryslân in 2020. Voor in totaal minimaal 10.000 provinciale gruttobroedparen betekent dit een dichtheid van gemiddeld 25 broedparen per 100 hectare in de weidevogelkerngebieden.

De bescherming van weidevogels valt in te passen binnen een rendabele agrarische bedrijfsvoering. Het draagt dan ook bij aan de kwaliteiten en belevingswaarde van Fryslân. Een breed maatschappelijk draagvlak, vooral bij boeren(organisaties) en natuurverenigingen, is een noodzakelijke voorwaarde voor een succesvolle uitvoering. Voor weidevogelbeheer is bijvoorbeeld de aanleg van plasdraspercelen van essentieel belang. Hiervoor zijn subsidiegelden beschikbaar, zij het beperkt. Er is een provinciale weidevogelcampagne: "Grutsk op ús Greidefûgels".

Door het weidevogelbeleid is op meerdere plekken een zekere concentratie ontstaan van meer succesvolle weidevogelgebieden. Op onderstaande kaart zijn deze gebieden aangegeven, zoals de Workumerwaard, het gebied bij Makkum en Skrok en Skrins. In Zuidwest-Fryslân wordt door de RuG al vele jaren een langlopend weidevogelonderzoek van internationale betekenis uitgevoerd. Het onderzoeksgebied bestrijkt een deel van het Friese Kleiweidegebied.

Dubbeldoelgrond (landbouw/natuur)

Om landbouw en natuur sterker te verbinden wordt gezocht naar nieuwe mogelijkheden om agrarische grond in te zetten voor natuur in aanvulling op de reguliere aanpak via het agrarische natuurbeheer. Door gronden financieel af te waarderen tot aan een zekere natuurwaarde kunnen de gronden worden ingezet voor zowel landbouw als natuur. In het gebied Gaast/Ferwoude wordt (onder de noemer Pijpkaneel) binnen een pilot gewerkt aan een dergelijke aanpak. Vanuit het Rijk staat men open voor dergelijke experimenten.

Weidegang

In de Kabinetsvisie blijft voor de melkveehouderij de koe in de wei het uitgangspunt: weidegang wordt maatschappelijk gewaardeerd, onder andere uit oogpunt van dierenwelzijn en landschap.

Ruimtelijke kwaliteit/”Nije pleatsen”

In Fryslân is de Nije Pleats (Nieuwe boerderij)-methodiek ontwikkeld om vooral agrarische bedrijven te helpen bij bouwinitiatieven waarvoor geen directe bouwrechten aanwezig zijn. De methodiek beoogt de ruimtelijke kwaliteit en het ondernemersbelang op elkaar af te stemmen. De methode kan ook worden ingezet om na te denken over nieuwe stalconcepten of gebruiksaanpassingen (zoals een meer multifunctionele invulling van boerderijkavels).

Samenhang toerisme/recreatie

Door een sterke toename van toerisme, met name in de Randstad, wordt op nationaal niveau gezocht naar meer landelijke spreiding gericht op regiospecifieke kwaliteiten. Met de landeljke HollandCity-strategie is Fryslân de afgelopen jaren o.a. betrokken bij het thema ‘water’. Binnen Actieagenda Perspectief 2030 “Bestemming Nederland” (oktober 2019) wordt aanvullend ingezet op het meer op de kaart zetten van steden en regio's als aantrekkelijke bestemming. Ook voor de Friese Kleiweide liggen hier koppelmogelijkheden.

4. Verbonden met omgeving

4.1 Situatieschets

De landbouw heeft een essentiële plek binnen de voedselproductie. Door het succes van de Nederlandse landbouw is de agrofoodsector economisch van groot belang, ook in Fryslân/Noord-Nederland. Dit blijkt uit de aanwezigheid van meerdere zuivelfabrieken en aanverwante bedrijvigheid in de Friese Kleiweide en de kennisinstellingen in de nabije omgeving zoals de Dairy Campus in Leeuwarden.

De Nederlandse agrofoodsector zorgt voor veilig, gezond, duurzaam en betaalbaar voedsel. Ook levert het een belangrijke bijdrage aan de economie (inclusief werkgelegenheid). Met een efficiënte werkwijze zorgt dit voor een relatief lage impact per kilogram voedsel op milieu, klimaat en biodiversiteit. Wel is de totale impact van voedselproductie en –consumptie op deze aspecten, op de volksgezondheid en op de leefomgeving – hier en elders op aarde – zodanig groot dat dit bij een transitie van de landbouw nadrukkelijk de aandacht vraagt.

De keuze voor ongezonde voeding is vaak de gemakkelijke keuze, we gooien eten te makkelijk weg, we hebben geen oog voor de consequenties van onze voedselkeuzes voor het klimaat en voor de schaarse grondstoffen zoals water en biodiversiteit en de bodemvruchtbaarheid. De consument staat ver af van de productie en ziet goed en goedkoop voedsel meestal als een vanzelfsprekendheid.

In het licht van de honger elders in de wereld zal een evenwichtigere verdeling van voedsel en schaarse hulpbronnen nodig zijn/blijven.

4.2 Streven naar gewaardeerd, gezond en veilig voedsel

Algemeen

Bij het voedselbeleid van het Rijk gaat het erom dat we een goede balans vinden tussen duurzaam, gezond en betaalbaar eten. Gezond en duurzaam eten kunnen heel goed hand in hand gaan. Het Voedingscentrum geeft met de Schijf van Vijf concrete handelingsperspectieven en tips voor een evenwichtig, duurzaam en gezond voedingspatroon, met onder andere de juiste balans tussen dierlijke en plantaardige eiwitten. Het streven is dat in 2030 duurzaam voedsel produceren en consumeren dat gezond en veilig is en dat de ketenpartners, inclusief de boer een eerlijke prijs verdienen.

Voedselverspilling

De huidige voedselverspilling leidt tot onnodig verlies van waardevolle middelen en producten. Verspilling is onnodig en schadelijk: het doet geen recht aan de waarde van de natuur en aan de mensen die het voedsel hebben gemaakt, het leidt tot onnodige kosten en het vernietigt kostbaar materiaal dat heel goed een plaats in de voedselkringloop kan hebben (‘van afval naar grondstof’). Het doel van het beleid tegen voedselverspilling is dat we in 2030 in lijn met de voedselverspilling in Nederland halveren van 2 miljoen ton naar ongeveer 1 miljoen ton/jaar. Er moet een einde komen aan voedselverspilling in de horeca en bij consumenten volgens de visie van LNV. Ook voedselverliezen bij productie dienen te worden gereduceerd en resten moeten worden gebruikt als diervoer.

Waardering voor het voedsel met lokale producten en lokale samenwerking

Verkoop van eten in de supermarkt kan een afstand scheppen tussen boer en consument. Kopen bij de boer en tuinder, op regionale markten en bij stadslandbouwbedrijven kan producent en consument dichter bij elkaar brengen en de waardering voor het voedsel en het werk van de boer verhogen. Dit sluit aan op de trend dat mensen vaker kiezen voor biologisch en lokale producten. De waardering voor streekproducten en typisch Nederlands (seizoensgebonden) voedsel groeit. Initiatieven zoals de Friese Voedselbeweging en bestaande lokale initiatieven spelen hier op in. De openstelling van boerderijen voor belangstellenden (met de organisatie van activiteiten) kan de band versterken. Weidegang kan zorgen voor een positieve uitstraling. Initiatieven op dit terrein verdienen volgens het Rijk steun en medewerking van de overheid.

Consumenten die weten waar hun voedsel vandaan komt en daardoor respect hebben voor producent en product, kunnen bijdragen aan een sterk(er) verdienmodel voor de agrariërs (als de primaire producenten in de keten). Dat helpt verspilling tegen te gaan, met een eerlijker prijs voor de producten en dus ook de producenten. Concepten zoals ‘true pricing’ spelen hierbij een rol. Korte ketens brengen boeren en burgers dichter bij elkaar. Er liggen kansen om de afstand van boer als producent en de burger als consument te verkleinen. Denk hierbij aan schoolbezoeken en -projecten bij de boer, het ontwikkelen en vermarkten van streekproducten en benutten van de recreatie (b&b, kamperen bij de boer, excursies). Verbreding van de agrarische sector leidt tot meer diversiteit.

Toekomstbestendig voedselsysteem

Op veel plekken in de samenleving werken bedrijven, burgers, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen al volop aan de transitie naar een toekomstbestendig voedselsysteem. Zo werken partijen uit de gouden driehoek van bedrijfsleven, overheid en kennisinstellingen via het topsectorbeleid aan innovaties op het vlak van duurzame landbouw en voeding.

Het Rijk wil dit via de volgende vijf sporen realiseren:

1. Het verder stimuleren van de gezonde en duurzame voedselkeuze
2. Perspectieven op goede verdienmodellen voor de primaire producent in de keten
3. Transparantie en consumentenvertrouwen
4. Voedingsinterventies gericht op specifieke doelgroepen
5. Nederlands voedselbeleid in mondiale en Europese context

Deels raakt dit aspecten die hiervoor al zijn benoemd (gezond, duurzaam, minder verspillen, betere verdienmodellen, meer waardering voor lokale producten). Aanvullend legt het onderdeel “Voedingsinterventies gericht op specifieke doelgroepen” een relatie met te behalen

gezondheidswinst. Veel partijen in de zorg werken aan het delen van ‘best practices’ om de rol van voeding in de zorg te identificeren en in hun dagelijkse praktijk in te bouwen. Gezondere voeding kan de zorgkosten aanmerkelijk verlagen.

Het onderdeel “Nederlands voedselbeleid in mondiale en Europese context” onderkent de relatie van prijs en aanbod van voedsel en voedselgrondstoffen binnen een grensoverschrijdend krachtenveld. Het Nederlandse voedselsysteem lijkt sterk genoeg om schokken op te vangen. Wel zijn er trends en ontwikkelingen die aanleiding geven voor bezinning op de vraag of Nederland in zijn internationale beleid prioriteiten moet bijstellen. Bijvoorbeeld voor wat betreft de grote afhankelijkheid van grondstofimporten. Ook vernieuwing van productiemethoden, zowel in eigen land als op wereldwijde voedselmarkten, moet meer de aandacht krijgen. Nederland kan hier een voorbeeld zijn en voortrekkersrol in nemen.

Meer circulair

Om in de toekomst een gezonde sector te zijn, ligt voor de landbouwbedrijven de opgave van een transitie naar meer duurzame productiemethoden. De huidige keten -met een begin, een einde en lekken in schakels- moeten we volgens de Visie van het Ministerie van LNV veranderen in een systeem met minimale onnodige verliezen. Resten uit de agrarische sector en de voedselketen (gewasresten, voedselresten, procesafval, mest, compost) worden hierbij opnieuw benut of verwerkt tot nieuwe (hulp)producten. De landbouw verbruikt daarmee zo min mogelijk energie en gebruikt zoveel mogelijk hernieuwbare energie als onderdeel van een circulair voedselsysteem. Met leveranciers, horeca, naburige akkerbouwers dient te worden verkend welke mogelijkheden er liggen om het voedselsysteem meer circulair te krijgen.

Van afval naar grondstof

Het kabinet wil op weg naar een meer circulaire economie kijken hoe afval en grondstof zich op een nieuwe manier tot elkaar kunnen gaan verhouden. Er is een Taskforce Herijking Afvalstoffen, die bijvoorbeeld belemmeringen binnen wet- en regelgeving onderzoekt.

Binnen de agrarische sector wil het Rijk voor de periode tot 2030 de nutriëntenkringlopen in de veevoeding verkleinen en op het laagst mogelijke niveau sluiten. De veehouderij levert op die manier een belangrijke bijdrage aan efficiënt grondstoffengebruik. Daarnaast wil het kabinet, ook in de veehouderij, naar het zo veel mogelijk voorkomen van verliezen van voedsel, reststromen, koolstof, energie en water. Tot 2030 vindt een omslag plaats waardoor veehouders steeds meer voer gebruiken dat zij zelf hebben geteeld of hebben aangekocht van bij voorkeur lokale of regionale producenten (kleine kringloop).

Agrarische kringloopbedrijven, ook binnen de Friese Kleiweide, verbruiken op deze manier zo weinig mogelijk energie en zo veel mogelijk hernieuwbare energie. De samenhang tussen akkerbouw en melkvee binnen de Friese Kleiweide geeft goede mogelijkheden voor samenwerking.

Concreet betekent dit dat vee zoveel mogelijk wordt gevoerd met voer dat afkomstig is van niet voor menselijke consumptie geschikte gewassen uit de directe omgeving van het bedrijf, zoals gras. Of het gaat om grondstoffen die niet voor menselijke consumptie geschikt zijn: rest- en bijproducten van

voedselproductie, alternatieve eiwitten (alternatieven voor soja-eiwitten), eveneens vooral uit de directe omgeving (Fryslân, Nederland of Europa). Deze omslag krijgt vorm doordat reststromen beter beschikbaar komen en goedkoper worden.

Binnen een kleine kringloop kan met biomassa uit de omgeving (zoals bermgras en houtachtig materiaal), via een aanlevering vanuit de overheden en natuurbeherende instanties, tot een aanlevering hiervan aan boeren worden gekomen ten behoeve van compostering of het maken van bokashi. Ook eigen materiaal van de boer kan hierbij worden betrokken. Wel moet het dan gaan om een gecontroleerd proces, waardoor negatieve effecten worden voorkomen. Op onderdelen vraagt dit nog om een nadere verkenning van de regelgeving, zo nodig binnen een pilotopzet.

Eerder is in Hoofdstuk 3 al ingegaan op het belang van een gezonde bodem en het anders omgaan met bemesting en de samenstelling van veevoer. Hier liggen mogelijkheden om in samenhang kringlopen te sluiten.

In het verlengde van het onderdeel “Waterkwaliteit en –kwantiteit” in Hoofdstuk 3 geldt aanvullend dat er landelijk ook initiatieven zijn om reststoffen uit het afvalwater terug te winnen. Waterschappen zijn goed op weg om (schaarse) grondstoffen uit afvalwater terug te winnen, zoals struviet en cellulose. Hieruit worden van nieuwe producten gemaakt, zoals Kaumera en bioplastics.

De Taskforce Herijking Afvalstoffen heeft in beeld gebracht welke belemmeringen overheden en bedrijven ervaren op weg naar een circulaire economie. Zo moet het begrip ‘afval’ in de regelgeving veranderd worden en de uitvoeringspraktijk worden verbeterd. Waterschappen zoeken naar een markt voor de grondstoffen die ze uit ‘weggegooid’ water winnen. Aanpassingen die volgens de Taskforce nodig zijn om de hoge ambities van het Kabinet te realiseren: 50% minder primaire grondstoffen met een negatieve milieu-impact gebruiken in 2030 en Nederland circulair in 2050.

5. Een diverse vitale agrarische sector

5.1 Situatieschets

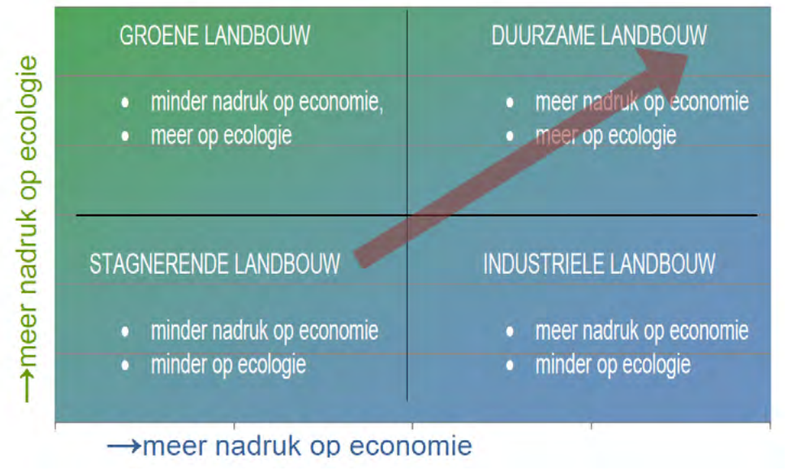
Alleen met economisch vitale agrarische bedrijven, waarbij het binnen de Friese Kleiweide vooral om primaire productiebedrijven gaat, ontstaat er ruimte en de financiële armslag om op een goede en verantwoorde wijze met de omgeving om te gaan en te kunnen blijven innoveren.

5.2 Streven naar diverse vitale agrarische sector

Vitale primaire bedrijven

In de Agroagenda 2.0 is de doelstelling geformuleerd dat de huidige bedrijven in Noord-Nederland over twee generaties nog steeds bestaan. Het vraagt om een zekere nuancering, omdat er ook sprake is van bedrijfsbeëindiging, waarbij het jaarlijks (gemiddeld) om circa 5% van de bedrijven gaat. Hierdoor zien bestaande bedrijven zich geconfronteerd met de vraag om wel of niet te intensiveren wanneer ‘de buren te koop komen te staan’.

De diversiteit aan agrarische bedrijven, zowel landelijk als binnen de Friese Kleiweide, is daarbij een kracht. Hierdoor kunnen verschillende typen bedrijven kennis en ervaringen uitwisselen en optimaal inspelen op veranderingen in de markt. De boeren maken daarbij als individuele ondernemers eigen keuzes in bedrijfsvoering. Dat kan schaalvergroting zijn, maar ook schaalverkleining, biologisch, extensivering. Onderstaand figuur illustreert de diversiteit van deze verschijningsvormen:

Uit: Beleidsbrief ‘Naar een duurzame landbouw in Fryslân’

De combinatie van landbouw met andere functies (recreatie, zorg, woonvormen cultuur) kan een passende strategie zijn om tot nieuwe verdienmodellen te komen (multifunctionele landbouw). Rondom kernen kan ook in samenhang met bijv. lokale voedselinitiatieven samenwerking worden gezocht. Ook valt te denken aan stadslandbouw. Voor de planologische invulling van percelen kan dit consequenties hebben. Hier kan ruimte ontstaan voor experimenten.

Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Het Europese landbouwbeleid heeft veel impact op de Nederlandse landbouw vanwege financiële bijdragen. Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) wordt in 2021 aangepast. Het zal een verschuiving van bijdragen opleveren naar onderwerpen die meer gericht zijn op een duurzame en groene invulling van de bedrijvigheid. Ook zal de ondersteuning van jonge boeren extra aandacht krijgen. Het is nog onzeker hoe het nieuwe beleid meer exact gestalte krijgt. Via pilots wordt vanaf 2019 geëxperimenteerd met nieuwe methodieken.

Financiering /Grondbank

De financiering van veranderingen binnen de agrarische sector heeft volop de aandacht. Diverse partners, waaronder Rijk en provincies zijn betrokken bij het Nationaal Groenfonds. Op Fries provinciaal niveau wordt ingezet op de vorming een Grondbank, waardoor via uitruil van gronden wellicht makkelijker tot gebiedsgerichte veranderingen kan worden gekomen. Het is nog onzeker of in de Friese Kleiweide hiervoor mogelijkheden ontstaan. Ook los van de overheden ontstaan er initiatieven, zoals het Agrarisch Natuurfonds Fryslân. Het fonds ondersteunt het behoud van weidevogelterreinen. Andere organisaties komen met vergelijkbare initiatieven.

Pacht

Bij diverse overheden is een aangepaste vorm van pachtregels aan de orde (of in onderzoek) om een meer duurzaam en groen gebruik van gronden te stimuleren. De provincie Fryslân hanteert voor specifieke eigendommen nu al aangepaste regels. Bij private landeigenaren neemt de belangstelling voor aangepaste regels eveneens toe. Het gaat hier soms om forse eigendommen, waarbij ook vaak wordt gewerkt vanuit een ideële doelstelling. Enkele stichtingen in Bolsward oriënteren zich op een te kiezen aanpak.

Kennis en innovatie

Een vitale agrarische sector kan niet zonder voldoende kennisontwikkeling en innovatie. De Friese Kleiweide is goed aangesloten op agrarische kennis- en onderwijsinstellingen (zoals Dairy Campus, Hogeschool Van Hall Larenstein, RuG, WUR). Initiatieven, zoals Living Lab Fryslân, stimuleren innovatie in de praktijk. De samenhang tussen kennis en praktijk van verder worden geïntensiveerd. Het is ook een speerpunt binnen de Regio Deal.

Dynamische praktijk/gebiedsgerichte insteek

Recente ontwikkelingen (als ontwikkeling rond stikstof) zorgen er voor dat de agrarische sector een zekere weerbaarheid nodig heeft om meer wendbaar te zijn bij nieuwe ontwikkelingen. Een aangepaste balans die hiervoor nodig is tussen de landbouwfunctie en aspecten rond duurzaamheid, natuur, biodiversiteit en voedsel, vraagt tijd en aandacht om elkaar op deze thema's te vinden.

In veel documenten van het Rijk en provincies wordt daarom ingezet op een gebiedsgerichte aanpak, waardoor op gebiedsniveau integraal het gesprek kan worden aangegaan. In diverse gebieden wordt geëxperimenteerd hoe dat succesvol kan gebeuren. Ook hier kan de aanpak binnen de Regio Deal ontwikkelingen stroomlijnen.

Bijlage I. Geraadpleegde bronnen

Europees perspectief

- Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, website GLB, website www.toekomstglb.nl;

Nationaal perspectief

- Het Deltaplan Biodiversiteitsherstel samengevat, juni 2019;
- Kennis- en Innovatieagenda Landbouw, Water, Voedsel voor 2020-2023;
- Klimaatakkoord, 28 juni 2019;
- Mogelijke toekomstbeelden natuurinclusieve landbouw, Wageningen University en Research;
- Nationale klimaatadaptatiestrategie (NAS), december 2016;
- Nederland circulair in 2050, Rijksbreed programma Circulaire Economie;
- Niet alles kan, Eerste advies van het Adviescollege Stikstofproblematiek, Aanbevelingen voor korte termijn, 25 september 2019;
- Realisatieplan Visie LNV 'Op weg met nieuw perspectief', juni 2019;
- Regionale Energiestrategie (RES), website www.regionale-energiestrategie.nl;
- Visie 'Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden', september 2018;
- Voedselbeleid. Kamerbrief over accenten in het voedselbeleid voor de komende jaren, 17 april 2019;

Noord-Nederlands perspectief

- Agro Agenda Noord-Nederland 2030;
- Regiodeal Natuurinclusieve landbouw Noord-Nederland, Kamerbrief + aanbieding Regio Deal, 15 juli 2019;

Fries perspectief

- Agri & Foodscan Fryslân 2019, Economische en ecologische duurzaamheid in de Friese landbouw en verwerkende industrie, 2019;
- Beleidsbrief 'Naar een duurzame landbouw in Fryslân', 21 juni 2017;
- Bouwstenen voor een klimaatbestendig waterbeheer; een visie op de gewenste aanpak tot 2050, Wetterskip Fryslân, 11 september 2018;
- Fries Bestuursakkoord Waterketen II, 2016-2020;
- Friese Omgevingsvisie (POVI), Ontwerp Omgevingsvisie 'De romte diele', 2019;
- Grutsk op 'e Romte!, Ruimtelijke kwaliteit in Fryslân, provincie Fryslân, Maart 2014;
- Living Lab Fryslân, website www.livinglabfryslan.frl;
- Natuer mei de Mienskip, Koersdocument, maart 2019;
- Weidevogelnota 2014 - 2020. Provincie Fryslân, Leeuwarden, 2014.

Overig

- Centraal Bureau voor de Statistiek, Statline, website www.statline.nl;
- Compendium voor de Leefomgeving, website www.clo.nl;
- Natuur en Landschap, Bij12, website www.bij12.nl;
- Programma Aanpak Stikstof (PAS), PAS Gebiedendatabase: website www.synbiosys.alterra.nl.

Bijlage II. Kwaliteitsbeeld Agro Agenda Noord-Nederland 2030

Ruimte, meer diversiteit in:

- Primaire bedrijven
- Landschappen
- Biodiversiteit
- Markten
- Ketens

Schone lucht / Schoon water / Vruchtbare bodem:

- Er geen emissie meer plaatsvindt van gewasbeschermingsmiddelen en diergeneesmiddelen
- Ketens klimaatneutraal zijn
- Kringlopen in de primaire productie per gebied zo goed mogelijk gesloten zijn
- Het bodemecosysteem in heel Noord-Nederland op orde is

Vitale primaire bedrijven

- Bedrijven bestaan over 2 generaties nog
- Bedrijven spelen in op veranderingen van de markt
- Onafhankelijk van GLB-toeslag

Vitale ketens

- Minimaal 40% volume in topsegment van de markt
- Toonaangevend in gezonde voeding, voeding rijk aan mineralen en vitaminen
- Realiseren 15% van het BRP
- Werkgelegenheid gelijk aan nu
- 5% van de omzet naar R&D

Verbonden met de samenleving:

- Ketenpartijen, primaire landbouw, NGO's, ketenpartijen, overheden en kennisinstellingen verbinden zich aan de realisatie
- Ondernemers weten wat er leeft in hun omgeving en in de markt en spelen daarop in
- Iedere ketenpartij verantwoordt zich over kernkwaliteiten en belangen

Rijk cultuurlandschap:

- Alle ondernemers (in alle schakels) dragen bij aan versterken landschap en biodiversiteit
- Geen boerenlandsoorten op de rode lijst

Vitaal platteland

- Iedere ondernemer en medewerker in de landbouw is actief in lokale verenigingen
- Landbouwproductie is schoon, stil en veilig (ook op de weg)
- Platteland Noord Nederland is in trek als woonomgeving (huizenprijzen stijgen meer dan gemiddeld)

Vitale natuur

- Biodiversiteit draagt bij aan hogere opbrengsten in de landbouw
- Landbouw heeft een positief effect op biodiversiteit
- Er staan geen boerenlandsoorten op de rode lijst